

“ZOULD GE GRAAG VERDER STUDEREN?”

GENDER EN STUDIEKEUZE IN VLAANDEREN
IN DE JAREN 1970

Siel Bosmans

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
Master in de Geschiedenis

Promotor: prof. dr. Kaat Wils

Academiejaar 2023-2024

240 815 tekens

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de faculteit Letteren voor geloofwaardig auteurschap.

DANKWOORD

Na een jaar lang lezen, schrijven, denken en me helemaal verdiepen in de studiekeuzeprocessen van meisjes en jongens in de jaren 1970, sluit ik dat proces – na zelf een nieuwe studiekeuze te hebben gemaakt – nu af. De totstandkoming van deze thesis is niet alleen mijn verdienste. Het verdient daarom een oprecht en terecht bedankingsblad.

Eerst en vooral wil ik mijn promotor, professor Kaat Wils, enorm hard bedanken voor de warme begeleiding, de tijd die ze vrijmaakte voor gesprekken en voor de waardevolle opmerkingen, concrete suggesties en constructieve feedback. Na elk gesprek huppelde ik glimlachend naar huis en ging vol goede moed terug aan de slag.

Daarnaast gaat mijn dank ook uit naar Ria Christens, archivaris van de archiefdienst Cultureel Erfgoed Annuntiaten Heverlee, voor het wegwijs maken in het PMS-archief, voor de (literatuur)suggesties en het mee zoeken naar de beste manier om de gevoelige gegevens te beschermen. Ook een dankjewel aan de andere medewerkers en vrijwilligers voor hun interesse in mijn onderzoek en de gezellige middagpauzes.

Verder wil ik graag Els Flour, archivaris bij het AVG-Carhif, bedanken voor haar hulp. Haar suggesties wekten mijn interesse voor studiekeuze en gender in de jaren 1970: zonder haar was deze masterproef wellicht een andere richting uitgegaan. Ik zeg ook graag dankjewel aan Lieve Vanhamel en Ben Vanachter voor hun warme ontvangst, dito koffie en thee en fijne achtergrondmuziek in het VRT-omroepcentrum. Ook bedankt aan de archivarissen van KADOC en het Rijksarchief van Leuven voor het openstellen van hun archieven en aan alle medewerkers van de verschillende bibliotheken die ik dit jaar (en de afgelopen jaren) heb afgestruind. En: dank aan het Erasmushuis voor de derde verdieping, mijn tweede thuis.

Vanzelfsprekend wil ik ook nog mijn ouders in de bloemetjes zetten. Moeke, voor de eind- (en tussen)redacties van deze thesis. Zonder jou zouden er nog veel eind-n'en ontbreken en veel 'loodgieterij'-constructies deze thesis hebben ontsierd. Vake, voor alle met zorg afgedrukte tekstbundeltjes en de occasionele naleessessie. Aan mijn zussen: Loes, mijn compagnon de route en redacteur van (bijna) al mijn mails; Lotte, mijn historische voorgangster en kritische en liefdevolle oppepper; Maarte, ook al was je er in deze fase niet echt bij, je legde de basis voor lange bibsessies.

Aan mijn geschiedenisvrienden, Moyra, Jeanne, Itsert en Nette; andere thesiszwoegers, Lena en Erzsé; en de andere bibvrienden, Marie, Yuna, Lucas, Maddalena, Julia, Marieke en Hanna: dankjewel voor jullie vriendschap, gelijkaardige levensritme, gedeelde tijdelijke bibonderkomen en alle leuke en ontspannende pauzes!

Inhoudsopgave

DANKWOORD	i
GEBRUIKTE AFKORTINGEN	iii
LIJST VAN FIGUREN.....	iv
<i>Schema's, grafieken en tabellen</i>	<i>iv</i>
<i>Afbeeldingen</i>	<i>iv</i>
INLEIDING	1
HOOFDSTUK 1: STUDIEKEUZE IN DE PRAKTIJK.....	14
1. Studies en stereotypen	15
<i>Ander onderwijs voor jongens en meisjes.....</i>	<i>16</i>
<i>Onderwijsvernieuwingen in de jaren 1970</i>	<i>18</i>
<i>Vernieuwing in een verzuild onderwijslandschap.....</i>	<i>19</i>
<i>Gender en onderwijsparticipatie in cijfers</i>	<i>20</i>
2. Ontstaan en evolutie van de psycho-medisch-sociale centra.....	24
3. Gender- en gezinsrollen in PMS-dossiers	28
<i>Droomberoepen en toekomstbeelden van jongeren gendergekleurd?</i>	<i>29</i>
<i>PMS-advies op basis van testen, formulieren en gesprekken.....</i>	<i>33</i>
<i>Studiekeuze vanuit het perspectief van de ouders.....</i>	<i>39</i>
4. Besluit	42
HOOFDSTUK 2: STUDIEKEUZE OP TELEVISIE.....	44
1. De BRT voedt zijn publiek op	45
<i>Educatieve en wetenschappelijke programma's.....</i>	<i>46</i>
<i>Gezinsprogramma's en de interactie met de kijker</i>	<i>47</i>
2. Emanciperende televisie.....	51
<i>Feministen achter de schermen</i>	<i>52</i>
<i>'De geëmancipeerde vrouw'</i>	<i>54</i>
<i>Geëmancipeerde kijkers?</i>	<i>59</i>
3. Het ideale gezin	62
<i>'Het toekomstbeeld van de jongen is duidelijk afgetekend'</i>	<i>63</i>
<i>'Het kleine meisje van nu, wordt de huisvrouw van morgen'</i>	<i>65</i>
<i>'Weet je al wat dat je later wilt worden?'</i>	<i>71</i>
4. Besluit	74
CONCLUSIE	76
BIBLIOGRAFIE	81
<i>Bronnen</i>	<i>81</i>
<i>Secundaire literatuur</i>	<i>83</i>
<i>Digitale werken</i>	<i>88</i>
SAMENVATTING.....	89

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

ACV	Algemeen Christelijk Vakverbond
ASO	Algemeen Secundair Onderwijs
AVG-Carhif	Archief- en Onderzoekscentrum voor Vrouwengeschiedenis – Centre d'Archives et de Recherches pour l'Histoire des Femmes
BGJG	Bond van Grote en Jonge Gezinnen
BRT	Belgische Radio- en Televisieomroep
BSO	Beroepssecundair Onderwijs
CSBO	Centrale voor Studie- en Beroepsoriëntering
CLB	Centrum voor Leerlingenbegeleiding
DIT	Differentiële Intelligentietest
HOBV	Hoger Onderwijs Buiten de Universiteit
HRITB	Hoger Rijksinstituut voor Tuinbouw
KADOC	Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving
KAL	Koninklijk Atheneum Leuven
KAV	Kristelijke Arbeiders Vrouwenbeweging
KAZ	Koninklijk Atheneum Zaventem
KLL	Koninklijk Lyceum Leuven
KSO	Kunstsecundair Onderwijs
KU Leuven	Katholieke Universiteit Leuven
KWB	Kristelijke Werknemersbeweging
PAG	Pluralistische Actiegroepen voor Gelijke Rechten van Man en Vrouw
PMS	Psycho-medisch-sociaal
POM	Projekt Onderwijs Meisjes
RISO	Rijksinstituut voor Secundair Onderwijs
RITO	Rijksinstituut voor Technisch Onderwijs
RMS	Rijksmiddelbare School
SPT	Sociaal-Pedagogische Toelage
STEM	Science, Technology, Engineering en Mathematics (Wetenschappen, Technologie, Techniek en Wiskunde)
SVV	Socialistische Vooruitziende Vrouwen
TSO	Technisch Secundair Onderwijs
UFSIA	Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen
ULB	Université Libre de Bruxelles
VRT	Vlaamse Radio- en Televisieomroeporganisatie
VSO	Vernieuwd Secundair Onderwijs

LIJST VAN FIGUREN

Schema's, grafieken en tabellen

<i>Schema 1. Het Belgisch onderwijssysteem in de periode 1970-1988.</i>	19
<i>Grafiek 1. Aantal jongens en meisjes in het hoger ASO 1970-1979.</i>	21
<i>Grafiek 2. Verdeling studierichtingen ASO.</i>	21
<i>Grafiek 3. Aantal jongens en meisjes in het hoger TSO, BSO en ASB in 1970/71 en 1979/80.</i>	22
<i>Grafiek 4. Gemiddelde leeftijd bij afstuderen.</i>	23
<i>Grafiek 5. Verschil mannen en vrouwen in percentage.</i>	23
<i>Grafiek 6. Hoogst behaalde diploma.</i>	23
<i>Tabel 1. Naam en datum van geanalyseerde uitzendingen.</i>	45

Afbeeldingen

<i>Afbeelding 1. Aanvuloefening overgang naar hogere cyclus, 1972, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 714: 10751.</i>	29
<i>Afbeelding 2. Gegevens betreffende uw belangstelling, 1972, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Leuven, nr. 501/7: 550315/DL.</i>	29
<i>Afbeelding 3. Aanvuloefening overgang naar hogere cyclus bladzijde 2, 1972, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 714: 10751.</i>	31
<i>Afbeelding 4. Humaniora-test voor het onderzoek naar de geschiktheid van 12-13 jarigen tot middelbaar onderwijs, p. 13.</i>	34
<i>Afbeelding 5. 'Wat doet gij het liefst – aanpassing voor jongens', 1974, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Vilvoorde, nr. 503/2: 601010/PL.</i>	36
<i>Afbeelding 6. 'Wat doet gij het liefst – aanpassing voor meisjes', 1971, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 715: 12551.</i>	36
<i>Afbeelding 7. Vragenlijst voor ouders - einde lagere school, 1971, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 716: 12601.</i>	39
<i>Afbeelding 8. Vrouw aan de draaibank. 'Jongen en meisje: gelijke kansen?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888.</i>	56
<i>Afbeelding 9. Meisje in een technische opleiding. 'Jongen en meisje: gelijke kansen?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888.</i>	56
<i>Afbeelding 10. Mannen in de kookles. 'Jongen en meisje: gelijke kansen?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888.</i>	57
<i>Afbeelding 11. Echtgenoot kookt. 'Het gaat niet om die ene pop', 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00492648.</i>	57
<i>Afbeelding 12. Vader steekt zijn kinderen in bad. 'Zin en onzin van het gezin', 1973, VRT-Beeldarchief: AIM00243305.</i>	57
<i>Afbeelding 13. Vader steekt zijn kinderen in bad. 'Het gaat niet om die ene pop', 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00492648.</i>	57
<i>Afbeelding 14. Man met aktetas op weg naar zijn werk. 'Jongen en meisje: gelijke kansen?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888.</i>	63
<i>Afbeelding 15. Voetballers Robert Rogiers en Jean Janssens van SK Beveren. 'Inleidend programma: 'Grote mensen'', 1970 VRT-Beeldarchief: AIM20536124.</i>	64

<i>Afbeelding 16. Tandarts. 'PMS-centra, begeleidingscentra?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM20536914.</i>	64
<i>Afbeelding 17. Jongens in de klas. 'Invloed van gezin en milieu', 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20537004.</i>	65
<i>Afbeelding 18. Jongens in de klas. 'Is mijn school de goede school?', 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20376345.</i>	65
<i>Afbeelding 19. Vaag beeld van moeder en kind. 'Jongen en meisje: gelijke kansen?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888.</i>	66
<i>Afbeelding 20. Ingevulde vragenlijst aflevering 6: vraag 4-7. KAV en KWB St Hubertus Berchem, 1971, KADOC, Archief KWB: BE/942855/359/144.</i>	68
<i>Afbeelding 21. Gehuwd koppel in de zetel. 'Ben je voor een bepaald beroep in de wieg gelegd?', 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20553652.</i>	69
<i>Afbeelding 22. Moeder speelt een kaartspelletje met haar zoon. 'Invloed van gezin en milieu', 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20537004.</i>	70
<i>Afbeelding 23. Vader maait het gras. 'Invloed van gezin en milieu', 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20537004.</i>	70
<i>Afbeelding 24. Moeder wandelt met buggy. 'Zin en onzin van het gezin', 1973, VRT-Beeldarchief: AIM00243305.</i>	70
<i>Afbeelding 25. Kinderen groeten vader na zijn werkdag. 'Het gaat niet om die ene pop', 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00492648.</i>	70
<i>Afbeelding 26. Studente kijkt ongemakkelijk weg van haar vriend. 'Het gaat niet om die ene pop', 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00492648.</i>	72
<i>Afbeelding 27. Student geeft verwachtingsvolle klopjes op het hoofd van zijn vriendin. 'Het gaat niet om die ene pop', 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00492648.</i>	72

INLEIDING

‘De idee dat verder studeren voor meisjes verkwisting betekent van tijd, geld en energie, gaat stilaan tot het verleden behoren. Nochtans ervaar ik dagelijks hoezeer traditionele verwachtingen t.a.v. de ‘vrouwelijke’ rol – ik werk bijna uitsluitend met meisjesscholen – op expliciete wijze de studie- en beroepskeuze van het meisje beïnvloeden.’¹

In 1973 opende Renée Van Mechelen met bovenstaande woorden een artikel voor het Leuvens bulletin L.A.P.P. (Leuvense Afgestudeerden in de Psychologie en Pedagogiek), waarin ze pleitte voor een nieuwe aanpak van de studiekeuzebegeleiding bij leerlingen. Van 1969 tot 1973 was ze tewerkgesteld als psychologe in een psycho-medisch-sociaal centrum (PMS) waar leerlingen van de elitemeisjesschool Sint-Ludgardis in Antwerpen werden begeleid bij hun studiekeuze. Van Mechelen was daarnaast één van de feministen van de tweede feministische golf in Vlaanderen. Haar focus lag op de rolverdeling tussen mannen en vrouwen in het onderwijs. Ze was een van de stuwende krachten achter feministische initiatieven in Vlaanderen en verspreidde breed, via verschillende kanalen haar emanciperende boodschap. Ze gaf lezingen, schreef artikels, lag mee aan de basis van het Vrouwen Overleg Komitee (VOK) en richtte RoSa (Rol en Samenleving) op, het kenniscentrum voor gender en feminisme. Daarnaast werkte ze vanaf 1972 mee aan verschillende BRT-programma’s over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen.² Verder schreef ze in 1975 het boek *Een nieuwe lei voor Eva: opvoeding en emancipatie hand in hand* waarin ze pleitte voor het belang van onderwijs en opvoeding in de emancipatie van de vrouw.³

Vanuit een eenentwintigste-eeuwse blik lijken de jaren 1970 een kantelperiode waarin verschillende activistische groeperingen de maatschappij in vraag stelden. Ook historici kijken op die manier naar dat decennium en zien het als een keerpunt.⁴ Dat idee is bijvoorbeeld duidelijk aanwezig in de titel van het in 2011 gepubliceerde boek *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective* waarin de globale economische, politieke en sociale veranderingen van de jaren 1970 wordt belicht.⁵ Renée Van Mechelen past door haar actieve inzet voor de feministische beweging in die lezing van de jaren 1970. Maar hoe voelde het om op te groeien in die jaren? Van Mechelen licht in de quote een tipje van de sluier over wat de realiteit van leerlingen was bij de studie- en beroepskeuze: ze stelt duidelijk dat in 1973 de studie- en beroepskeuze van meisjes werd beïnvloed door traditionele verwachtingen. Ze was er echter van overtuigd dat die traditionele rol van de vrouw in de samenleving ‘stilaan tot het verleden [gaat] behoren’. Maar was dat ook zo?

¹ Renée Van Mechelen, ‘Studiekeuzemoment: spiegel van traditionele verwachtingen t.a.v. vrouwelijke en mannelijke rol’, *Leuvens Bulletin L.A.P.P. Tweemaandelijks tijdschrift van de Vereniging ‘Leuvense Afgestudeerden in de Psychologie en Pedagogiek’*, nr. XXIIe jaargang nr. 2 (februari 1973): 48.

² Magda Michielsens, ‘Renée Van Mechelen’, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 21 (Brussel: Paleis der Academiën, 2014), 755; Renée Van Mechelen, *De meerderheid. Een minderheid: de vrouwenbeweging in Vlaanderen : feiten, herinneringen en bedenkingen omtrent de tweede golf* (Leuven: Van Halewyck, 1996), 113.

³ Renée Van Mechelen, *Een nieuwe lei voor Eva: opvoeding en emancipatie hand in hand*. (Antwerpen: Nederlandsche boekhandel, 1975).

⁴ Göran Therborn e.a., ‘The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History?’, onder redactie van Andreas Wirsching, *Journal of Modern European History* 9, nr. 1 (1 april 2011): 8-26, https://doi.org/10.17104/1611-8944_2011_1_8.

⁵ Niall Ferguson, Erez Manela, en Daniel J. Sargent, *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective* (Harvard University Press, 2011).

Studiekeuze en beroepsoriëntering zijn nooit gewoon ‘gegeven’ in een samenleving en zijn aanwezig in verschillende maatschappelijke ruimtes: de studie- en beroepskeuze van jongeren gebeurt nooit in een vacuüm. Ouders, leerkrachten, studiekeuzeadviseurs, academici, feministen, middenveldorganisaties en de media geven mee vorm aan het studiekeuzeproces. Ook in de jaren 1970 construeerden, produceerden en stuurden verschillende actoren in de publieke ruimte het studiekeuzeproces. De actoren bepaalden mee hoe leerlingen, leerkrachten en ouders naar studiekeuze keken en wat ze als geschikt zagen. In deze thesis focus ik op twee maatschappelijke ruimtes, de PMS-centra en de openbare omroep BRT, om zo een breed beeld te krijgen van hoe er in de jaren 1970 in Vlaanderen werd omgegaan met studiekeuze en beroepsoriëntering en welke rol gender had in dat proces.

In de PMS-centra, die functioneerden als een pedagogische buitencirkel van scholen, had het personeel – psychologen, sociaal assistenten en verpleegkundigen – een ‘sturende’ functie. Ze gebruikten vragenlijsten, testen en interviews als instrumenten die andere actoren, waaronder de leerlingen, ouders en leerkrachten, konden beïnvloeden. Bij de openbare omroep, die zichzelf een educatieve functie toedichtte, waren de programmamakers de ‘sturende’ actoren via televisiedocumentaires en -reeksen. Die maatschappelijke ruimte biedt zicht op de visie van de programmamakers zelf, maar ook van de academische experts, middenveldorganisaties, mensen met een meer activistische – in dit geval een feministische – agenda en gewone burgers waaronder jongeren, ouders en leraren. Kortom, in deze thesis bekijk ik die twee maatschappelijke ruimtes in hun brede context om een zicht te krijgen op hoe in Vlaanderen in de jaren 1970 werd omgegaan met studiekeuze, beroepsoriëntering en gender. Was het discours bij studiekeuzebegeleiding gegenderd? Zo ja, op welke manier? Hoe keken televisiemakers, wetenschappers, het middenveld, feministen en gewone burgers naar studiekeuze en gender? Daarnaast onderzoek ik ook hoe jongeren zelf naar hun toekomst keken. Volgden ze de traditionele genderverwachtingen, bewandelden ze een ander pad of toonden ze verzet?

Dit onderzoek bevindt zich op het kruispunt van onderwijsgeschiedenis en gendergeschiedenis. Sinds de achttiende eeuw doen historici in de moderne westerse geschiedenis onderzoek naar de geschiedenis van het onderwijs. Tot halverwege de twintigste eeuw werd dat onderzoek gekenmerkt door nationalistische doelstellingen en diende het vooral om toekomstige leraren vertrouwd te maken met pedagogische theorieën. Onderwijshistorici opereerden grotendeels geïsoleerd van andere historici en focusten op enkele specifieke onderwerpen, waaronder universiteitsgeschiedenis, vaak vanuit een lokaal of nationaal perspectief. Onderwijsgechiedenis werd daarnaast gekenmerkt door een sterk vooruitgangdenken en het idee dat geschiedenis onproblematisch is. Beginnend in de jaren 1950, maar vooral in de jaren 1960 en 1970, begonnen onderwijshistorici kritisch naar hun eigen veld te kijken. Ze stelden het tot dan onderschreven narratief in vraag. Die revisionistische historici werden, net zoals historici uit andere velden, beïnvloed door globale en sociale veranderingen in de jaren 1960 en 1970. In alle historische onderzoeksvelden – en dus ook in het onderwijsgechiedenisonderzoeksveld – zorgde de *social turn* voor een focus op sociale en economische geschiedenis. Vanuit die nieuwe invalshoek

onderzochten ze verder de geschiedenis van scholen en andere onderwijsinstellingen. Daarnaast raakten historici uit andere disciplines ook geïnteresseerd in onderwijs, doordat het besef daagde dat onderwijs geconnecteerd is met bijna alle vlakken van de samenleving.⁶

In de jaren 1970 ondervond het onderzoeksveld verdere invloed van jeugdgeschiedenis, familiegeschiedenis, cultuurgeschiedenis en vrouwengeschiedenis. Zo schreef historicus Philippe Ariès, gespecialiseerd in de middeleeuwen, een pionierswerk over de ‘ontdekking van het kind’, waarin hij meer dan de helft wijdde aan onderwijs.⁷ Die invloeden zorgden ervoor dat historici niet langer alleen focusten op de onderwijsinstellingen, maar ook de ervaringen begonnen te onderzoeken die kinderen, jongeren en volwassenen er hadden. Daarnaast viel het oog sinds het einde van de jaren 1960 op nieuwe methodologieën en bronnen – foto's, film, objecten en mondelinge geschiedenis – om de geschiedenis van die onderbelichte groepen te bestuderen.⁸ Naast die verbreding van de onderzoeksobjecten binnen het formele onderwijs, riep Bernard Bailyn in 1960 zijn collega's op om verder te kijken dan het onderwijs *an sich* en ook aandacht te schenken aan niet-schoolgebonden educatie.⁹ Dat onderzoek kwam traag op gang en versnelde aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Sindsdien is er onderzoek gedaan naar onder andere de educatieve rol van jeugdbewegingen, televisie en literatuur.¹⁰

De focus op die nieuwe onderzoeksobjecten en de verbreding van formeel naar niet-formeel onderwijs ging gepaard met onderzoek naar technologieën in het onderwijs. Technologieën slaan zowel op hulpmiddelen bij het leren – zoals foto's, testen, films – als op het onderzoeksveld *technologies of instruction*. Die tak van de onderwijstheorie is ‘primarily concerned with the design and use of messages which control the learning process’.¹¹ Technologieën omvatten dus niet alleen objecten, maar ook theorieën. Onder die technologieën vallen ook gestandaardiseerde testen en vragenlijsten, die de onderwijservaringen en levens van leerlingen mee vormgeven. Daarnaast passen ook televisie, films en documentaires onder de term. Enerzijds werden instructiefilms in scholen als hulpmiddel gebruikt, anderzijds ontwikkelden en gebruikten overheden educationele films als publieke voorlichting. De in de PMS-centra gebruikte testen en vragenlijsten en de documentaire-uitzendingen van de BRT passen dus allebei onder de term technologieën die mee de ervaring en werkelijkheid van de leerlingen vorm gaven.¹²

⁶ John L. Rury en Eileen H. Tamura, ‘Introduction a multifaceted and flourishing field’, in *The Oxford Handbook of the History of Education*, onder redactie van John L. Rury en Eileen H. Tamura (Oxford University Press, 2019), 2-5, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199340033.013.37>.

⁷ Philippe Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Civilisations d'hier et d'aujourd'hui (Paris: Plon, 1960).

⁸ Rury en Tamura, ‘Introduction a multifaceted and flourishing field’, 5.

⁹ Bernard Bailyn, *Education in the Forming of American Society: Needs and Opportunities for Study* (Chapel Hill : Published for the Institute of Early American History and Culture at Williamsburg, Va., by the University of North Carolina Press, 1960), 89, http://archive.org/details/educationinformi00bail_0.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld: Anna Larsson en Björn Norlin, *Beyond the Classroom*, 2014, <https://doi.org/10.36368/njedh.v3i1.74>; Paul Warmington, Angelo Van Gorp, en Ian Grosvenor, ‘Education in motion: uses of documentary film in educational research’, *Paedagogica Historica* 47, nr. 4 (1 augustus 2011): 457-72, <https://doi.org/10.1080/00309230.2011.588239>; Maria Lucenti, *Women in Formal and Informal Education: International Comparative Perspectives in the History of Education* (Brill, 2023), <https://doi.org/10.1163/9789004525696>.

¹¹ Barbara Seels en Rita Richey, *Instructional Technology: The Definition and Domains of the Field* (Association for Educational Communications and Technology, 1994), 15.

¹² Sevan Terzian, ‘The History of Technology and Education’, in *The Oxford Handbook of the History of Education*, onder redactie van John L. Rury en Eileen H. Tamura (Oxford University Press, 2019), 554-60, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199340033.013.33>.

In België kende de onderwijsgeschiedenis een gelijkaardige evolutie. In 2002 schreven Robert Smet, ere-inspecteur-generaal bij het onderwijs in Vlaanderen, en André Vannecke, ere-secretaris-generaal van het katholiek technisch onderwijs in Vlaanderen, een naslagwerk over de geschiedenis van het technisch en beroepsonderwijs in Vlaanderen.¹³ Daarnaast werden vanuit onderwijsinstellingen ook historische werken over een specifieke school geschreven met ruimte voor anekdotes en herinneringen. Dergelijke historische boeken bestaan ook voor de scholen die aan bod komen in deze thesis: de rijksscholen in Leuven en het Rijksinstituut voor Tuinbouw in Vilvoorde.¹⁴ Ria Christens, archivaris bij het Cultureel Erfgoed Annuntiaten Heverlee, schreef twee boeken over de scholen van de Annuntiaten in hun bredere historische context.¹⁵ Verder biedt Bregt Henkens' onderzoek over de vernieuwingen in het onderwijs in de jaren 1970 een verdiepend inzicht in de ontwikkeling van en het debat rond het Vernieuwd Secundair Onderwijs.¹⁶ Het boek *Katholiek Onderwijs in België*, waaraan verschillende historici hebben meegewerkt, biedt een brede geschiedenis en belicht meerdere aspecten van de onderwijsontwikkelingen bij katholieke scholen in België.¹⁷ Zo schreven Josephine Hoegaerts en Tine Van Osselaer een hoofdstuk over gender in de klas en op de speelplaats.¹⁸

Het onderzoeksveld van de gegenderde onderwijsgeschiedenis vindt zijn oorsprong in vrouwengeschiedenis en de latere feministische geschiedschrijving.¹⁹ In het begin van de jaren 1980 vond de term 'gender' zijn ingang, maar die bleef erg gelinkt en vaak onderling inwisselbaar met 'vrouwen'. De feministische historica Joan Scott verlegde in 1986 de focus naar gender als een 'useful category of historical analysis'.²⁰ Ze zag gender niet als een conceptueel kader, maar als een manier om bronnen te analyseren. Die deconstructieve methode biedt mogelijkheden om de binariteit die in gender vervat is, bloot te leggen en binaire analyses te vermijden. 'Gender' is een categorie van sociale analyse die de relatie tussen sekseverschillen aanduidt. De term omvat ideologieën, waarden en symbolische systemen die identiteiten, maatschappijen en sociale relaties vormgeven. De term 'gender' is erg bruikbaar door de veelzijdigheid die die in zich houdt: de term is open, betwist en veranderlijk. Door die veranderlijke aard gaat 'gender' verder dan de statische en gelimiteerde betekenissen van 'vrouwelijkheid' en 'mannelijkheid' en gaat er ook aandacht naar processen, objecten en plaatsen waarin

¹³ Robert Smet en André Vannecke, *Historiek van het technisch- en beroepsonderwijs, 1830-1990*. (Antwerpen: Garant, 2002).

¹⁴ Jean-Paul Deprez en Greet Stevens, *Door de zuilen heen: 120 jaar Koninklijk Atheneum en Lyceum Leuven* (Leuven: Uitgeverij P, 2002); F. Baccart, *125 jaar tuinbouwonderwijs te Vilvoorde 1848-1973* (Vilvoorde: Hoger rijksinstituut voor tuinbouw, 1973).

¹⁵ Ria Christens e.a., *100 jaar Heilig-Hartinstituut Annuntiaten Heverlee: geschiedenis van een school en een congregatie* (Heverlee: Annuntiaten, 1994); Ria Christens, *Annuntiaten: twee eeuwen onderwijs* (Heverlee: Cultureel Erfgoed Annuntiaten Heverlee, 2023).

¹⁶ Bregt Henkens, 'The Rise and Decline of Comprehensive Education: Key Factors in the History of Reformed Secondary Education in Belgium, 1969-1989', *Paedagogica Historica* 40 (1 april 2004): 193-209, <https://doi.org/10.1080/00309230310001649261>.

¹⁷ Jan De Maeyer en Paul Wynants, *Katholiek onderwijs in België: identiteiten in evolutie 19de - 21ste eeuw*. (Averbode: Halewijn, 2016).

¹⁸ Josephine Hoegaerts en Tine Van Osselaer, 'Lichamelijkheid en zedelijkheid: Gender in de klas en op de speelplaats', in *Katholiek onderwijs in België: identiteiten in evolutie 19de - 21ste eeuw*, onder redactie van Jan De Maeyer en Paul Wynants (Averbode: Halewijn, 2016), 437-56.

¹⁹ Voor een goed overzicht van het onderzoeksveld zie: Lucy E. Bailey en Karen Graves, 'Gendering the History of Education', in *The Oxford Handbook of the History of Education*, onder redactie van John L. Rury en Eileen H. Tamura (Oxford University Press, 2019), 0, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199340033.013.20>; Joyce Goodman en Jane Martin, 'Breaking boundaries: gender, politics, and the experience of education', *History of Education* 29, nr. 5 (1 september 2000): 383-88, <https://doi.org/10.1080/00467600050120306>.

²⁰ Joan W. Scott, 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis', *The American Historical Review* 91, nr. 5 (1986): 1053-75, <https://doi.org/10.2307/1864376>.

gender is vervat. De term zorgde niet voor een abrupte verandering in het analytisch woordgebruik van historici: in de eerste decennia liep het gebruik van gender en vrouwen door elkaar.²¹

Sinds de jaren 1990 is het aantal onderzoeken met genderanalyse in de onderwijsgeschiedenis gegroeid. Er is vooral onderzoek gedaan naar vrouwen en onderwijs vanuit genderanalyse. Zo hebben de Britse historici Joyce Goodman en Jane Martin verschillende werken geschreven over vrouwen en onderwijs met een focus op formeel onderwijs.²² De evolutie van ‘women’ naar ‘gender’ als analytische term is duidelijk in Martins boek *Gender and Education in England since 1770*. Ze gebruikt gender als analytische methode en focust vooral op de historische plaats van vrouwen en meisjes in het onderwijs in Engeland.²³ In Frankrijk is historica Rebecca Rogers gespecialiseerd in de geschiedenis van vrouwen en onderwijs in Frankrijk. Ze schreef onder andere in 2010 een monografie over de constructie van vrouwelijkheid in het onderwijs.²⁴ Daarnaast is er recenter ook aandacht voor het historisch perspectief van de ervaringen van jongens in onderwijs. Anne-Marie Sohn heeft bijvoorbeeld in 2015, als inhoudelijke tegenhanger van Rogers’ monografie, de constructie van ‘mannelijkheid’ in het onderwijs onderzocht.²⁵

Ook in de Belgische onderwijshistoriografie heeft genderanalyse sindsdien een plaats. Er is veel onderzoek gebeurd naar de plek van vrouwen in de universiteitsgeschiedenis. Eliane Gubin is onder andere gespecialiseerd in de geschiedenis van vrouwenonderwijs en schreef een bijdrage over België in Goodman en Rogers’ monografie over de geschiedenis van het secundair onderwijs in het Westen.²⁶ Ze onderzocht ook samen met Valérie Piette de relatie tussen de emancipatie van de vrouw en de *Université libre de Bruxelles*. Daarnaast publiceerde het Archief- en Onderzoekscentrum voor Vrouwen-geschiedenis het boek *Jongens en Meisjes ... Bestemming bekend? België, 1830-2000* waar in een hoofdstuk dieper wordt ingegaan op hoe het onderwijs traditionele rolpatronen versterkte en in stand hield.²⁷ Hoewel er geen aandacht werd geschonken aan het studiekeuzeproces, vormt het werk een goede inhoudelijke basis voor deze thesis. Er bestaat niet alleen kwalitatief onderzoek: Wouter Ronsijn onderzocht kwantitatief de genderongelijkheid in het Belgisch onderwijs in de twintigste eeuw.²⁸

In zowel onderwijshistorische werken als het subveld genderonderwijsgeschiedenis, blijft het aspect van studiekeuze en studie- en beroepsoriëntering onderbelicht. Gedurende een lange tijd werd enkel

²¹ Kathleen Canning, *Gender History in Practice: Historical Perspectives on Bodies, Class & Citizenship* (Cornell University Press, 2006), 3-9; Shireen Hassim, ‘Critical Thoughts on Keywords in Gender and History: An Introduction’, *Gender & History* 28, nr. 2 (2016): 299-300, <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12208>.

²² Jane Martin en Joyce Goodman, *Women and Education, 1800–1980* (London: Macmillan Education UK, 2004), <https://doi.org/10.1007/978-1-4039-4407-8>.

²³ Jane Martin, *Gender and Education in England since 1770: A Social and Cultural History*, 1st ed. 2022., Gender and History (Cham: Springer International Publishing, 2022), <https://doi.org/10.1007/978-3-030-79746-1>.

²⁴ Rebecca Rogers, *La fabrique des filles : l'éducation des filles de Jules Ferry à la pilule* (Paris: Textuel, 2010); James C. Albisetti, Joyce Goodman, en Rebecca Rogers, red., *Girls' Secondary Education in the Western World* (New York: Palgrave Macmillan US, 2010), <https://doi.org/10.1057/9780230106710>.

²⁵ Anne-Marie Sohn, *La fabrique des garçons : l'éducation des garçons de 1820 à aujourd'hui* (Paris: Textuel, 2015).

²⁶ Eliane Gubin en Valérie Piette, *Emma, Louise et Marie: l'Université de Bruxelles et l'émancipation des femmes (1830-2000)* (Bruxelles: ULB, 2004); Eliane Gubin, ‘Politics and Anticlericalism: Belgium’, in *Girls' Secondary Education in the Western World: From the 18th to the 20th Century*, onder redactie van James C. Albisetti, Joyce Goodman, en Rebecca Rogers (New York: Palgrave Macmillan US, 2010), 121-32, https://doi.org/10.1057/9780230106710_9.

²⁷ Els Flour e.a., *Jongens en meisjes ... bestemming bekend? België, 1830-2000*. (Brussel: AVG-Carhif, 2009).

²⁸ Wouter Ronsijn, ‘Educational Expansion and Gender Inequality in Belgium in the Twentieth Century’, *Histoire & Mesure* XXIX, nr. 1 (2014): 195-218, <https://doi.org/10.4000/histoiremesure.4998>.

sporadisch onderzoek gedaan naar het thema. In 1960 ging Gérard Lutte in zijn doctoraatsthesis over de beroepsoriënteringsdiensten in België kort in op de geschiedenis van die oriënteringsdiensten. Dertig jaar later, in 1993, bracht ook Patrick Sacré een vrij feitelijk en soms eenzijdig – alleen vanuit het standpunt van de PMS-centra en PMS-medewerkers zelf – overzicht van de geschiedenis van de wettelijke bepalingen van PMS-centra.²⁹ Een jaar later schetste Ria Christens kort de geschiedenis van de PMS-centra en ging ze daarnaast dieper in op het ontstaan van het PMS-centrum Heverlee.³⁰ In Frankrijk is er sinds de jaren 1970 een grotere interesse voor de beroeps- en studieoriënteringsgeschiedenis.³¹ In 1984 publiceerde André Caroff, inspecteur-generaal van het Franse ministerie van Onderwijs, het eerste grote werk daarrond waarin hij focuste op de geschiedenis van het beroep studie- en beroepsadviseur en de oriënteringsdiensten.³² Franse academici uit verschillende disciplines – historici, pedagogen, psychologen en sociologen – hebben onderzoek gedaan naar de institutionele geschiedenis van de oriënteringsdiensten, de pedagogische ideeën en de sleutelfiguren.³³

Bovenstaande onderzoeken focusten voornamelijk op de interne werking van de oriënteringsdiensten en gaven weinig aandacht aan de studiekeuze van de betrokken leerlingen zelf. Ook in recent onderzoek in de Verenigde Staten lag de focus niet op de leerlingen, maar op de evolutie van de gebruikte methodes in relatie tot culturele en economische veranderingen.³⁴ Daarnaast is er in die Franse en Amerikaanse onderzoeken geen aandacht voor gender. Een aanzet tot onderzoek met een genderanalyse en met een focus op de leerlingen zelf, is te vinden in de meesterproeven van Isabel Michiels en Lies Depickere over vrouwelijke studenten aan de Katholieke Universiteit Leuven in respectievelijk de jaren 1950 en 1960. Zij bespreken elk in één hoofdstuk het aspect studiekeuze en de invloed van gender.³⁵ Waar die thesissen een relevante historische context schetsen rond vrouwen, universiteit en studiekeuze, wil ik in deze meesterproef verder gaan door de focus niet alleen te leggen bij de studiekeuze voor het hoger onderwijs, maar ook op andere studiekeuzemomenten en spits ik me ook toe op de jaren 1970.

Zoals eerder vermeld, werden de jaren zeventig gekenmerkt door de opkomst van verschillende activistische groeperingen, waaronder de tweede feministische golf waarin feministen pleitten voor zelfbeschikkingsrecht van de vrouw op alle vlakken. Het feminisme en de feministische eisen waren niet nieuw, maar de tweede golf was anders door de manier waarop ze hun ideeëngoed kenbaar maakten.

²⁹ Patrick Sacré, *Historiek van de PMS-Centra: bijdrage tot de studie van de geschiedenis van de PMS-begeleiding in België*. (Brussel: VUB press, 1993).

³⁰ Christens e.a., *100 jaar Heilig-Hartinstituut Annuntiaten Heverlee*, 260-62.

³¹ Ivan Chiaverini en Pierre Dasté, *Orientation scolaire et professionnelle*, L'Administration nouvelle (Berger-Levrault. Paris, 1971).

³² André Caroff, *L'organisation de l'orientation des jeunes en France: évolution des origines à nos jours* (Issy-les-Moulineaux EAP, 1987); Guy Caplat, 'André Caroff, L'organisation de l'orientation des jeunes en France : évolution des origines à nos jours, Issy-les-Moulineaux, Éditions EAP, 1987, (Orientation ; 2)', *Histoire de l'éducation* 45, nr. 1 (1990): 116-20.

³³ Zie bijvoorbeeld: 'Numéro spécial : contribution à l'histoire de l'orientation', *L'Orientation scolaire et professionnelle* 19, nr. 1 (1990), https://www.persee.fr/issue/binop_0249-6739_1990_num_19_1; 'L'association', *GREO* (blog), geraadpleegd 7 augustus 2024, <https://greo.hypotheses.org/lassociation>; Jérôme Martin, *La naissance de l'orientation professionnelle en France (1900-1940) : aux origines de la profession de conseiller d'orientation* (Paris : l'Harmattan, 2020); Even Loarer, 'Editorial: Regards sur l'histoire de l'orientation en France', *L'orientation scolaire et professionnelle*, nr. 48/2 (1 juni 2019): 187-88, <https://doi.org/10.4000/osp.10712>.

³⁴ Mark L. Savickas en Suzanne Savickas, 'A History of Career Counselling', in *International Handbook of Career Guidance*, onder redactie van James A. Athanasou en Harsha N. Perera (Cham: Springer International Publishing, 2019), 25-43, https://doi.org/10.1007/978-3-030-25153-6_2.

³⁵ Isabel Michiels, 'Juffrouw, wat wil u later worden? Universitaire studie en loopbaan. Een keuze, een kans of een plicht voor jonge vrouwen in de naoorlogse periode.' (Leuven, K.U.Leuven. Faculteit Letteren, 2009); Lies Depickere, 'Wij waren de porren van Leuven: Vrouwelijke studenten aan de Leuvense universiteit (1960-1968)' (Leuven, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2018).

Met een uitgekiende communicatiestrategie zochten ze de schijnwerpers van de massamedia op.³⁶ Vooral Leen Van Molles artikel ‘De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing’ brengt een duidelijk beeld van wat het verschil precies inhield tussen de al bestaande vrouwenbewegingen en de tweede feministische golf in Vlaanderen en duidt daarbij op die vergrote media-aandacht.³⁷ Over de geschiedenis van de tweede feministische golf is ook op internationaal vlak veel gepubliceerd.³⁸

De jaren 1970 werden in België ook gekenmerkt door een aantal onderwijsvernieuwingen. Het rijksonderwijs – en een klein aantal vrije scholen – startten in de jaren 1970 met het Vernieuwd Secundair Onderwijs. De beleidsmakers hadden met die vernieuwing als doel het onderwijs verder te democratiseren en iedereen gelijke kansen te geven. Hoewel die vernieuwing zich afspeelde in het onderwijs, en niet in de PMS-centra zelf, is het een interessante context voor het onderwerp van deze thesis. Stimuleerden PMS-medewerkers en ouders leerlingen in VSO-scholen meer om verder te studeren? Hadden leerlingen zelf het idee dat zij alles konden studeren?

Ook de gekozen bronnen en methodologie verschillen met die van Michiels en Depickere. Zij baseerden hun analyse op mondelinge bronnen, terwijl ik door middel van discoursanalyse PMS-leerlingendossiers, BRT-uitzendingen en de bijbehorende kijkersreacties bestudeer. In het eerste hoofdstuk kan ik via de analyse van de PMS-dossiers, in tegenstelling tot mondelinge bronnen die vanuit het nu naar het verleden kijken, het perspectief van de leerlingen op het moment zelf belichten, dus terwijl ze nog op school zaten. Die PMS-dossiers bieden zo een unieke inzage in hoe jongens en meisjes in de jaren 1970 naar hun studies en toekomst keken. Voor die analyse vond ik inspiratie in het onderzoek van Laura Tisdall over de toekomstbeelden van tienermeisjes in het Verenigd Koninkrijk tijdens de jaren 1960 en 1970.³⁹ Daarnaast schets ik in het eerste hoofdstuk ook kort kwantitatief wie wat studeerde. De gebruikte gegevens komen uit het eerder genoemde kwantitatief onderzoek van Ronsijn naar genderongelijkheid in het Belgische onderwijs in de twintigste eeuw.⁴⁰ Ik gebruikte ook de cijfergegevens die zijn opgenomen in *Statistieken van het onderwijs in België* om een idee te geven van wie wat studeerde.⁴¹ Verder maak ik bij de analyse van de PMS-dossiers gebruik van een discoursanalyse. Ik bestudeer de woord- en zinkeuzes van de leerlingen in hun antwoorden op de vragenlijsten en testen en bekijk zo welke toekomstbeelden ze hadden. Daarbij plaats ik die gecreëerde beelden ook in een historische context, aangezien, zoals historicus Marnix Beyen het omschrijft: ‘de keuze van woorden, zinsstructuren en structurele patronen worden beïnvloed door de concrete

³⁶ Leen Van Molle, ‘De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing.’, *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, nr. 3 (2004): 390.

³⁷ Van Molle, ‘De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing.’

³⁸ Bonnie G. Smith en Nova Robinson, red., *The Routledge Global History of Feminism* (London: Routledge, 2022), <https://doi.org/10.4324/9781003050049>; Lisa Greenwald, *Daughters of 1968: Redefining French Feminism and the Women's Liberation Movement* (Lincoln, NE: University of Nebraska Press, 2019); Margaret Attack e.a., *Making Waves: French Feminisms and Their Legacies 1975-2015* (Oxford University Press, 2019), <https://doi.org/10.2307/j.ctvt9k6bg>; Vilan Van de Loo, *De vrouw beslist: de tweede feministische golf in Nederland*. (Amsterdam: Imeric, 2005).

³⁹ Laura Tisdall, ‘“What a Difference It Was to Be a Woman and Not a Teenager”: Adolescent Girls’ Conceptions of Adulthood in 1960s and 1970s Britain’, *Gender & History* 34, nr. 2 (2022): 495-513, <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12547>.

⁴⁰ Ronsijn, ‘Educational Expansion and Gender Inequality in Belgium in the Twentieth Century’.

⁴¹ Mark D’hoker e.a., *De statistieken van het onderwijs in België: het algemeen secundair onderwijs 1945 - 2000*, Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provincies. Studia 112-113 (Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2006).

context’.⁴² Daarnaast onderzoek ik evenzeer de gebruikte woorden en constructies in de adviezen gegeven door de PMS-medewerkers.

De PMS-dossiers bevatten niet alleen de perspectieven van de leerlingen, maar ook gestandaardiseerde testen, vragenlijsten en neergeschreven interviews die een inzage geven in de praktijken van PMS-centra. Die praktijken passen in het door Foucault geconceptualiseerde idee dat instellingen, waaronder scholen en gevangenissen, volgzaam lichamen en geesten produceren.⁴³ In mijn analyse baseer ik me op zijn interpretatie van instellingen, met name dat PMS-centra door hun manier van werken volgzaam lichamen en geesten konden produceren. Tegelijkertijd stel ik dat in vraag en volg ik de kritiek op Foucault van Michel de Certeau in zijn werk *l’Invention du quotidien* waar hij het concept *antidiscipline* ontwikkelde. Hij stelde dat mensen bewust zijn van wat ze doen en zelfstandige keuzes maken. Hij conceptualiseerde die keuzes als *antidiscipline*. Hoewel de discoursanalyse – waarin ik onder andere kijk of leerlingen via woorden tegen de traditionele genderrollen ingingen – aansluit bij het concept van Certeau, analyseer ik de gebruikte documenten als ‘technologieën’ die mee de werkelijkheid construeerden.⁴⁴ Meer bepaald fungeerden de PMS-documenten als *paper technologies*, een term die wetenschapshistorica Anke te Heesen introduceerde in 2005 in haar onderzoek over notitieboekjes.⁴⁵ Daarin stelt ze dat documenten, zoals formulieren en vragenlijsten, geen transparante betekenisdragers zijn, maar mee de werkelijkheid creëren, representeren en sturen. Documenten met op voorhand opgestelde invulvragen en bijbehorende witruimte laten én weinig antwoordopties toe én vergemakkelijken een statistische interpretatie.⁴⁶ Ook gender- en onderwijshistorici passen dat concept om documenten te analyseren toe.⁴⁷ In mijn analyse zie ik de PMS-centra door hun gebruik van gestandaardiseerde documenten als disciplinerende instellingen zoals door Foucault omschreven maar leg ik via een discoursanalyse de focus op de agency die leerlingen toch nog hadden. De structuren van de PMS-centra beperkten enerzijds de agency, maar lieten anderzijds ook ruimte voor eigen inbreng.

De focus ligt – omwille van praktische redenen – op de beschikbare archieven van PMS-centra in de regio van Leuven-Vilvoorde-Brussel. Ik analyseer een steekproef van de PMS-leerlingendossiers van het vrije PMS-centrum van Heverlee (geboortejaren 1955 tot en met 1967) en van de PMS-rijkscentra van Leuven (enkel geboortjaar 1955 beschikbaar) en Vilvoorde (enkel analyse van geboortjaar 1960). De dossiers van de PMS-rijkscentra bevinden zich in het rijksarchief van Leuven en die van het vrij PMS-centrum Heverlee zijn bewaard in het archief van het Cultureel Erfgoed Annuntiaten Heverlee. De zusters Annuntiaten richtten in 1950 een intrascolaire onafhankelijke schoolpsychologische dienst op,

⁴² Marnix Beyen, *De taal van de geschiedenis: hoe historici lezen en schrijven* (Leuven: Universitaire pers Leuven, 2019), 75.

⁴³ Michel Foucault, *Surveiller et punir: naissance de la prison*, Bibliothèque des histoires (Paris: Gallimard, 1975), 140; Peter Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?*, 3de dr. (Utrecht: Bijleveld, 2018), 87.

⁴⁴ Michel de Certeau en Luce Giard, *L’invention du quotidien. 1: Arts de faire.*, Nouv. éd., Folio. Essais 146 (Paris: Gallimard, 1990), XL; Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?*, 117.

⁴⁵ Anke te Heesen, ‘The Notebook. A Paper-Technology’, in *Making Things Public*, onder redactie van Bruno Latour en Peter Weibel (MIT Press, 2005).

⁴⁶ Carla Bittel, Elaine Leong, en Christine von Oertzen, *Working with Paper: Gendered Practices in the History of Knowledge* (Pittsburgh, United States: University of Pittsburgh Press, 2019), 9-11, <https://doi.org/10.2307/j.ctvk8w0tg>.

⁴⁷ Bittel, Leong, en Oertzen, *Working with Paper*; Jona Garz, Fanny Isensee, en Daniel Töpper, ‘Knowledge in the Making: Methodological Considerations on the Production, Dissemination, and Usage of “Small Forms in Education”’, *Nordic Journal of Educational History* 9, nr. 2 (20 december 2022): 39-62, <https://doi.org/10.36368/njedh.v9i2.258>.

die in 1959 erkend werd als één van de eerste vrije PMS-centra. In de jaren 1970 bediende dat onafhankelijke PMS-centrum leerlingen van scholen in regio Leuven, de Nederlandstalige leerlingen van Brusselse scholen van bovengenoemde congregatie, en cliënten van buiten de school, de zogenoemde vrije consultants.⁴⁸ Het PMS-centrum had een samenwerkingsovereenkomst met de drie secundaire scholen waarvan de Annuntiaten de inrichtende macht waren: het Heilig Hartinstituut in Heverlee, Mater Dei-lyceum in Sint-Pieters-Woluwe en het Instituut van de Voorzienigheid in Sint-Lambrechts-Woluwe.⁴⁹ Daarnaast bleef het centrum, na de PMS-erkenning, de SBO-opdracht (studie- en beroepsoriëntering) uitvoeren voor verschillende vrije basisscholen in regio Leuven en Brussel.⁵⁰ Bij de inventarisering van het archief is aan de hand van een enkelvoudige aselechte steekproef elk vijftigste dossier bewaard.⁵¹

Het werkingsgebied van de PMS-rijkscentra van Leuven en Vilvoorde omvatte scholen uit de brede regio van Leuven en Vilvoorde. Het PMS-rijkscentrum Leuven bediende onder andere het Rijksinstituut voor Technisch Onderwijs (RITO), het Koninklijk Atheneum Leuven (KAL) en het Koninklijk Lyceum Leuven (KLL).⁵² Die drie scholen boden zes jaar secundair onderwijs aan. Het Atheneum en Lyceum, die tot 1970 respectievelijk een jongens- en meisjesschool waren, schakelden in het schooljaar 1971-72 over naar het Vernieuwd Secundair Onderwijs (VSO).⁵³ Vanaf 1973 bood enkel het Atheneum algemeen secundair onderwijs aan.⁵⁴ Daarnaast begeleidden de medewerkers van het PMS-centrum ook leerlingen van de Rijksmiddelbare scholen (RMS) van Kortenberg en Sint-Joris-Winge. De VSO-invoering in 1971-72 zorgde ook voor de oprichting van middenscholen waar leerlingen de observatiegraad, de eerste twee jaren van het VSO, konden volgen.⁵⁵ De leerlingen van vier zo'n Leuvense middenscholen werden ook begeleid door het PMS-centrum.⁵⁶ Daarnaast vielen ook rijkslagere scholen (RLS) onder het werkingsgebied.⁵⁷ Verder bediende tot schooljaar 1973-74 – toen het PMS-rijkscentrum van Tienen werd opgericht – het PMS-centrum Leuven ook rijkscholen in regio Tienen.⁵⁸ Het PMS-rijkscentrum Vilvoorde begeleidde leerlingen uit het Hoger Rijksinstituut voor Tuinbouw (HRITB), het Rijksinstituut voor Secundair Onderwijs (RISO) in Kampenhout, het Koninklijk Atheneum Zaventem (KAZ), de

⁴⁸ Christens e.a., *100 jaar Heilig-Hartinstituut Annuntiaten Heverlee*, 260.

⁴⁹ Het Heilig Hartinstituut bestond uit een lagere school, een secundaire school met algemeen, technisch en beroepsonderwijs en een hogeschool voor normaalonderwijs. Het Instituut van de Voorzienigheid bestond zowel uit een lagere als een secundaire school.

⁵⁰ In 1973-74 bediende het PMS-centrum Heverlee de klassen van het lagere onderwijs in het Heilig Hartinstituut “Mater Amabilis”; van Don Bosco Groenveld “Virgo Amabilis”; Terbank afdeling Celestijnenlaan en Egenhovenweg in Heverlee; het Angelusinstituut en het Mater-Dei-lyceum in Sint-Lambrechts-Woluwe; de Vrije Lagere Meisjesschool in Oud-Heverlee; de Gemengde Lagere School in Blanden; de Meisjesschool in Duisburg.

⁵¹ Sharon Vynck, ‘Inventaris van het archief van het Vrij PMS-centrum Heverlee (1953-2002)’ (Brussel, 2009), 9, 14; Stukken betreffende de geschiedenis, werking en evolutie van het PMS Heverlee, 1957-1996, Archief Annuntiaten Heverlee (AAH), *Archief van het vrij PMS-centrum Heverlee*, nr. 20; Stukken betreffende de oprichting en de werking van het PMS Heverlee, 1965-1990, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 25; Dossier inzake de feestviering van het 40-jarig bestaan van het PMS Heverlee (18.10.1996), 1996, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 78.

⁵² Het Atheneum had een klassieke en moderne afdeling; aan het Lyceum konden leerlingen algemeen (klassiek en modern), technisch en beroepssecundair onderwijs volgen.

⁵³ Tussen 1924 en 1949 konden meisjes, als ze toestemming kregen, Latijn volgen in het Atheneum.

⁵⁴ Deprez en Stevens, *Door de zuilen heen*, 230-32, 234-35, 248.

⁵⁵ Deprez en Stevens, 182, 254.

⁵⁶ Onder het werkingsgebied van het PMS-centrum Leuven vielen de middenscholen in Leuven, Heverlee, Kessel-Lo en Wilsele.

⁵⁷ Onder het werkingsgebied van het PMS-centrum Leuven vielen volgende lagere scholen: RLS 1 Leuven, RLS 2 Leuven, RLS Korbeek-Lo, RLS Herent en de basisafdelingen van Leuvense Rijksmiddelbare scholen.

⁵⁸ Stukken betreffende de oprichting en de werking van het PMS Heverlee, 1965-1990, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 25.

rijksmiddelbare school van Londerzeel en de rijksmiddenschool van Vilvoorde.⁵⁹ De Vilvoordse rijksscholen schakelden in 1970 over naar het Vernieuwd Secundair onderwijs. De leerlingendossiers van het Vilvoordse PMS-rijkscentrum hebben dus betrekking op VSO-rijkscholen.

Hoewel er verschillende PMS-centra actief waren, gebruikten de centra soms identieke, soms gelijkaardige testen en vragenlijsten. De verschillen zorgden ervoor dat een vergelijkende analyse niet altijd mogelijk is, aangezien de documenten en antwoorden niet dezelfde informatie bevatten. Daarnaast beperk ik mij bij de PMS-rijkscentra tot bepaalde geboortejaren (1955 en 1960), omdat niet alle dossiers bewaard zijn.⁶⁰ Dat betekent dat de leerlingendossiers van het PMS-rijkscentrum Leuven (geboortjaar 1955) enkel leerlingen beslaan die schoolloepen in het traditioneel onderwijs.⁶¹ De leerlingendossiers van het PMS-centrum Vilvoorde (geboortjaar 1960) werpen een licht op de leerlingen van het VSO. Daardoor is mijn analyse meer gebaseerd op de leerlingendossiers van het vrije PMS-centrum Heverlee, omdat die dossiers voor de hele periode bewaard zijn gebleven.⁶² Aangezien dat PMS-centrum vooral meisjes begeleidde, besteed ik in mijn analyse meer aandacht aan de ervaringen van vrouwelijke leerlingen. Het eerste hoofdstuk is daarom een casestudy van vooral vrouwelijke leerlingen uit verschillende zuilen, die grotendeels in stedelijke gebieden in de regio Leuven, Brussel en Vilvoorde woonden.

In het tweede hoofdstuk analyseer ik BRT-uitzendingen en de daarbij behorende kijkerreacties om na te gaan welke plaats studie- en beroepsoriëntering en de respectievelijke keuzes op televisie kregen. Het onderzoek behoort logischerwijs tot het onderzoeksdomein van de mediageschiedenis. Aangezien de openbare omroep zichzelf in de jaren 1970 een educatieve functie toedichtte, situeert het zich eveneens in het onderzoeksveld van de onderwijsgeschiedenis, meer specifiek tot het eerder besproken onderzoek naar niet-formeel onderwijs. Het boek *Publieke televisie in Vlaanderen: een geschiedenis*, in 2007 geschreven door Alexander Dhoest en Hilde Van den Bulck, beide hoogleraar in de communicatiewetenschappen, dient als een goed kader voor de historische context van televisie in Vlaanderen in de jaren 1970 en gaat ook in verschillende hoofdstukken dieper in op de educatieve functie van de openbare omroep.⁶³ Een andere inspiratiebron vond ik bij pedagogen Evelien Flamez en Bruno Vanobbergen, meer bepaald in hun onderzoek naar de emancipatiegedachte in de educatieve debatten binnen het BRT-vrouwenprogramma *Penelope* (1955-1966) dat met zijn soms controversiële thema's stof deed opwaaien.⁶⁴ Eerder onderzocht ook Sofie Bouteligier in haar meesterproef die reeks waarbij ze focuste

⁵⁹ Aangezien er voor de onderzochte periode slechts vijftien dossiers van het PMS-rijkscentrum Leuven bewaard zijn gebleven, onderzoek ik eveneens tien dossiers van het PMS-rijkscentrum Vilvoorde.

⁶⁰ Er zijn leerlingendossiers van het PMS-rijkscentrum Vilvoorde uit verschillende jaren (1955, 1960 en 1965) bewaard gebleven. Om alle dossiers diepgaand te kunnen analyseren, beperk ik me tot de analyse van het geboortjaar 1960.

⁶¹ Het VSO werd in het schooljaar 1971-72 ingevoerd in de Leuvense rijksscholen startend met het eerste secundaire jaar. De onderzochte leerlingen vervolgden hun secundaire studies in het traditionele systeem.

⁶² Ik heb van het vrije PMS-centrum Heverlee 73 leerlingendossiers geanalyseerd, tegenover 25 dossiers van de PMS-rijkscentra (15 van Leuven en 10 van Vilvoorde).

⁶³ Alexander Dhoest en Hilde Van den Bulck, *Publieke televisie in Vlaanderen: een geschiedenis*, Film en TV studies (Gent: Academia Press, 2007).

⁶⁴ Evelien Flamez, 'Onvoltooid verleden? Beeldvorming en scripts van vrouw-zijn op de Belgische televisie', Verslagen van het Centrum voor Genderstudies UGent 20 (Academia Press, 2011), 53-76; Evelien Flamez en B. Vanobbergen, 'Since When Are We, Mothers Who Raise Their Kids Themselves, Dopes?: Debates on Women's Emancipation in Belgian Educational Television Programmes for Women (1954 - 1975)', *Paedagogica Historica* 49, nr. 1 (2013): 111-25, <https://doi.org/10.1080/00309230.2012.744065>.

op hoe vrouwelijkheid in dat programma werd geconstrueerd.⁶⁵ Met deze thesis zet ik de studie naar beeldvorming van vrouw-zijn op televisie verder vanuit een andere invalshoek.

Daarvoor analyseer ik bronnen die de meerstemmigheid van het maatschappelijk discours vertegenwoordigen, met name uit het Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (KADOC), het Archief- en Onderzoekscentrum voor Vrouwengeschiedenis (AVG-Carhif) en het archief van de openbare omroep VRT. Bij die laatstgenoemde vond ik verschillende opnames van programma's over studiekeuze in de jaren zeventig. Paula Sémer, die onder andere in *Penelope* verschillende keren taboedoorbrekende onderwerpen op televisie aansneed, was de producer van alle geanalyseerde uitzendingen. Eén daarvan, de televisiereeks *Studiekeuze en Beroepsoriëntering*, bestond uit een inleiding en zes afleveringen en werd uitgezonden in 1970 en 1971. In die reeks kwamen verschillende perspectieven aan bod: mensen uit het beroepsveld, het middenveld, feministen, kinderen en jongeren.

Kijkers kregen de kans te reageren op die televisiereeks en konden zich voorbereiden met werkmappen. Die werkmappen zijn te vinden in het archief van de Kristelijke Arbeiders Vrouwenbeweging (KAV) en Kristelijke Werknemersbeweging (KWB) in KADOC. De KAV en KWB organiseerden samen collectieve televisie-avonden en in beide archieven zijn antwoorden van KWB- en KAV-leden bewaard. In het KWB-archief zitten 8 getypte verslagen en evaluaties. In die verslagen worden 1232 ingevulde voorgedrukte vragenlijsten besproken die uit de verschillende KWB-verbonden – de koepel van de plaatselijke afdelingen – in Vlaanderen kwamen.⁶⁶ Ze bevatten zowel een kwalitatief als een kwantitatief gedeelte. In de kwalitatieve analyse zijn antwoorden op de verschillende vragen opgenomen, waarbij soms werd aangegeven hoeveel kijkers dat antwoord hadden opgeschreven. Enkel de ingevulde vragenlijsten van KWB-Brugge (80 vragenlijsten) en Hasselt (19 vragenlijsten) zijn in hun volledigheid bewaard gebleven. In dat archief zijn ook de verslagen van het Davidsfonds, de katholieke Vlaamse cultuurvereniging, en verslagen van de regionale comités, in Antwerpen en in Dender-Noord, van de pluralistische vormingsorganisatie stichting Lodewijk De Raet bewaard. In het KAV-archief zitten 451 ingevulde vragenlijsten waarvan een bundeling van de bevindingen zich in het KWB-archief bevindt. Naarmate de reeks vorderde nam de interesse af: de eerste twee afleveringen kregen het meeste respons; de vijfde en zesde het minste.⁶⁷ De verslagen en ingevulde vragenlijsten bieden een bijzondere blik op hoe in katholieke middenklasse- en arbeiderskringen naar studiekeuze en gender gekeken werd. Katholieke kijkers namen door die vragenlijsten in te vullen, deel aan een groter maatschappelijk debat rond studiekeuze en beroepsoriëntering.

⁶⁵ Sofie Bouteligier, 'Penelope: constructie van vrouwelijkheid op de Vlaamse televisie 1955-1966 : een analyse.' (Leuven, K.U.Leuven. Faculteit Letteren, 2005).

⁶⁶ De KWB bestond uit parochiale afdelingen die overkoepeld werden door 17 KWB-verbonden. Die verbonden kwamen overeen met de toenmalige bestuurlijke arrondissementen (behalve verbond Limburg). Die verbonden werden op hun beurt overkoepeld door het nationaal verbond; Ellen Van Impe, Joris Colla, en Peter Heyrman, 'KWB (1941-heden)', ODIS, 24 juni 2024, http://www.odis.be/lnk/OR_2616.

⁶⁷ Er werden 332 ingevulde vragenlijsten na de eerste aflevering ontvangen, 347 na de tweede, 313 na de derde, 307 na de vierde, 201 na de vijfde en 183 na de zesde.

Ik bestudeer daarnaast ook twee andere BRT-uitzendingen: *Zin en onzin van het huwelijk* uit 1973 en *Het gaat niet om die ene pop* uit 1975. Bij beide uitzendingen was feministe Renée Van Mechelen betrokken. In haar archief, dat zich in het AVG-Carhif bevindt, zit onder andere het door haar verzamelde materiaal rond de uitzending *Het gaat niet om die ene pop*, waaronder televisie-recensies in verschillende kranten. Met die bronnen komt ook een feministisch perspectief uit die tijd aan bod. Het VRT-archief bezit naast de uitzendingen zelf, ook een papieren archief met nota's, brieven, krantenartikels en extra informatie over wie aan welke aflevering meewerkte. Daarnaast gaf ook de autobiografie van Paula Sémer een inzicht in hoe Sémer er achteraf op terugblikte. Aan de hand van Alicja Syskas leidraad voor het historisch onderzoek van documentaires analyseer ik de bovengenoemde bronnen. Ik schenk aandacht aan de inhoud van de uitzendingen – zowel narratief als visueel –, aan personen voor en achter de schermen, de bredere historische context en de ontvangst bij de kijkers.⁶⁸ Meer bepaald analyseer ik via discoursanalyse de boodschap van de programma's in hun bredere historische context. Ik bekijk bijvoorbeeld of er een feministisch discours aanwezig is in de uitzendingen. Daarnaast bestudeer ik eveneens het discours in de reacties van de kijkers. Ik volg daarbij – zoals bij de analyse van de PMS-dossiers – Certeaus theorie dat kijkers bewust zijn van wat ze doen. Ze kozen bewust om naar de televisieprogramma's te kijken en voegden zich in het debat door te reageren via vragenlijsten. Bij de discoursanalyse focus ik onder andere op het gebruik van 'emancipatie' en de betekenis die zij er aan gaven. Naast de analyse van de letterlijke boodschap en de gebruikte woorden en zinsconstructie in de televisieprogramma's, bestudeer ik ook de historische context: waarom werden de uitzendingen gemaakt, door wie en hoe? En waarom organiseerden katholieke middenveldorganisaties televisieavonden?

In dit onderzoek analyseer ik voor die periode als eerste de omgang met studiekeuze en gender in Vlaanderen en Nederlandstalig Brussel en bestudeer daarvoor unieke bronnen. Daarbij breng ik een lacune in de historiografie over gender en studiekeuze onder de aandacht en initieer de aanzet tot verder onderzoek. De originaliteit van dit onderzoek ligt in de focus op verschillende maatschappelijke ruimtes, technologieën en actoren. Daarbij breng ik verschillende visies in kaart: die van scholieren, televisiemakers, ouders, PMS-medewerkers, katholieke Vlamingen, feministen en academische experts.

Kortom, in deze thesis bespreek ik twee maatschappelijke ruimtes waarin studiekeuze en beroepsoriëntering door verschillende actoren werden aangekaart, vormgegeven, gereproduceerd en bijgestuurd. In het eerste hoofdstuk ga ik dieper in op de adviezen en werking van psycho-medisch-sociale centra (PMS). Het hoofdstuk begint met een korte bespreking van de onderwijsstructuren en de studierichtingen die jongens en meisjes kozen. Daarna volgt een uiteenzetting van het ontstaan en de evolutie van PMS-centra in België. Vervolgens analyseer ik het discours van PMS-leerlingendossiers van scholen in de regio Leuven-Vilvoorde-Brussel: hoe verliep de studiekeuzebegeleiding, kregen leerlingen daarbij gegenderd advies en welke rol had gender in het toekomstbeeld van leerlingen? In het

⁶⁸ A. Syska, 'Using Documentary Film as a Historical Source', 10 november 2021, https://doi.org/10.47594/rmps_0085.

tweede hoofdstuk onderzoek ik verschillende uitzendingen van de openbare omroep waarin studiekeuze en beroepsoriëntering werden besproken. Ik begin met een korte beschouwing van de educatieve functie van de BRT en wat dat inhield voor de programmatie. Vervolgens analyseer ik de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* uit 1970 en 1971 en de twee afzonderlijke programma's *Zin en onzin van het huwelijk* uit 1973 en *Het gaat niet om die ene pop* uit 1975. Ik bekijk welke boodschap de uitzendingen uitdroegen en wat dat bij de kijkers losmaakte. Hadden de uitzendingen een feministische inspiratiebron? Reproduceerden ze een traditioneel beeld van genderrollen? Hadden de kijkers van die programma's een traditioneel beeld van genderrollen of geloofden ze in de emancipatie van de vrouw? En wat betekende die emancipatie voor hen?

HOOFDSTUK 1: STUDIEKEUZE IN DE PRAKTIJK

‘Nu heb ik wel een beetje spijt dat ik in kleding zit omwille van de weinige talen die men er krijgt en de minder uitgebreide toekomstmogelijkheden. Ik zou mensen aanraden hun kinderen naar de humaniora of moderne te studeren alhoewel kleding toch ook zijn nut heeft, je leert er tenminste je kleren maken en redeneren.’⁶⁹

In 1974 noteerde een laatstejaarsleerlinge aan het secundair onderwijs deze woorden in een opstel over haar toekomst. Dat jaar vroeg het psycho-medisch-sociaal centrum Heverlee (PMS) aan alle laatstejaarsleerlingen van secundaire scholen die onder zijn werking ressorteerde, om te reflecteren over hun toekomst. Op basis van die reflectie, de antwoorden op vragenlijsten en de resultaten van testen kregen leerlingen in een gesprek advies over hun studie- of beroepskeuze. De leerlinge van het citaat gaf als eerste keuze een universiteitsopleiding op, maar vreesde dat ze dat niet zou aankunnen. De PMS-adviseur en haar leerkrachten volgden die redenering, hoewel ze hoge punten haalde en erg gemotiveerd was. De adviseur oriënteerde haar naar een regentaat snit en naad met de woorden: ‘Ze heeft alles om een goede leerkracht snit en naad te worden’.⁷⁰ Hij raadde haar dus wel aan om verder te studeren, maar in een ‘vrouwelijke’ niet-universitaire richting.

Die leerlinge was niet het enige meisje dat verder studeerde in Vlaanderen tijdens de jaren 1970. Die jaren werden in België immers gekenmerkt door een voortgezette democratisering van het secundair en hoger onderwijs. De beleidsmakers poogden in het onderwijs iedereen gelijke kansen te geven zodat elk kind kon voortstuderen, op basis van bekwaamheden en niet de sociale achtergrond. Ze wilden zo sociale ongelijkheid niet langer bestendigen, maar juist doorbreken. Die democratisering had een exponentieel effect op de scholing van meisjes, doordat een dubbele achterstand – zowel een sociale als een gegenderde – werd weggewerkt. Tijdens die periode oversteeg het aantal vrouwen dat afstudeerde met een hoger diploma voor het eerst het aantal mannen. Dat was echter niet het geval bij universitaire studies.⁷¹ Nochtans beoogde de verplichte invoering in 1970 van co-educatie in het Belgische officieel onderwijs gelijke kansen en emancipatie voor meisjes.⁷² Daarnaast keurde de Europese commissie in 1976 de Europese richtlijn betreffende de gelijke behandeling van mannen en vrouwen tot alle beroepen en beroepsopleidingen goed.⁷³ In 1978 werd die met de wet op economische heroriëntering deels omgezet in het Belgisch recht: de wet verbood elke vorm van discriminatie op basis van het geslacht bij het arbeidsproces, de beroepsopleiding, de promotiekansen en ook in de beroepskeuzevoorlichting.⁷⁴ In

⁶⁹ Opstel toekomst laatste secundaire jaar, 1974, HEVERLEE, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10751.

⁷⁰ Interview laatste secundaire jaar, 1975, HEVERLEE, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10751.

⁷¹ Ronsijn, ‘Educational Expansion and Gender Inequality in Belgium in the Twentieth Century’, 214.

⁷² Hoegaerts en Van Osselaer, ‘Lichamelijkheid en zedelijkheid’, 441.

⁷³ Nele Lijnen en Bart Tommelein, ‘Parlementair document nr. 5-31/1: voorstel van resolutie betreffende de gelijke verloning van vrouwen en mannen’, Pub. L. No. 5- 31/1 (2010), <https://www.senate.be/www/?MIval=publications/viewPubDoc&TID=83886161&LANG=nl>; ‘KB van 20.2.1936 tot oprichting van een Centrum voor Voorlichting bij Beroepskeuze voor de Jeugd’, Belgisch Staatsblad § (1936).

⁷⁴ Robert Smet en André Vannecke, *Historiek van het technisch- en beroepsonderwijs, 1830-1990*. (Antwerpen: Garant, 2002), 732.

1983 bepaalde een nieuw Koninklijk Besluit dat afdelingen leerlingen niet langer meer mochten weigeren op basis van hun geslacht. Dat K.B. ging in 1984 van kracht.⁷⁵

Het secundair onderwijs onderging vanaf 1970 eveneens een structurele vernieuwing met de invoering van het Vernieuwd Secundair Onderwijs (VSO). Die transitie vond aanvankelijk vooral plaats in het officieel onderwijs en in slechts tien procent van de Vlaamse katholieke scholen. In 1975 voerde elke rijksschool in Vlaanderen verplicht die nieuwe structuur door. De hervorming wilde gelijke kansen bieden door onder andere het studiekeuzemoment op een latere leeftijd te leggen. Zo moesten leerlingen niet op twaalfjarige leeftijd een toekomstbepalende beslissing nemen.⁷⁶ De invoering van het VSO in de overige, gesubsidieerde scholen liep vaak simultaan met de introductie van co-educatie, omdat scholen in dezelfde regio om praktische redenen samen de overgang naar het VSO maakten.⁷⁷ De jaren 1970 kenden dus een evolutie naar een gelijkekansenbeleid in het secundair onderwijs, met als doel socio-economische en gender-gebaseerde discriminatie weg te werken. Zorgde het onderwijsbeleid ook voor mentale en maatschappelijke veranderingen? Het recente, door het Archief- en Onderzoekscentrum voor Vrouwengeschiedenis, uitgegeven boek *Jongens en meisjes... bestemming bekend?* betoogt dat stereotype genderrollen nog steeds aanwezig waren: 'ze werden doorgegeven in het gezin, gewaardeerd in de samenleving, overgedragen door de school en sturen de studiekeuzes nog steeds.'⁷⁸ Maar welke studiekeuzes konden jongeren maken? Kozen jongens sneller voor het ene en meisjes eerder voor het andere? Wie gaf de leerlingen advies? Welke raad kregen ze? En in welke mate bleven genderstereotypen daarin voortbestaan?

1. Studies en stereotypen

De onderwijsbeleidsmakers in de jaren 1970 probeerden alle kinderen ongeacht hun sociale afkomst en op basis van hun talenten evenveel kansen te bieden. Die strijd voor een gelijkekansenbeleid was een verderzetting van het democratiseringsproces binnen het onderwijs dat al veel eerder startte: doorheen de twintigste eeuw gingen alsmaar meer kinderen naar school en studeerden ze ook steeds langer. De snelheid waarmee dat gebeurde, verschilde voor jongens en meisjes. De massa-educatie begon in de negentiende eeuw in Europese natiestaten met als doel goede burgers te creëren. Op het einde van de negentiende eeuw introduceerden veel landen daarom een leerplicht.⁷⁹ België voerde die in 1914, als een van de laatste Europese landen, in. Om de volksklasse tot veertien jaar te laten studeren werd er een vierde graad toegevoegd aan het vanaf dan ook gratis lager onderwijs. De leerplicht zorgde er niet voor dat de sociale reproductie in het onderwijs kenterde. Integendeel, de scholieren van colleges en athenea

⁷⁵ Christens, *Annuntiasten*, 368-69.

⁷⁶ Bregt Henkens, 'The Rise and Decline of Comprehensive Education: Key Factors in the History of Reformed Secondary Education in Belgium, 1969-1989', *Paedagogica Historica* 40 (1 april 2004): 196, 198, <https://doi.org/10.1080/00309230310001649261>.

⁷⁷ Mark D'hoker, Dirk De Bock, en Dirk Janssens, *Leraar zijn in Vlaanderen: terugblik op honderd jaar middelbaar onderwijs en nascholing*. (Antwerpen: Garant, 2007), 25.

⁷⁸ Flour e.a., *Jongens en meisjes ... bestemming bekend?*, 46.

⁷⁹ Pavla Miller, 'Gender and Education Before and After Mass Schooling', in *A Companion to Gender History* (John Wiley & Sons, Ltd, 2006), 132, <https://doi.org/10.1002/9780470693568.ch7>.

kwamen nog steeds uit de gegoede klasse. Enkel via het nijverheidsonderwijs of via nieuwe professionele, commerciële en huishoudelijke leergangen was sociale promotie mogelijk. Na de Tweede Wereldoorlog ging in heel West-Europa de naoorlogse opbouw gepaard met een behoefte aan onderwijshervormingen. Ook in België kwamen stemmen op die pleitten voor een verdere democratisering, een verlenging van de leerplicht, meer staatsburgerlijke vorming en een grotere rol voor de overheid. Met dat doel voor ogen voerde de regering in 1958 gratis secundair onderwijs in. Vooral de invoering van gratis voortgezet onderwijs zorgde ervoor dat steeds meer kinderen, zowel jongens als meisjes, de kans kregen om verder te studeren.⁸⁰

Ander onderwijs voor jongens en meisjes

Hoewel de overheid met die onderwijsvernieuwingen ijverde voor gelijke kansen, betekende dat niet dat jongens en meisjes hetzelfde onderwijs kregen. De focus lag in het begin van de twintigste eeuw immers op het doorbreken van sociale reproductie en niet op het tegengaan van genderongelijkheid. Tot en met de Tweede Wereldoorlog onderschreef het onderwijs de vooronderstellingen van een intellectuele hiërarchie tussen de seksen met een seksegebonden taakverdeling en identiteitsvorming. In de meeste milieus heerste de opvatting dat onderwijs voor meisjes tot doel had hen voor te bereiden op het moederschap, terwijl jongens werden opgeleid om de kost te verdienen. Enerzijds geloofde men in katholieke kringen dat God het zo had voorbestemd, anderzijds werd verwezen naar wetenschappelijke theorieën om het idee te staven en te legitimeren dat vrouwen door hun biologische aard niet zo intelligent waren.⁸¹ Dat idee leefde niet overal: feministen, waaronder Zoé de Gamond, haar dochter Isabelle Gatti de Gamond en Léonie de Waha, gingen tegen dat argument in en ijverden voor gelijke kansen voor vrouwen in het onderwijs. Idealiter wilden ze een systeem van gemengd onderwijs dat traditionele genderrollen doorbrak en hetzelfde aanleerde aan meisjes en jongens.⁸² In het begin van de negentiende eeuw verschilde het curriculum in de lagere school in kleine zaken: jongens en meisjes kregen dezelfde vakken, maar de inhoud was niet gelijk. Waar bij meisjes de oefeningen minder moeilijk waren en bij leesoefeningen de nadruk lag op familiale en morele zaken, focusten die bij jongens op de publieke ruimte en arbeidsmarkt. Vanaf 1843 waren in het meisjesonderwijs specifieke meisjesvakken zoals breien, naaien en wassen steeds vaker deel van het curriculum. Doorheen de negentiende eeuw kwam er bovendien een alsmaar grotere klemtoon op die huishoudelijke vakken bij meisjes en op het toekomstige beroep bij jongens.⁸³ De grondslag voor het gedifferentieerde gendergekleurde curriculum in de lagere school van de jaren 1970 stamde dus uit de 19de eeuw.

⁸⁰ Dominique Grootaers, 'Het politiek project van een onderwijssysteem voor allen: Een ontwikkeling in vier fasen', in *Katholiek onderwijs in België: identiteiten in evolutie 19de - 21ste eeuw.*, onder redactie van Jan De Maeyer en Paul Wynants (Averbode: Halewijn, 2016), 66-67; Gubin, 'Politics and Anticlericalism: Belgium', 129.

⁸¹ Flour e.a., *Jongens en meisjes ... bestemming bekend?*, 34.

⁸² Gubin, 'Politics and Anticlericalism: Belgium', 123-24; Hyaeweol Choi, 'The Nineteenth Century', in *The Routledge Global History of Feminism*, onder redactie van Bonnie G. Smith en Nova Robinson (London: Routledge, 2022), 113, <https://doi.org/10.4324/9781003050049-10>.

⁸³ Flour e.a., *Jongens en meisjes ... bestemming bekend?*, 34-41.

Dat verschil in onderwijs zette zich door na de lagere school waarbij jongens meer opties tot verder studeren hadden dan meisjes. Er bestonden in België tot 1868 geen secundaire meisjesscholen naar hetzelfde model als dat van het secundair onderwijs voor jongens. Jongens konden traditioneel algemeen secundair onderwijs volgen dat, vanuit een ‘mannelijke’ genderconstructie, was ontwikkeld als voorbereiding op universitaire studies. Meisjes konden enkel naar dure katholieke pensionaten gaan, waar de focus vooral op zedelijkheid en deugdzaamheid lag. In 1868 richtten Isabella Gatti de Gamond en Léonie de Waha de eerste lagere middelbare meisjesschool op in Brussel. Het succes van die liberale school zorgde ervoor dat ook de katholieke zuil zich genoodzaakt zag goed meisjesonderwijs in te richten. Later, in 1894, ontwikkelde Gatti een cursus die meisjes voorbereidde op universitaire studies. In diezelfde periode ontstonden ook de eerste beroepsscholen voor meisjes.⁸⁴

Niet alleen het traditioneel algemeen secundair onderwijs werd toegankelijk voor meisjes, ook de universiteiten openden langzaamaan hun deuren: de eerste drie vrouwelijke studentes startten in 1880 aan de ULB in Brussel. De Katholieke Universiteit in Leuven liet pas in 1920 de eerste meisjes toe. Het studieprogramma maakte geen onderscheid tussen de seksen, maar de studiekeuze van meisjes was in het begin erg gelinkt aan de openstelling van beroepen. Vanaf 1890 mochten vrouwen het beroep van arts of apotheker uitvoeren, terwijl de balie in 1922 haar deuren opende voor vrouwen.⁸⁵ Die ontwikkelingen waren geen uniek Belgisch verhaal. Andere landen kenden een gelijkaardige evolutie: in het Verenigd Koninkrijk kregen scholen in 1902 toestemming om meisjes voor te bereiden op universitaire studies, in Frankrijk in 1908, in Duitsland in 1909.⁸⁶ Kortom, de oprichting van nieuwe secundaire scholen en de openstelling van universiteiten en beroepen op het einde van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw zorgden voor meer toekomstmogelijkheden en studie- en beroepskeuzes voor meisjes.

Ook na de Eerste Wereldoorlog bleven de universiteitsstudiekeuzes van vrouwen verbonden aan de beroepsmogelijkheden. De eerste meisjesstudenten aan De Katholieke Universiteit in Leuven kregen bovendien in de openingsspeech van rector Paulin Ladeuze te horen dat hij niet hoopte dat ze later beroepen zouden uitoefenen ‘dont la plupart sont peu compatibles avec la fonction normale que la nature leur assigne dans la société’.⁸⁷ Ladeuze geloofde dat bepaalde beroepen beter pasten bij vrouwen en andere minder geschikt waren. Tijdens het interbellum kozen meisjes vaker voor die ‘sociale’ richtingen die hen voorbereidden op tewerkstelling in het onderwijs of de zorg. Daardoor ontstond er langzaam een kloof tussen de meer sociaalgerichte ‘meisjesrichtingen’ en de meer wetenschappelijk gerichte ‘edele’ richtingen. Waardoor universitaire studies onrechtstreeks de bestaande vooroordelen in stand hielden.⁸⁸

⁸⁴ Gubin, ‘Politics and Anticlericalism: Belgium’, 123-26; Flour e.a., *Jongens en meisjes ... bestemming bekend?*, 46-52.

⁸⁵ Flour e.a., *Jongens en meisjes ... bestemming bekend?*, 52-53.

⁸⁶ Rogers, *La fabrique des filles*; Sohn, *La fabrique des garçons*; Christine Fontanini, ‘Orientations différenciées selon le genre dans l’enseignement secondaire’, in *Orientation et parcours des filles et des garçons dans l’enseignement supérieur*, Genre à lire... et à penser (Mont-Saint-Aignan: Presses universitaires de Rouen et du Havre, 2016), 53-93, <https://doi.org/10.4000/books.purh.1569>.

⁸⁷ G. Michiels en Universiteit catholique de Louvain, *Annuaire de l’Université Catholique de Louvain : 1920-1926* (Tongres Georges Michiels-Broeders, 1920), 562-63; L. Courtois, ‘Vers l’admission des étudiantes à Louvain (octobre 1920): Jalons pour une histoire des mentalités catholiques en matière de condition féminine’, *Revue d’Histoire Ecclésiastique* 86, nr. 3 (1 juli 1991): 344.

⁸⁸ Flour e.a., *Jongens en meisjes ... bestemming bekend?*, 53.

Die tweedeling tussen meisjes- en jongensonderwijs bleef in die periode ook in het lagere en secundaire onderwijs voortbestaan. Hoewel vanaf 1914 een leerplicht tot veertien jaar gold, bleven studierichtingen een traditioneel rolpatroon volgen: meisjes die niet naar het secundair onderwijs gingen, konden in de vierde graad van de lagere school (12-14 jaar) enkel huishoudkunde studeren. In de jaren 1920 ontstonden verpleegsters-, handels- en secretariaatsscholen die een grote vrouwelijke instroom kenden, wat het heersende rollenpatroon versterkte. Daarnaast poogden ook de technische scholen meisjes voor te bereiden op een toekomst als huisvrouw: tot aan de Tweede Wereldoorlog studeerden veel meisjes af in de richting ‘snit en naad’ en handel. Jongens volgden daarentegen vooral de industriële richting in het technisch onderwijs en hadden keuze uit drie beroepsoriënterende richtingen in de vierde lagere graad (landbouw, industrie en handel).⁸⁹ Hoewel er tijdens het interbellum meer keuzemogelijkheden waren, kozen meisjes en jongens veelal ‘vrouwelijke’ en ‘mannelijke’ studies waarvan het leerplan aangepast was aan de respectievelijke genders. Meisjes hadden daarbij minder onderwijskansen, studeerden minder lang en kozen langer voor de vierde graad.

Onderwijsvernieuwingen in de jaren 1970

Na de Tweede Wereldoorlog verdween langzaamaan het onderscheid in het curriculum tussen meisjes- en jongensscholen. Specifieke meisjesvakken bleven verder bestaan, maar namen wel steeds minder leestijd in. Hoewel in de jaren 1950 pogingen waren ondernomen om meisjes ervan te overtuigen meer ‘mannelijke’ richtingen te volgen, kwamen er pas wettelijke hervormingen in de jaren 1970.⁹⁰ In 1970 werd co-educatie verplicht in het officiële onderwijs, de eerste scholen schakelden over naar het vernieuwd secundair onderwijs en vanaf 1975 werden de rijksscholen verplicht om het VSO in te voeren. In 1978 moesten ten slotte alle secundaire studierichtingen, die voordien enkel opengesteld waren voor één geslacht, zowel jongens als meisjes toelaten. De overgang naar gemengd onderwijs kwam grotendeels onder Europese en neofeministische invloed die seksespecifiek onderwijs als discriminerend zag.⁹¹ De meerderheid van de katholieke vrije scholen behielden echter gescheiden onderwijs. De colleges bleven katholieke jongensscholen en de lycea meisjesscholen. Die verplichte co-educatie garandeerde overigens niet per se een gendergelijke opleiding, net zomin als gescheiden onderwijs gelijk stond voor genderstereotiep onderwijs.⁹² Zo zag de brochure ‘De opvoeding en het onderwijs voor meisjes’ uit 1966 co-instructie als een manier om de verschillen tussen de maatschappelijke rollen van jongens en meisjes te bevestigen.⁹³

⁸⁹ Flour e.a., 42.

⁹⁰ Flour e.a., 42-46; Grootaers, ‘Het politiek project van een onderwijssysteem voor allen’, 69.

⁹¹ D’hoker, De Bock, en Janssens, *Leraar zijn in Vlaanderen*, 24-25; Hoegaerts en Van Osselaer, ‘Lichamelijkheid en zedelijkheid’, 441; Gubin, ‘Politics and Anticlericalism: Belgium’, 130.

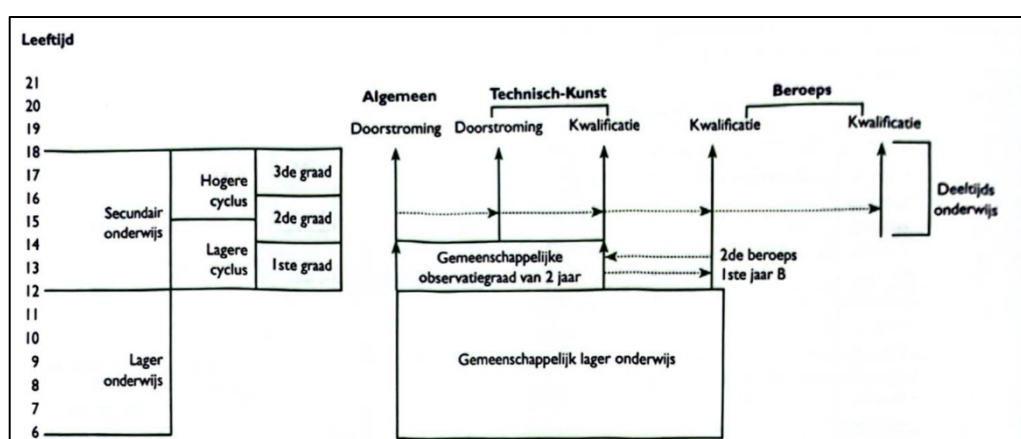
⁹² Zo richtte Virginia Gildersleeve het liberale Barnard College op: een vrouwencollege dat meisjes onderwijskansen bood op basis van hun capaciteiten. Patrick Dilley, *The Transformation of Women’s Collegiate Education: The Legacy of Virginia Gildersleeve* (Carbondale: Palgrave Macmillan Cham, 2016), 3, https://doi.org/10.1007/978-3-319-46861-7_7.

⁹³ Marijke Verbeke, *Jongens en meisjes samen in de klas: coëductie in België tijdens de 19e en 20e eeuw*, RUG. Uitgaven van het Centrum voor de studie van de historische pedagogiek (Gent: RUG. Centrum voor de studie van de historische pedagogiek, 1984), 113, 117.

De invoering van co-educatie in 1970 beoogde wel eenzelfde scholing voor jongens en meisjes. De bevoegde minister Piet Vermeulen schreef dat er geen onderscheid meer mocht zijn en dat ‘alle rijksscholen en afdelingen zowel toegankelijk [moeten] zijn voor jongens als voor meisjes’.⁹⁴ Toch gaf een omzendbrief over lessen lichamelijke opvoeding in het hoger secundair onderwijs een onderscheid aan en pleitte die voor een splitsing: ‘voor meisjes is het leerplan meer afgestemd op ritme, expressie en sierlijkheid, terwijl de jongens vooral de voorkeur geven aan activiteiten waarbij lenigheid, kracht en uithoudingsvermogen te pas komen’.⁹⁵ Daarenboven zorgde de verplichting niet voor een grote verandering voor de schoolgaande jeugd: 83% van het rijksonderwijs was al voor 1970 gemengd, waardoor er maar 19 publieke athenea (jongensscholen), en 54 rijkslycea (meisjesscholen) hun deuren moesten openen voor jongens en meisjes. Het gemengd onderwijs leidde al snel tot teleurstelling omdat het niet de verhoopte grotere gelijkheid tussen mannen en vrouwen opleverde. In de praktijk betekende de combinatie van beide wetten wel dat zowel jongens als meisjes na de lagere school elke studierichting konden starten in het officieel onderwijs.⁹⁶

Vernieuwing in een verzuild onderwijslandschap

Het verplicht gemengd onderwijs betekende niet dat er plotseling een gelijk aantal jongens en meisjes in de verschillende studierichtingen zat. De invoering van co-educatie in de rijksscholen was bovendien slechts voor een minderheid van scholieren van toepassing, aangezien 75% van de Vlaamse leerlingen school liep in een katholieke school.⁹⁷ De inrichtende machten werden gecontroleerd door de subsidiërende overheden, maar hadden ‘pedagogische vrijheid’ en mochten hun eigen programma’s opstellen. De Belgische onderwijsstructuur bestond sinds de schoolpactwet van 1959 uit drie netten: het officieel onderwijs, ingericht door de nationale overheid (rijksscholen), het officieel gesubsidieerd onderwijs (provincie- en gemeentescholen) en het vrije, voornamelijk katholiek, gesubsidieerd onderwijs. Die onderwijskoepels huisvestten verschillende onderwijsvormen: het algemeen, technisch,

Schema 1. Het Belgisch onderwijssysteem in de periode 1970-1988.

Bron: Jan De Maeyer en Paul Wynants, *Katholiek onderwijs in België: identiteiten in evolutie 19de - 21ste eeuw*. (Averbode: Halewijn, 2016), 73.

⁹⁴ Verbeke, 87.

⁹⁵ Verbeke, 88.

⁹⁶ Flour e.a., *Jongens en meisjes ... bestemming bekend?*, 54.

⁹⁷ Henkens, 'The Rise and Decline of Comprehensive Education', 206.

artistiek, en beroepsonderwijs (ASO, TSO-KSO, BSO) met elk een eigen aanbod aan studierichtingen. Schema 1 toont de verschillende fases van de twee verschillende types secundair onderwijs: links het traditionele, rechts het vernieuwde. In de traditionele secundaire scholen (ook type II genoemd) moest een leerling na het zesde leerjaar meteen voor één van de onderwijsvormen kiezen. Het traditionele middelbare onderwijs kende twee cycli; na de eerste cyclus volgde een tweede studiekeuzemoment voor de hogere cyclus. Heroriëntering was in die fase slechts beperkt mogelijk en was hiërarchisch van aard: een leerling startte in een ‘moeilijke’ theoretische richting en veranderde bij slechte resultaten naar een ‘gemakkelijkere’ richting.

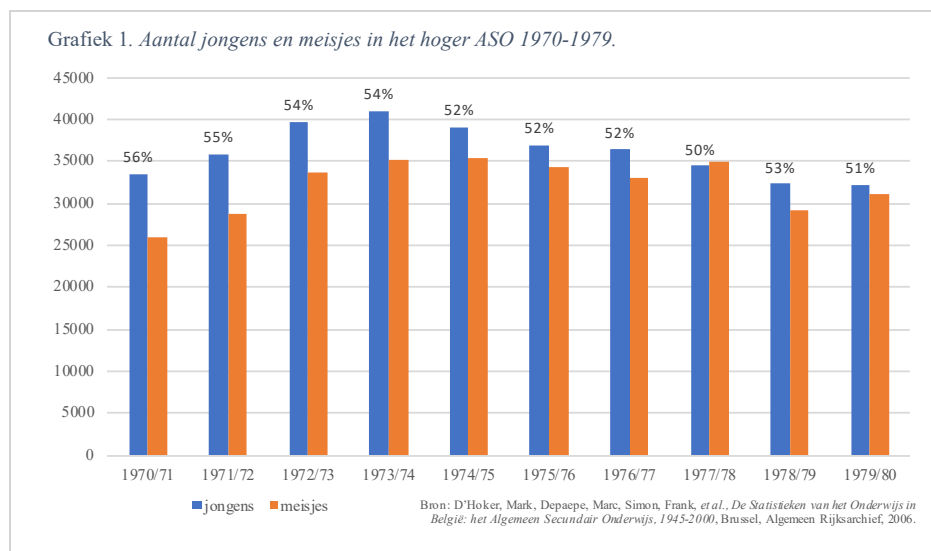
De opbouw van het Vernieuwd Secundair Onderwijs (type I) maakte het mogelijk om in de eerste graad te proeven van een breed studieaanbod en pas later een meer specifieke studierichting te kiezen. Leerlingen konden daardoor doorheen hun schoolloopbaan nog schakelen tussen de verschillende onderwijsvormen. De structuur van de vernieuwde scholen kende drie graden: elke leerling begon in hetzelfde eerste observatiejaar en maakte na het tweede observatiejaar pas de keuze tussen doorstroming als voorbereiding op hogere studies (ASO en deels TSO en KSO) of de beroepsgeoriënteerde kwalificatie (BSO en deels TSO en KSO). Het tweede keuzemoment kwam op het einde van de tweede graad, waarbij de leerling nog kon heroriënteren naar elke onderwijsvorm. Leerlingen met een leerachterstand startten na de lagere school in een aanpassingsjaar, het B-jaar, waarna het mogelijk was over te gaan naar het A-jaar of tweede beroepsjaar (zie schema 1). Alle vernieuwingen hadden tot doel een grotere sociale gelijkheid in het studieparcours te verkrijgen.⁹⁸ Samengevat, met de onderwijsvernieuwingen van het rijksonderwijs in de jaren 1970 poogden de beleidsmakers iedere leerling dezelfde kansen te geven, ongeacht hun sociale afkomst of gender.

Gender en onderwijsparticipatie in cijfers

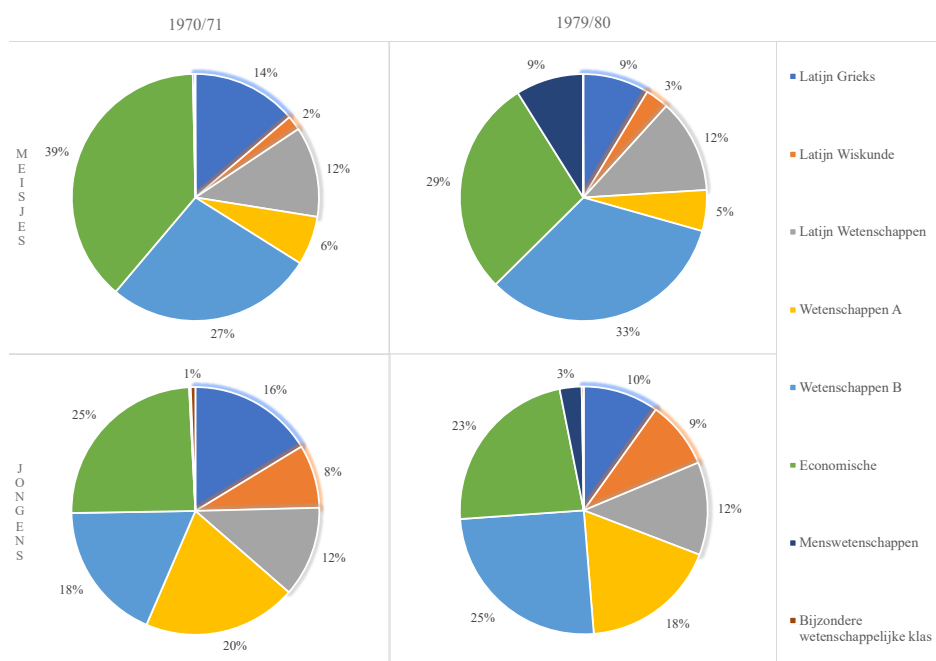
Dat beleid en die mentaliteitswijziging zorgden ervoor dat het onderwijs verder democratiseerde en een steeds groter aantal leerlingen afstudeerde met een secundair diploma: tussen 1958 en 1972 verdrievoudigde het aantal leerlingen met een diploma secundair onderwijs. Voor meisjes was die groei nog spectaculairder met zesmaal meer afgestudeerden in 1972 ten opzichte van 1959.⁹⁹ Hoewel de absolute leerlingencijfers van het secundaire onderwijs niet goed de democratisering weergeven omdat ze afhankelijk zijn van de geboortecijfers, geven ze wel een mooi beeld van de genderverhouding. De cijfers van het hoger algemeen middelbaar onderwijs tonen de participatiegroei van meisjes tijdens de jaren 1970 (zie grafiek 1). In 1970 was 44% van de leerlingen in het algemeen hoger secundair onderwijs vrouwelijk, in 1979 was dat geëvolueerd tot 49%. Door de focus op participatie aan het hoger middelbaar onderwijs te leggen, wordt beter duidelijk wie ervoor koos langer te studeren dan wat de leerplicht voorschreef. De verhouding in de verschillende studierichtingen waren echter minder gelijk: meer

⁹⁸ Marc Depaepe, Frank Simon, en Angelo Van Gorp, *Paradoxen van pedagogisering: handboek pedagogische historiografie* (Leuven: Acco, 2005), 169; Smet en Vannecke, *Historiek van het technisch- en beroepsonderwijs, 1830-1990*, 427, 441; Grootaers, ‘Het politiek project van een onderwijssysteem voor allen’, 71-74.

⁹⁹ Christens, *Annuntiaten*, 170-71.

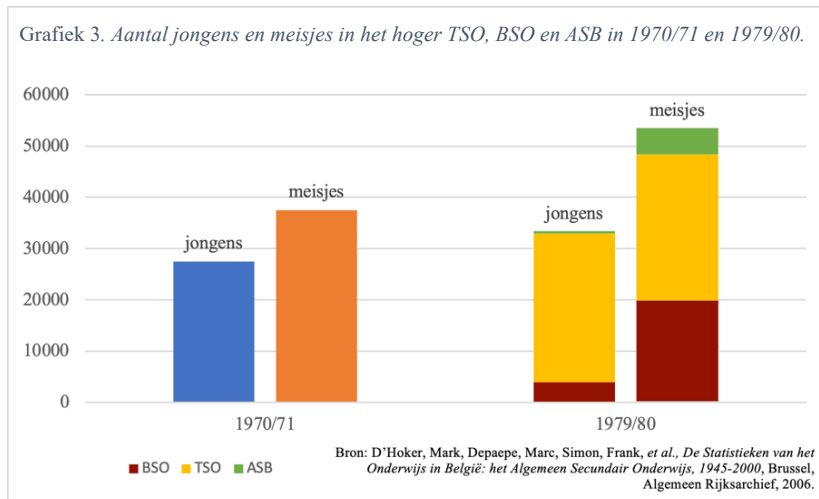
Grafiek 2. Verdeling studierichtingen ASO.

jongens volgden een wiskundige richting, meisjes waren vaker te vinden in economische of menswetenschappelijke klassen (zie grafiek 2). In 1970 studeerde 8% van de jongens de studierichting Latijn-Wiskunde tegenover 2% van de meisjes; 85% van de leerlingen in die richting was een jongen. In 1979 was die verhouding nauwelijks veranderd met 9% van de jongens tegenover 3% van de meisjes, wat resulteerde in gemiddeld 75% jongens in de klas.¹⁰⁰ De grafieken laten zien dat de onderwijsparticipatie van meisjes in totaliteit die van jongens inhaalde, maar dat die gelijkheid niet terug te vinden was in de verschillende studierichtingen.

Een gelijkaardige evolutie is zichtbaar in de cijfers van het hoger technisch en beroepsmiddelbaar: in 1970/71 en 1979/80 tonen ze een sterke stijging van het aantal meisjes (zie grafiek 3). Beide

¹⁰⁰ D'hoker e.a., *De statistieken van het onderwijs in België*, 611, 742-43.

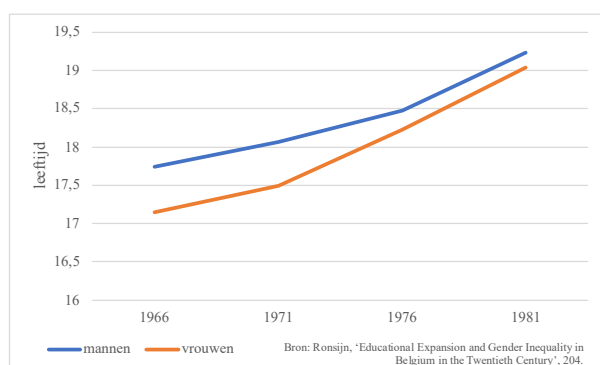
onderwijsvormen hadden meer specifieke opleidingen dan het ASO en kenden daardoor een brede waaier aan studierichtingen. Er zijn geen aparte gegevens van het aantal jongens en meisjes beschikbaar voor de schooljaren 1972/73 tot 1976/77 door de herstructureringen die toen plaatsvonden. Hoewel elke rijksschool sinds 1970 verplicht gemengd was en jongens en meisjes dus in eender welke school of richting konden beginnen, bleef de genderverhouding ook hier scheef. De scholen en studierichtingen waar voordien enkel jongens of meisjes konden starten, kenden geen plotse toename van leerlingen van het andere geslacht. Opvallend is dat in 1970 meer meisjes aanwezig waren in de beroepsscholen. De beroepsscholen verschilden van de technische scholen door een grotere focus op de praktijk en minder aandacht voor een theoretische basis. Hoewel het technisch onderwijs leerlingen voorbereidde op directe tewerkstelling zorgde de invoering van de maturiteitsproef in 1964 ervoor dat ook leerlingen uit een technische school konden starten aan de universiteit. Daarvoor konden enkel ASO-afgestudeerden rechtstreeks universitaire studies beginnen. Door die wet mochten leerlingen zowel uit het ASO als het TSO starten op voorwaarde dat ze slaagden voor de maturiteitsproef.¹⁰¹ Die nieuwe wet paste in het democratiseringsbeleid van de naoorlogse periode. Het TSO en BSO waren net zoals het ASO gekenmerkt door een snelgroeiende onderwijsparticipatie van meisjes.

Niet alleen studeerden steeds meer leerlingen af aan het hoger middelbare onderwijs. Ook de gemiddelde studieduur werd langer: steeds meer jongvolwassenen vingen hogere studies aan (zie grafiek 4). Die evolutie begon vroeger voor de mannelijke bevolking. Vanaf de jaren 1960 kwam er een inhaalbeweging van vrouwen, waardoor het verschil tussen de afstudeerleeftijd van mannen en vrouwen verminderde: tijdens de jaren 1970 verkleinde de afstudeerleeftijd zeer snel van 0,8 tot 0,2 jaar verschil (zie grafiek 5). Daarnaast toont grafiek 5 hoe in die periode ook het aantal afgestudeerde vrouwen met een hoger onderwijsdiploma dat van mannen oversteeg. Dat was echter niet het geval op universitair niveau waar maar 7% van de vrouwen een diploma behaalde tegenover 13% van de mannen (zie grafiek 6).¹⁰² Zo was op het einde van de jaren 1960 maar een kwart van de Leuvense studentenbevolking

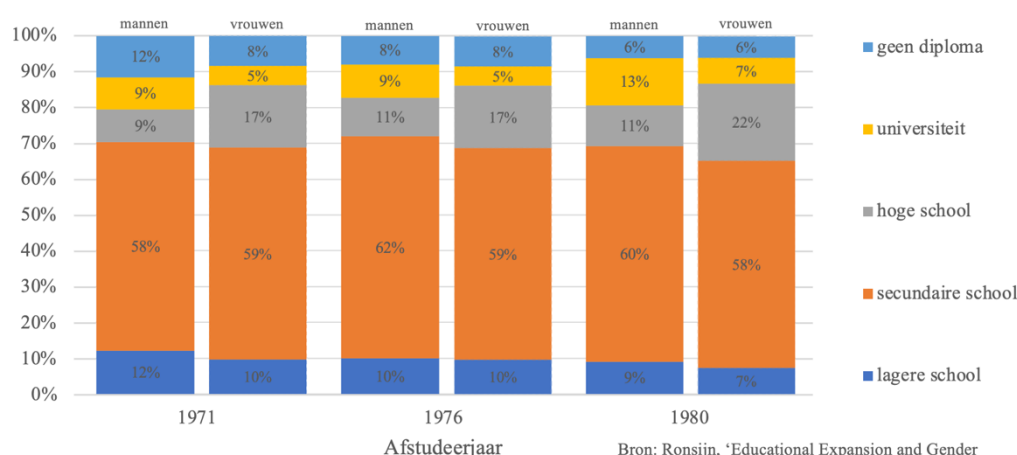
¹⁰¹ D'hoker, De Bock, en Janssens, *Leraar zijn in Vlaanderen*, 23-24.

¹⁰² Ronsijn, 'Educational Expansion and Gender Inequality in Belgium in the Twentieth Century', 205-6, 214.

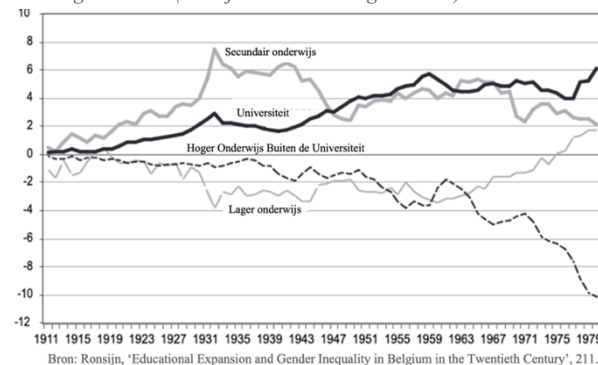
Grafiek 4. Gemiddelde leeftijd bij afstuderen.

Grafiek 5. Hoogst behaalde diploma.

Grafiek 6. Verschil mannen en vrouwen in percentage per niveau van beëindigde studies (naar jaar van beëindigde studie)

vrouwelijk.¹⁰³ Aan de Universiteit Libre de Bruxelles was in 1970 net voor de splitsing in een Nederlandstalige en Franstalige universiteit, 34% van de studenten vrouwelijk.¹⁰⁴ Later zorgde onder andere de invoering van het vernieuwd secundair onderwijs voor een verdere massificatie van het hoger onderwijs.¹⁰⁵ Meisjes en jongens vonden dus steeds meer toegang tot universitaire studies.

Hoewel meer jongeren begonnen aan de universiteit, kozen meisjes vaker voor 'vrouwelijke' en jongens frequenter voor 'mannelijke' studierichtingen. In de jaren 1970 waren de meisjes in de meerderheid in de studierichtingen Germaanse filologie en Farmacie aan de Katholieke Universiteit Leuven. Ook aan de ULB studeerden in 1980 meer meisjes dan jongens aan de Faculteit Letteren en de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen.¹⁰⁶ In de andere studierichtingen bleven de vrouwen een minderheid met maar enkele vrouwelijke studenten in de ingenieursfaculteiten. In het begin studeerde 62,5% van de meisjes humane wetenschappen aan de KU Leuven. Doorheen de jaren 1970 diversifieerde dat in zekere mate, maar in 1984 studeerde nog steeds 58,7% een humane wetenschap.¹⁰⁷ Die genderspecifieke studiekeuze was niet uniek in Vlaanderen, ook in Frankrijk bleef de oriëntering

¹⁰³ Jo Tollebeek en Liesbet Nys, *De stad op de berg: Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005* (Leuven: University Press, 2021), 167.

¹⁰⁴ Gubin en Piette, *Emma, Louise et Marie*, 240.

¹⁰⁵ Grootaers, 'Het politiek project van een onderwijssysteem voor allen', 75.

¹⁰⁶ Gubin en Piette, *Emma, Louise et Marie*, 242-43.

¹⁰⁷ Tollebeek en Nys, *De stad op de berg*, 167. *De universiteit te Leuven 1425 - 1985*, Fasti Academici 1 (Leuven: Universitaire pers Leuven, 1986), 356-57.

gendergestuurd.¹⁰⁸ Samengevat, doorheen de twintigste eeuw verschoof de genderkloof in onderwijsparticipatie per niveau van onderwijs: in de jaren 1970 gold die kloof enkel nog op universitair niveau en haalden de vrouwen op de andere niveaus de mannen in. De studiekeuzes volgden daarbij een stereotiep rollenpatroon. Meisjes waren meer aanwezig in ‘vrouwelijke’ richtingen die voorbereidden op een sociaal beroep en op een toekomstig bestaan als goede huisvrouw. Jongens kozen daarentegen sneller voor een ‘mannelijke’ studierichting die hen klaarstoomde voor een toekomst als kostwinner van het gezin.

2. Ontstaan en evolutie van de psycho-medisch-sociale centra

In de jaren 1970 werden jongeren begeleid in hun studiekeuzeprocess door psychologen en sociaal werkers in de psycho-medisch-sociale centra, afgekort PMS. De scholen en medewerkers van de PMS-centra organiseerden informatieavonden over het leven na het secundair onderwijs, stelden brochures beschikbaar en gaven op basis van testen en invulformulieren individueel advies in een gesprek. De centra, die zelf de voorloper waren van de centra voor leerlingenbegeleiding (CLB), kenden hun oorsprong in beroepsoriënteringsdiensten.¹⁰⁹ In het begin van de twintigste eeuw ontstonden die als een reactie op de maatschappelijke problemen van de geïndustrialiseerde samenleving. Voordien bestond de nood aan een dergelijke ondersteuning niet, aangezien er een sterke beroepserfelijkheid gold waarbij generatie op generatie hetzelfde beroep uitvoerde. De industrialisering en de motorisering zorgden echter voor het verdwijnen van het traditionele vakmanschap en creëerden een complexere arbeidsmarkt. Welzijnsorganisaties en scholen organiseerden daarom beroepsbegeleiding waarbij sociaal werkers jongeren ondersteunden bij het maken van beroepskeuzes. Ze poogden zo op basis van rationele grondslagen een ideale samenleving te creëren met een plek voor iedereen.¹¹⁰

Die beroepsbegeleiding kende een opgang in verschillende westerse landen: in Berlijn ontstond de eerste *Berufsberatung* in 1898, in Frankrijk begon de eerste dienst voor de plaatsing van leerjongens in 1905 en in de Verenigde Staten werd het eerste *Bureau of vocational guidance* geopend in 1908. Die ontwikkeling gebeurde op hetzelfde moment als de opkomst van de differentiële psychologie die psychologische verschillen tussen individuen onderzoekt. De oriëntering was bijgevolg gebaseerd op wetenschappelijk gefundeerde testen naar intellectueel vermogen en op medische testen om na te gaan of de persoon in kwestie fysiek en mentaal het beroep aankon. Daarnaast peilden de testen ook naar de interesses, de familiale achtergrond en de schoolse resultaten om zo te zien of de jongere geschikt was voor de job.¹¹¹ In België richtte de Brusselse leraar Arthur Christiaens de eerste dienst voor Voorlichting

¹⁰⁸ Rogers, *La fabrique des filles*, 135.

¹⁰⁹ ‘Historiek CLB | Vrij CLB Netwerk’, Historiek CLB | Vrij CLB Netwerk, geraadpleegd 6 mei 2024, <https://www.vrijclb.be/over-clb/historiek-clb>.

¹¹⁰ Martin, *La naissance de l'orientation professionnelle en France (1900-1940) : aux origines de la profession de conseiller d'orientation*, 17, 27; Savickas en Savickas, ‘A History of Career Counselling’, 25, 27; Régis Ouvrier-Bonnaz, ‘Évolutions conjointes de la situation scolaire et de l'orientation en France : quelques repères pour une histoire des services d'orientation’, *L'orientation scolaire et professionnelle*, nr. 48/2 (1 juni 2019): 214, <https://doi.org/10.4000/osp.10736>.

¹¹¹ Savickas en Savickas, ‘A History of Career Counselling’, 31-32; Francis Danvers, ‘Pour une histoire de l'orientation professionnelle’, *Histoire de l'éducation* 37, nr. 1 (1988): 8-9, <https://doi.org/10.3406/hedu.1988.1549>.

bij de Beroepskeuze van de Jeugd op in 1912. Die dienst opereerde onafhankelijk van de onderwijsnetten en de staat. Christiaens legde in zijn handleiding 'Méthode de Bruxelles' de nadruk op drie elementen: de aanleg van het kind, de gezondheidstoestand en de familiale achtergrond. Die aanpak wekte ook interesse buiten België: buitenlandse studenten kwamen bij hem in de leer. In zijn elementaire psychologische methodiek primeerde de technische aanleg en onderzocht hij op analytische wijze die 'natuurlijke aanleg', de vereisten en toekomstperspectieven van een job. De methode behoorde tot de psychometrie: de onderzochte personen kregen op basis van verschillende testen een cijfer toegekend waarna een deskundige beroepsadvies gaf.¹¹² Christiaens probeerde dus net zoals andere westerse pedagogen aan de hand van psychologische testen jongeren te oriënteren naar een beroep. Zijn methode vernieuwde die discipline door niet alleen aandacht te schenken aan de arbeidsmarktvereisten, maar ook met de compatibiliteit met de persoonlijke aanleg en interesses van de jongeren.

Christiaens' beroepsoriënteringsdienst en andere privé-initiatieven in België hielden zich enkel bezig met voorlichting bij beroepskeuze. Dat veranderde in 1936 toen de minister van Onderwijs het koninklijk besluit tot oprichting van een 'Centrum voor Voorlichting bij Beroepskeuze voor de Jeugd' uitvaardigde.¹¹³ Door dat K.B. richtte de oriëntering zich ook op studiekeuze. De overheid stond dus achter de reeds bestaande initiatieven en stimuleerde de verdere verspreiding ervan. Het centrum poogde eenheid te brengen in de oriënteringsdiensten en meer interesse op te wekken voor die oriëntering bij leraren, universiteiten, sociale diensten en dokters. Bovendien linkte het K.B. de lokale diensten expliciet aan het onderwijs, zorgde het voor een wettelijk kader en verbreedde daardoor het doelpubliek. Waar voordien de focus hoofdzakelijk lag op de oriëntering van schoolverlaters, veranderde dat door ook op het einde van de lagere school leerlingen te oriënteren. De nieuwe diensten gaven bovendien zowel advies over intellectuele als over handenarbeid-beroepen aan 'ouders en jongelieden die aarzelen omtrent de aan te vatten studiën of omtrent de keuze van een beroep'.¹¹⁴ Die grotere bekendheid leidde tot meer vraag naar onderzoeken, waardoor ook onder invloed van de staatssubsidiëring het aantal diensten toenam.

Daarnaast evolueerde de aanpak in de jaren 1930 van Christiaens' analytische methode naar een meer alomvattende benadering. Voordien lag de focus vooral op stipte registratie, terwijl er vanaf de jaren 1930 steeds meer plek kwam voor interviews en nieuwe testen waarin reële situaties werden nagebootst. Daarbij viel op dat de centra vooral negatief advies gaven: ze raadden vaker studies en beroepen af dan dat ze er aanbevelen. Die ontwikkeling naar een totalitaire aanpak gebeurde onder invloed van Leo Coetsier, hoogleraar in de Pedagogische wetenschappen aan de Universiteit van Gent, die Christiaens' methode bekritiseerde. Hij zag een beroep als een levenstaak en niet als enkel een optelsom van vaardigheden en aanleg. Coetsier ontwikkelde daarom een nieuwe methodiek die

¹¹² Sacré, *Historiek van de PMS-Centra*, 30-31, 33-34; Christens e.a., *100 jaar Heilig-Hartinstituut Annuntiaten Heverlee*, 261; Gilbert Vander Steene e.a., 'Van CIT-S naar K-ABC: een kwart eeuw intelligentie-onderzoek in het centrum voor psychodiagnostiek van de K.U. Leuven', in *Intelligentie: tussen meten en weten in theorie en praktijk: Festschrift voor Prof. Dr. J. Stinissen*, onder redactie van Piet J. Janssen, Gilbert Vander Steene, en Hans Vertommen, *Studia psychologica* (Leuven: Universitaire pers Leuven, 1986), 34.

¹¹³ K.B. van 20.2.1936 tot oprichting van een Centrum voor Voorlichting bij Beroepskeuze voor de Jeugd.

¹¹⁴ Sacré, *Historiek van de PMS-Centra*, 47-48.

gebaseerd was op de geesteswetenschappen en meer aandacht schonk aan het sociaal-economische aspect. Zo zorgde hij voor een verdere verwetenschappelijking en legde hij de nadruk op het belang van een ervaren psycholoog als beroepskeuze-adviseur.¹¹⁵ De oriënteringsmethode evolueerde in de jaren 1930 naar een alomvattende benadering passend bij de totaliteitspsychologie waarbij niet alleen beroeps- maar ook studieadviezen werden gegeven.

Na de Tweede Wereldoorlog groeide het inzicht over het verband tussen studie-oriëntering en beroepsoriëntering. Er werden Licenties in de Beroepsoriëntering en -selectie ingericht en er kwam een steeds grotere vraag vanuit de 'Diensten voor Voorlichting bij Beroepskeuze' naar geschikt materiaal. Coetsier en andere psychologen, waaronder Juul Stinissen, hoogleraar in de beroepsoriëntering en psychodiagnostiek aan de universiteit van Leuven, ontwikkelden testen of vertaalden al bestaande naar het Nederlands.¹¹⁶ Daarnaast massificeerde de schoolgaande jeugd verder en werd het onderwijs als belangrijk gezien voor de sociale en economische heropbouw van het land. In die context ontstonden in 1947 de eerste psycho-medisch-sociale centra. Ze waren verbonden aan het rijksonderwijs en startten met een proefperiode van drie jaar. Dat rijksinitiatief voorzag facultatieve studieoriëntering vanaf de lagere school in samenwerking met de scholen. In die centra werkten dokters, psychologen, verpleegkundigen en sociaal assistenten samen om de leerlingen een 'permanente' oriëntering en begeleiding aan te bieden in het middelbaar onderwijs.¹¹⁷ De PMS-centra vielen onder de bevoegdheid van het ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur.¹¹⁸

Daarnaast bleven de vrije diensten voor voorlichting bij beroepskeuze, die onafhankelijk van de staat en het onderwijs werkten, verder bestaan. Terwijl die zich vooral bezighielden met diagnostische beroepsoriëntering, voerden de PMS-centra naast de beroeps- en studiekeuzeoriëntering ook psychologische begeleiding en medisch toezicht uit. Daarnaast verschilde het doelpubliek: bij de diensten konden ook volwassenen om advies komen; de PMS-centra begeleidden leerlingen al voor het zesde leerjaar.¹¹⁹ Beide werden overkoepeld door de Centrale voor Studie- en Beroepsoriëntering (CSBO).¹²⁰ De opsplitsing tussen vrije diensten en officiële PMS-centra veranderde deels in het schoolpact van 1958. Vanaf dan konden de staat, provincies, gemeenten, verenigingen van openbare besturen en private personen PMS-centra oprichten, waardoor de vrije beroepsoriënteringsdiensten geleidelijk aan transformeerden tot vrije PMS-centra. Toch bleven tot 1982 zowel centra als (een steeds kleiner aantal) diensten naast elkaar bestaan waarbij ook het onderscheid in werking behouden bleef.¹²¹ De vrije en rijks PMS-centra hadden grotendeels een gelijkaardige werking met kleine verschillen in focuspunten. De vrije centra legden meer nadruk op testen, terwijl de rijkscentra meer psycho-sociale begeleiding uitvoerden.¹²²

¹¹⁵ Sacré, 34, 58-65; Vander Steene e.a., 'Van CIT-S naar K-ABC', 35.

¹¹⁶ Vander Steene e.a., 'Van CIT-S naar K-ABC', 36-37.

¹¹⁷ Sacré, *Historiek van de PMS-Centra*, 80, 84; Christens e.a., *100 jaar Heilig-Hartinstituut Annuntiaten Heverlee*, 261.

¹¹⁸ Vynck, 'Inventaris van het archief van het Vrij PMS-centrum Heverlee (1953-2002)', 12.

¹¹⁹ Sacré, *Historiek van de PMS-Centra*, 111, 137-38.

¹²⁰ Vynck, 'Inventaris van het archief van het Vrij PMS-centrum Heverlee (1953-2002)', 12.

¹²¹ Sacré, *Historiek van de PMS-Centra*, 101, 118.

¹²² Sacré, 162.

Desondanks het begeleidende aspect bleef de adviesfunctie een belangrijk deel van de werking. Door de democratisering van het secundair en hoger onderwijs gaven de centra en diensten in de jaren 1960 en 1970 steeds meer studiekeuzeadvies.¹²³ De focus lag vooral op de overgang van het lager naar het secundair onderwijs, de overgang van het lager secundair naar het hoger secundair onderwijs en op wat men ‘gevallen van mislukking’ of ‘probleemgevallen’ noemde.¹²⁴ Daarnaast kreeg het PMS een adviserende rol in het Vernieuwd Secundair Onderwijs waarbij de centra de klassenraad, waarin leerkrachten per klas de resultaten en gedragingen van leerlingen bespraken, bijstonden. Hoewel de officiële opdrachten beperkt waren, ontstond er een intense samenwerking tussen scholen en het PMS. De klassenraden vroegen het PMS vooral bij ‘probleembegeleiding’ veelvuldig om raad.¹²⁵ Die normatieve omschrijving werd ook gebruikt in de PMS-leerlingendossiers van de rijkscholen in Vilvoorde die in dit hoofdstuk worden geanalyseerd. De inhoud van sommige dossiers suggereerde dat sommige leerlingen als een ‘geval van mislukking’ werden gezien met formuleringen zoals ‘hopeloos’ en ‘studiemislukking’.¹²⁶ Verder bleek uit de technische protocollen ook dat de PMS-medewerkers betrokken waren bij de klassenraden. Op een technisch protocol werd alle informatie van de leerlingen, waaronder de testresultaten, interviews en analyses en de conclusies van de klassenraden bijgehouden. Kortom, de vernieuwingen in het secundair onderwijs hadden ook invloed op de PMS-werking. De PMS-medewerkers gingen én nauwer samenwerken met de scholen en leerkrachten én meer tijd en aandacht besteden aan ‘probleembegeleiding’.

De focus op de ‘probleembegeleiding’ zorgde voor een verschuiving van een collectieve naar een individuele aanpak, wat leidde tot nieuwe familiale en belangstellingsvragenlijsten. Zo bleven de traditionele toetsingen aanwezig maar kwam er meer aandacht voor de leerling zelf en zijn of haar ouders.¹²⁷ De belangstelling voor het milieu van de leerling kwam ook naar voren in de analyse van de rijks-PMS-dossiers van Leuven en Vilvoorde. Op de vragenlijst voor de ouders werd er bijvoorbeeld zowel naar het beroep en de scholing van de vader als naar die van de moeder gevraagd. Bovendien noteerde een PMS-medewerker bij twee jongens ‘milieu lijkt positief’ of ‘sociaal milieu is gunstig’ en bij een andere jongen ‘negatieve invloed vanwege familiaal milieu’.¹²⁸ Daarnaast zette de PMS-vernieuwing in 1975 die tendens voort door nog meer in te zetten op de individuele aanpak via begeleidingsgesprekken en de gestandaardiseerde collectieve testonderzoeken een beperktere rol toe te kennen.¹²⁹ Dat bleek ook uit de analyse van de leerlingendossiers van het rijks-PMS-centrum van de

¹²³ Georges Solaux, ‘Un siècle de priorités contradictoires pour les services d’orientation’, *L’orientation scolaire et professionnelle*, nr. 48/2 (1 juni 2019): 201, <https://doi.org/10.4000/osp.10716>.

¹²⁴ Sacré, *Historiek van de PMS-Centra*, 147, 207; Vander Steene e.a., ‘Van CIT-S naar K-ABC’, 40.

¹²⁵ Sacré, *Historiek van de PMS-Centra*, 180.

¹²⁶ ‘Technisch protocol’, 1978, Rijksarchief Leuven, *Archief van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur en rechtsvoorgangers: PMS-Centrum van Het Rijksonderwijs Vilvoorde*, nr. 503/2: 601001/BJ; ‘Technisch protocol’, 1974, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601006/MM.

¹²⁷ Sacré, *Historiek van de PMS-Centra*, 181.

¹²⁸ ‘Technisch protocol’, 1970, Rijksarchief Leuven, *Archief van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur en rechtsvoorgangers: PMS-Centrum van Het Rijksonderwijs Leuven*, nr. 501/7: 550319/ML; ‘Technisch protocol’, 1977, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601008/VL; Leerlingendossier: technisch protocol, 1974, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601010/PL.

¹²⁹ Sacré, *Historiek van de PMS-Centra*, 209.

Vilvoordse rijksscholen. Een sociaal assistente voerde verschillende individuele gesprekken met een meisje dat ‘lijdt onder geplaag en ruzie’ en leidde ook groepsgesprekken met alle betrokkenen. Zo was er een gesprek met de sociaal assistente, het meisje en haar ouders en ook enkele groepsgesprekken met het meisje en de 3 meisjes met wie ze ruzie had.¹³⁰ Verder nodigden de PMS-medewerkers ook een jongen die vaak niet naar school ging, en zijn ouders meermaals uit om op gesprek te komen.¹³¹ De PMS-centra bekommerden zich in de jaren 1970 meer om individuele gevallen die ze, naast de klassieke testen en vragenlijsten, poogden te begeleiden via gesprekken.

Tijdens de jaren 1970 probeerden de PMS-centra leerlingen beter te begeleiden waardoor gesprekken steeds meer de plek innamen van schriftelijke adviezen. Bovendien hoopten de medewerkers leerlingen via (studiekeuze)adviezen te helpen in hun zelfrealisatie. Die evolutie voltrok zich niet overal op hetzelfde tempo: in de PMS-centra verbonden aan het vrij onderwijs bleven de traditionele testen langer en sterker aanwezig. Verder richtte het PMS zijn pijlen op het basisonderwijs als een cruciale plek om een preventieve begeleiding toe te passen. Doordat het focuspunt deels verschoof, werden in het secundair onderwijs vanaf 1978 vooral de crisis-, studie- en beroepskeuzebegeleiding prioritair.¹³² Kortom, in de jaren 1970 leerden alle leerlingen de PMS-centra kennen via de studiekeuzebegeleiding en ontvingen bepaalde leerlingen individuele begeleiding.

3. Gender- en gezinsrollen in PMS-dossiers

PMS-psychologen en sociaal assistenten achterhaalden via belangstellingstesten, interviews en medische onderzoeken de bekwaamheden, karaktertrekken, interesses en lichamelijke toestand van de leerlingen. De sociaal assistent nam de interviews af waarna de psycholoog de gegevens van de testen en de interviews analyseerde.¹³³ Op basis daarvan gaven ze elke leerling studie- en beroepsadvies op verschillende keuzemomenten. Bij het traditioneel onderwijs gebeurde dat op de drie studiekeuzemomenten: bij de overgang van lager naar secundair, van lager secundair naar hoger secundair en van middelbaar naar hoger onderwijs of naar tewerkstelling. Aangezien één van de VSO-pijlers het uitstel van een definitieve studiekeuze was, kregen VSO-leerlingen zowel op het einde van het eerste als het tweede oriëntatiejaar een vragenlijst over hun interessegebieden, studie en beroepsvoorkeuren. Zoals eerder vermeld, bleven de vrouwelijke studie- en beroepskeuzes in de jaren 1970 in Vlaanderen gendergestuurd. Was dat ook te zien in de manier waarop PMS-medewerkers adviezen gaven aan jongens en meisjes? Of meer expliciet gesteld: welke rol speelden zij bij de studiekeuze? Waren hun adviezen conformerend of emanciperend? Welke rol speelden de testen en vragenlijsten? Welke studierichting kozen leerlingen? Hoe keken zij zelf naar hun eigen toekomst?

¹³⁰ Gespreksverslagen, 1977, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601005/CC.

¹³¹ Gespreksverslagen, 1976, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601010/PL.

¹³² Sacré, *Historiek van de PMS-Centra*, 179-81, 209-16.

¹³³ Sacré, 145.

Droomberoepen en toekomstbeelden van jongeren gendergekleurd?

Zowel in de vrije scholen als in de rijksscholen werd op elk studiekeuzebegeleidingsmoment via een vragenlijst gepeild naar welk beroep de leerlingen wel en niet wilde uitvoeren (zie afbeeldingen 1 en 2). Bij beide – zowel de negatieve als de positieve keuzes – nam de meerderheid van de meisjes enkel ‘vrouwelijke’ beroepen in overweging. Vooral de keuzes op het einde van het basisonderwijs waren stereotiep vrouwelijk. De laatstejaarsleerlingen van het lager onderwijs begeleid door PMS Heverlee beantwoordden de vragen ‘Wat zoudt ge later willen worden?’ en ‘Welke beroepen zoudt ge zeker niet willen uitoefenen?’ met onder andere verpleegster, lerares, poetshulp of secretaresse.¹³⁴ Op het einde van de lagere cyclus veranderde dat in beperkte mate. Meisjes bleven vooral typisch ‘vrouwelijke’ beroepen opschrijven. Slechts een beperkt aantal leerlingen week af en wilde later iets anders studeren, zoals wiskunde of dierkunde.¹³⁵ Daarnaast waren op het einde van de jaren zeventig, zowel in het lager als het middelbaar onderwijs, de antwoorden meer gediversifieerd. Hoewel de meerderheid bleef kiezen voor ‘vrouwelijke’ beroepen, kleurden enkele meisjes buiten de lijntjes met beroepen als zangeres, sterrenkundige of elektriciën.¹³⁶ Meisjes in het rijks-VSO hadden gelijkaardige toekomstdromen als

TOEKOMST

Naar welke soort school zoudt ge volgend jaar het liefst gaan ?
Waarom ?
Wat denken ze thuis hierover ?
.....
Wat zoudt ge later willen worden ?
Hoe zijt ge op die gedachte gekomen ?
.....
Wat verkiest ge op de tweede plaats ?
Welke beroepen zoudt ge zeker niet willen uitoefenen ?

Afbeelding 1. Aanvuloefening overgang naar hogere cyclus, 1972, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 714: 10751.

MIJN BEROEP.

6. Ik wil later worden:
7. Andere beroepen, die mij ook wel aantrekken, zijn:
8. Beroepen waaraan andere leerlingen van mijn leeftijd wel denken, maar die ik zeker niet graag zou doen:
9. Beschrijf wat U verwacht van Uw studiën en beroep:
10. Ik wil geen studiën en geen beroep waarin ik (beschrijf wat U wilt vermijden)..:

Afbeelding 2. Gegevens betreffende uw belangstelling, 1972, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Leuven, nr. 501/7: 550315/DL.

¹³⁴ ‘Persoonlijke vragenlijst’ einde lager onderwijs, 1971, 1972, 1976, 1976, 1978, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 716: 12601, nr. 717: 1395, nr. 720: 16851, 17001, nr. 721: 18001.

¹³⁵ ‘Persoonlijke vragenlijst’ overgang naar hogere cyclus, 1971-1972, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 714: 10201, 11451.

¹³⁶ ‘Persoonlijke vragenlijst’ einde lagere school, 1978, 1979, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 721: 17901, nr. 722: 18801 en 19151.

meisjes in het vrij onderwijs. Zo wilde een meisje later tolk of lerares worden bij aanvang van het eerste oriëntatiejaar.¹³⁷ Ook de beroepsaspiraties van meisjes in het rijksonderwijs in Leuven bleven gendergekleurd. Eén meisje gaf in het laatste jaar van het secundair aan dat ze een opleiding manicure en pedicure wilde volgen, een ander dacht aan boekhoudster of onderwijzeres.¹³⁸ Bij factoren die het moeilijk zouden maken schreef ze dat er misschien bij scheikunde moeilijkheden zouden zijn omwille van de reacties van de buitenwereld.¹³⁹

Net zoals de meisjes noemden ook jongens specifiek ‘mannelijke’ beroepen bij hun positieve beroepskeuze: scheikundige, mecaniciens, industrieel ingenieur, autopiloot, veearts of architect en ook bij de jongens stonden enkel ‘mannelijke’ beroepen op de radar bij wat ze niet wilden worden: architect, kostver, werkman, loodgieter, landbouwer, kantoorwerk, elektriciens, wiskundeleraar of fietsenmaker.¹⁴⁰ Het valt op dat ze intellectuele beroepen prefereerden boven ambachtelijke. Ze ambieerden hoger opgeleide beroepen en wilden dus verder studeren. Op het einde van het laatste jaar secundair koos de meerderheid van de meisjes voor een sociaalgerichte vervolgoopleiding waar ze mensen konden helpen zoals sociaal assistent of verpleegster of voor een talige opleiding. Het verschil in de antwoorden tussen jongens en meisjes lijkt erop te wijzen dat verder studeren voor meisjes minder een evidentie was. Hoewel een groot deel van de meisjes typisch ‘vrouwelijke’ beroepen en studies koos, ambieerden sommige ook meer ‘ambitieuze’ of minder ‘vrouwelijke’ studierichtingen. Daarbij gaven enkele leerlingen aan wie hen had geïnspireerd: een vrouwelijke dokter op televisie leidde bijvoorbeeld tot een studie geneeskunde.¹⁴¹

De studie- en beroepskeuzes die uit de PMS-dossiers blijken, passen in de heersende traditionele gender- en gezinsrollen die de Europese overheden via allerlei maatregelen aanmoedigden in een poging om na de Tweede Wereldoorlog de normaliteit te herstellen. Bij die politiek van traditionele taakverdeling speelden het huwelijk, het kerngezin en huiselijkheid een vooraanstaande rol: in dat ideaalbeeld werkte alleen de man als kostwinner, terwijl de vrouw voor de kinderen en het huishouden zorgde. De man had in dat kostwinnersmodel een actieve rol in het publieke leven; de vrouw kreeg een passieve rol en bleef binnenshuis. Het alsmar groeiende aantal vrouwen dat ging studeren en werken in de jaren vijftig, zestig en zeventig stond echter in schril contrast met dat ideaal van het kostwinnersmodel. Bovendien veranderden de familiale relatienormen van de naoorlogse generaties

¹³⁷ ‘Persoonlijke vragenlijst’ 1° oriëntatiejaar, 1974, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601008/BM.

¹³⁸ Briefje einde lagere cyclus, 1971, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Leuven*, nr. 501/7: 550311/AN.

¹³⁹ ‘Bijkomende persoonlijke vragenlijst’, 1972, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Leuven*, nr. 501/7: 550309/BJ.

¹⁴⁰ Het archief van PMS Heverlee bevat vooral dossiers van meisjes. Deze analyse van jongens aan een katholieke school is daarom erg beperkt, aangezien die gebaseerd is op 3 dossiers. ‘Persoonlijke vragenlijst’ einde lagere school, 1972, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 716: 13250, 13251; ‘Persoonlijke vragenlijst’ einde lagere school, 1976, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 718: 14901; ‘Vragenlijst voor de nieuwe leerlingen van het 3de VSO’, 1977, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601005/PM; ‘Persoonlijke vragenlijst 1e VSO’, 1972, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601010/PL; ‘Gegevens betreffende uw belangstelling’, 1972, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Leuven*, nr. 501/7: 550315/DL, 550329/CJ.

¹⁴¹ Gesprek einde hogere cyclus, 1976, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10801.

Afbeelding 3. Aanvuloefening overgang naar hogere cyclus bladzijde 2, 1972, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 714: 10751.

door nieuwe romantische idealen over het huwelijk. De ‘seksuele revolutie’ in de jaren 1960 zorgde voor nog grotere veranderingen op vlak van seks, gender en familierelaties. Toch bleven traditionele normen, waarden, stereotypen en rollen in de jaren 1970 verder leven.¹⁴²

Uit de antwoorden in de PMS-vragenlijsten – zowel van het rijksonderwijs als van de vrije scholen – blijkt dat een traditionele rolverdeling heel sterk aanwezig was.¹⁴³ Dat viel op in de aanvuloefeningen die leerlingen op het einde van de lagere cyclus invulden. Bij die oefening moesten leerlingen zinnen vervullen met hun eigen gedachten (zie afbeelding 3). De ‘grote wens’ van een meisje in het vrije onderwijs was ‘later heel gelukkig zijn met een goede man en een hoop kinderen’, een andere leerlinge wenste ‘een goede man en veel kinderen’ en een derde meisje dat ze ‘met een goede man kan trouwen’.¹⁴⁴ In het rijksonderwijs vulde een meisje de zin ‘de schoonste dag van haar leven’ aan met ‘is haar huwelijksdag’.¹⁴⁵ Bij het verwoorden van hun ideale toekomst waren de antwoorden over het gezinsideaal gelijkaardig, maar de meerderheid van de meisjes benadrukte wel dat ze wilde blijven werken: een meisje beschreef haar ideaal als ‘te trouwen, kinderen te hebben en ook mijn beroep te mogen uitvoeren, liefst met halve dagen’.¹⁴⁶ Tot 1963 konden scholen een celibaat eisen voor vrouwelijke leerkrachten. Dat veranderde definitief via een statuut, in zowel het vrij als officieel onderwijs, dat in 1963 werd gefinaliseerd en lekenleerkrachten vanaf dan beschermde tegen de willekeur van directies. Vanaf dan konden vrouwen niet meer verplicht worden om te stoppen met werken eens ze getrouwd waren.¹⁴⁷ Ook op de vraag naar wat ze zouden doen als ze rijk genoeg waren om niet te werken, gaf de meerderheid aan dat hun job opgeven geen optie was met de woorden: ‘ik zou toch werken’.¹⁴⁸

Die toekomstbeelden zijn gelijkaardig aan de door Laura Tisdall onderzochte toekomstbeelden van Britse meisjes in de jaren 1960 en 1970. In hun essays kwam net zoals bij de Vlaamse meisjes het huwelijk en ouderschap als twee belangrijke kenmerken van volwassenheid naar voren.¹⁴⁹ Daarnaast beargumenteerde Tisdall dat ‘almost all [girls] expected to continue to work after marriage and to return

¹⁴² Therborn e.a., ‘The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History?’, 10, 15-16, 24, 25; Eli Nomes en Jan Van Bavel, ‘Education and Marriage: The Shift from Female Hypergamy to Hypogamy in Belgium, a 20th Century Cohort Analysis’, *Quetelet Journal* 5, nr. 2 (1 oktober 2017): 40, 50-51, <https://doi.org/10.14428/rqj2017.05.02.02>; Dagmar Herzog, red., ‘Cold War cultures 1945-1965’, in *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*, New Approaches to European History (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 105-6, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511997075.004>.

¹⁴³ Bij de vragenlijsten van het rijksonderwijs was er minder ruimte voorzien voor het toekomstig zelfbeeld, waardoor voor die leerlingengroep minder gendertyping naar voren komt.

¹⁴⁴ Aanvuloefening overgang naar hogere cyclus, 1971, 1972, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 714: 10651, 10751, nr. 715: 12551..

¹⁴⁵ Aanvuloefening einde lagere cyclus, 1970, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Leuven, nr. 501/7: 550315/BM.

¹⁴⁶ Persoonlijke vragenlijst laatste secundaire jaar, 1973, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 714: 10601.

¹⁴⁷ Paul Janssenwillen en Lies Van Rompaey, ‘De leraar: een roeping’, in *Katholiek onderwijs in België: identiteiten in evolutie 19de - 21ste eeuw.*, onder redactie van Jan De Maeyer en Paul Wynants (Averbode: Halewijn, 2016), 413; Christens, *Annuntiaten*, 78-79.

¹⁴⁸ Persoonlijke vragenlijst overgang naar hogere cyclus, 1970, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 713: 9551.

¹⁴⁹ Tisdall, “‘What a Difference It Was to Be a Woman and Not a Teenager’”, 496, 502.

to work once their children were at school'.¹⁵⁰ Bovendien waren ze ook 'often preoccupied with questions of how to balance work and childcare long before they actually had children of their own'.¹⁵¹ Ze dachten dus, net als Vlaamse meisjes, al na over hoe ze opvoeding en werk later zouden combineren. Een Vlaams meisje schreef iets gelijkaardigs: 'ik [zou het] heel erg vinden moest ik mijn diploma behaald [hebben], gaan werken en dan ermee ophouden. Volgens mij: allemaal verloren tijd!'.¹⁵² Ze vervolgde: 'als je natuurlijk kinderen hebt is het moeilijk, maar daarna moet men terug gaan werken'.¹⁵³ Die uitspraak impliceert enerzijds dat het idee van thuisblijven voor de kinderen sterk aanwezig was in haar gedachten en anderzijds dat ze ook verwachtte terug te gaan werken eens de kinderen op school zaten. Een andere leerlinge zag het als volgt: 'vanals [sic] er kinderen komen, zonder spijt haar beroep laten vallen om me volledig aan hen te wijden' en een ander meisje zou als ze later rijk was 'toch gaan werken, als ik kinderen had niet'.¹⁵⁴ In de toekomstbeelden van de tienermeisjes waren het huwelijk, kinderen en werk sterk aanwezig. Ze dachten bovendien al na over hoe ze later die rollen zouden vervullen en combineren.

Daarnaast was het idee van een 'companionate marriage' duidelijk aanwezig in de hoofden van de meisjes. Die verbintenis, waarbij vaders een grotere rol in de opvoeding spelen, is niet alleen een economische afspraak, maar ook gebaseerd op liefde.¹⁵⁵ Zo hoopte een leerlinge een 'levenspartner [te] vinden die me volledig begrijpt' en in een invuloefening vervolledigde een leerling dat liefde haar doet 'denken aan een gelukkig huisgezin waar man en vrouw elkaar liefhebben'.¹⁵⁶ De ideale toekomst van een andere respondent was 'een gelukkig huwelijk hebben met kinderen, ergens rustig wonen, goed verdienen, leuk gekleed gaan en leuke vakanties voor de kinderen. Een man hebben die dolveel [sic] van me houdt en een reuzegoed vader is voor zijn kinderen'.¹⁵⁷ Ook een jongen in het rijksonderwijs gaf aan dat hij later graag 'zou willen trouwen en een gelukkig leven leiden'.¹⁵⁸ Kinderen kwamen echter niet voor in het toekomstbeeld van die jongen. Hij droomde wel over een later beroep als journalist of schrijver. Wat opvalt in de 'toekomstplannen' van zowel jongens als meisjes in het rijksonderwijs is dat ze, uitgezonderd de vermelde jongen, alleen over hun toekomstig beroep en hobby's reflecteerden. Dat lijkt erop te wijzen dat het huwelijk in katholieke milieus een grotere rol speelde of dat de opgave in het rijksonderwijs minder ruimte liet voor niet-beroepsgerelateerde toekomstbeelden.

Niet elke leerling streefde de traditionele genderidealen na: een meisje bekritiseerde het vak koken 'waar men absoluut niets mee is voor het beroep dat men later wil uitoefenen' en waarmee men 'zijn tijd verspilt'.¹⁵⁹ Een ander meisje trok de kledingregels die golden op school in twijfel: 'ik vind dat er in

¹⁵⁰ Tisdall, 496.

¹⁵¹ Tisdall, 496.

¹⁵² Opstel toekomst laatste secundaire jaar, 1973, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10651.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Opstel laatste secundaire jaar, 1973, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10251; 'Persoonlijke vragenlijst' overgang naar hogere cyclus, 1976, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 717: 14451.

¹⁵⁵ Herzog, 'Cold War cultures 1945?', 106.

¹⁵⁶ 'Persoonlijke vragenlijst' laatste secundaire jaar, 1979, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 718: 14851; Aanvuloefening overgang naar hogere cyclus, 1970, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 10051.

¹⁵⁷ Persoonlijke vragenlijst laatste secundaire jaar, 1976, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 716: 12601.

¹⁵⁸ Antwoordenblad overgang naar hogere cyclus, 1970, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Leuven*, nr. 501/7: 550324/DA.

¹⁵⁹ Opstel overgang naar hogere cyclus, 1972, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10801.

de school zowel 's zomers als 's winters lange broeken moeten worden toegelaten'.¹⁶⁰ Dat soort opmerkingen waren eerder een uitzondering. Daarnaast schreven sommige leerlingen ook op wat hun lichaamsideaal of lichaamsonzekerheden waren. Een meisje wilde later 'mooi zijn alhoewel [ze] weet dat mensen die niet mooi zijn of geen aandacht aan kleren besteden ook sympathiek kunnen zijn'.¹⁶¹ Anderen penden als antwoord op de aanvuloefening neer 'gelukkig maar dat ik niet dik ben', 'ik vind dat je te dik bent', 'ik kan niet begrijpen hoe het komt dat ik zo dik ben', 'indien ik mager zou zijn, droeg ik een short'. Een meisje van het VSO had gelijkaardige gedachtes: ze 'vindt het spijtig dat zij ook zo geplaagd wordt, ze kan er toch ook niets aan verhelpen dat ze dik is'.¹⁶² Terwijl jongens niets over hun lichaamsideaal deelden, voelden meisjes druk om te conformeren aan het heersende lichaamsideaal.

PMS-advies op basis van testen, formulieren en gesprekken

Niet alleen de antwoorden op de vragenlijsten maar ook de resultaten van de PMS-testen brachten traditionele rolpatronen aan het licht. Net zoals het schooldiscours in schoolboeken zorgden die mee voor het construeren en wellicht ook internaliseren van genderidentiteiten. De gestandaardiseerde testen en ook de vragenlijsten voor leerlingen en ouders fungeerden als *paper technologies*. De documenten waren geen transparante betekenisdragers, maar creëerden en representeerden mee de werkelijkheid. De formulieren classificeerden, kwantificeerden en simplificeerden de antwoorden van leerlingen om ze nadien zo efficiënt en rationeel mogelijk te analyseren. Ze zijn de drager van de verzamelde data én fungeren als een reflectie van het dataverzamelingsproces. De formulieren zijn dus een materieel restant van de kennispraktijken die golden in de PMS-milieus. Bovendien konden ze de levens en toekomst van de leerlingen sterk beïnvloeden. De PMS-adviseurs baseerden hun adviezen immers op de resultaten van de formulieren wat de kans vergrootte dat leerlingen de adviezen als dwingend zagen en blindelings volgden.¹⁶³

In een dossier zaten zowel intelligentietesten, studiehoudingstesten, verslagen van medische onderzoeken, antwoorden op persoonlijke vragenlijsten als verslagen van interviews, die per leerling samengevat werden in een technisch protocol. Die combinatie impliceert een dunne lijn tussen een aanwezigheid van het individuele narratief van de leerling en van een statistische interpretatie van de expert. De vragenlijsten en testformulieren waren bovendien gestandaardiseerd: de voorgedrukte formulieren met vooraf bepaalde witruimtes impliceerden dat iedere leerling dezelfde vragen beantwoordde op een gelijkaardige manier. Het versimpelde zo de kennisverwerking die steeds op

¹⁶⁰ Aanvuloefening overgang naar hogere cyclus, 1970, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9001.

¹⁶¹ Opstel overgang naar hogere cyclus, 1972, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10801.

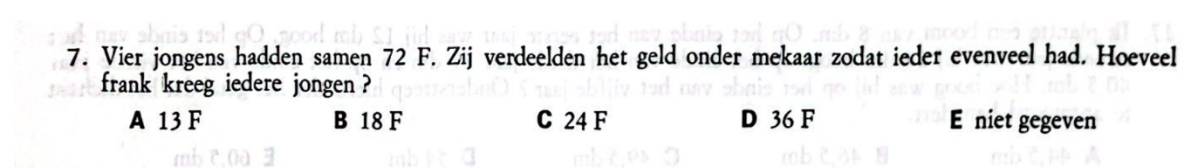
¹⁶² Aanvuloefening overgang naar hogere cyclus, 1970, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9551; Aanvuloefening overgang naar hogere cyclus, 1971, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9751; Aanvuloefening overgang naar hogere cyclus, 1970, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9301; Klasseraad eerste jaar VSO, 1974, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601005/CC.

¹⁶³ Bittel, Leong, en Oertzen, *Working with Paper*, 9-11; Saskia Bultman, 'Seeing inside the Child: The Rorschach Inkblot Test as Assessment Technique in a Girls' Reform School, 1938-1948', *History of Psychology* 23, nr. 4 (november 2020): 329, <https://doi.org/10.1037/hop0000167>; Garz, Isensee, en Töpper, 'Knowledge in the Making', 41; Geertje Mak en Saskia Bultman, 'Identity in Forms: Paper Technologies in Dutch Anthropometric Practices Around 1900', *International Journal for History, Culture and Modernity* 7, nr. 1 (2 november 2019): 65, 68, <https://doi.org/10.18352/hcm.510>.

dezelfde manier kon gebeuren. Kortom, de documenten getuigen hoe de ‘administration works, why it works and what people do in and with it and what it does to people’.¹⁶⁴ De formulieren dienden om de leerlingen te ondersteunen, maar verhoogden de kans op een homogeniserende ervaring en creëerden zo mee de werkelijkheid. Ze waren bijgevolg krachtige en machtige onderliggende structuren.¹⁶⁵

De leerlingen getest door PMS Heverlee vulden op het einde van de lagere school verschillende testen in, waaronder de Collectieve Intelligentietest-Stinissen, de Kollektieve Niet-Verbale Intelligentietest en de Humaniora-test die onder andere de interesse en aanleg voor Latijn toetste.¹⁶⁶ Bij de overgang van de lagere cyclus naar de hogere cyclus in het secundair onderwijs maakten de leerlingen de numerieke en verbale Differentiële Intelligentietest (DIT).¹⁶⁷ Bovendien kregen enkel meisjes bij zowel het PMS-centrum van Heverlee als dat van Leuven en Vilvoorde de ‘studiegewoontenvragenlijst voor meisjes’ over hun studiehouding en -methode. Dat suggereert dat studeren voor meisjes minder als een evidentie werd gezien. In het rijksonderwijs werden nog andere testen gebruikt, waaronder bij sommige leerlingen de California persoonlijkheidsvragenlijst die de sociale en persoonlijke ontwikkeling toetste.¹⁶⁸ Verschillende van die tests waren mee opgesteld door Juul Stinissen, die Gewoon Hoogleraar in de Psychodiagnostische Methoden en de Studie- en Beroepsoriëntering was.¹⁶⁹ Bij alle vragen of opdrachten op de verschillende formulieren stond duidelijk uitgelegd wat de leerlingen moesten doen.

In de collectieve intelligentietest van Stinissen en de Humaniora-test van Nuttin en Swinnen figureerden een disproportioneel aantal jongens of mannen als onderwerp in de opdracht. Zo verdeelden in een rekenoefening bij beide testen jongens geld onder elkaar, kreeg een jongen zakgeld of maakte een man een autorit (zie afbeelding 4).¹⁷⁰ Geen enkel meisje of vrouw kwam voor in een van de rekenoefeningen. In de oefening ‘zinnen ordenen’ van de collectieve intelligentietest hadden bovendien zes van de tien opgaven een mannelijk onderwerp of personage tegenover één vrouwelijk onderwerp.

Afbeelding 4. Humaniora-test voor het onderzoek naar de geschiktheid van 12-13 jarigen tot middelbaar onderwijs, p. 13.

¹⁶⁴ Garz, Isensee, en Töpper, ‘Knowledge in the Making’, 44.

¹⁶⁵ Garz, Isensee, en Töpper, 41-44; Mak en Bultman, ‘Identity in Forms’, 68; Bultman, ‘Seeing inside the Child’, 313; Geertje Mak, ‘Magnus Hirschfeld’s 1899 psychobiological questionnaire: the paradoxes of de-narrativizing sexual and gender nonconformity’, *Intellectual History Review* 32, nr. 3 (3 juli 2022): 613, <https://doi.org/10.1080/17496977.2022.2097582>.

¹⁶⁶ Juul Stinissen, *Collectieve intelligentietest*, 2de dr., Studia psychologica (Leuven/Louvain) (Leuven: se universitaire uitgaven, 1967); R. Leroy e.a., *Kollektieve niet-verbale intelligentietest L.V. 3*. (Brussel: CSBO, z.d.); J. Nuttin en K. Swinnen, *Humaniora - test voor het onderzoek naar de geschiktheid van 12-13 jarigen tot het middelbaar onderwijs* (Leuven: Studia psychologica, 1962); Voor een overzicht van alle testen en vragenlijsten die in PMS-centrum Heverlee werden gebruikt zie: ‘Bent u tevreden over de testbatterij van 1974-75?’, 1975, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 25.

¹⁶⁷ Juul Stinissen en G. Vander Steene, *Differentiële intelligentietest numeriek deel*. (Brussel: C.S.B.O., 1967); Juul Stinissen, *Differentiële intelligentietest - Woordenschat (DIT Woordenschat): Test voor de verbale factor op het niveau van het derde secundair* (Leuven: Afdeling psychodiagnostiek, 1968).

¹⁶⁸ Juul Stinissen, *California persoonlijkheidsvragenlijst: Leuvense aanpassing van de California test of personality (elementary form AA) voor het 6de leerjaar*. (Brussel: C.S.B.O., 1971).

¹⁶⁹ Vander Steene e.a., ‘Van CIT-S naar K-ABC’, v, 42-43.

¹⁷⁰ Juul Stinissen, *Handleiding bij de collectieve intelligentietest voor elf- tot vijftienjarigen*, 2de herz. uitg., Studia psychologica (Leuven/Louvain) (Leuven: Universitaire pers Leuven, 1972), 42; Nuttin en Swinnen, *Humaniora - test voor het onderzoek naar de geschiktheid van 12-13 jarigen tot het middelbaar onderwijs*, 13.

De vrouwelijke personages die voorkwamen, kregen een zorgende rol. Willem droomde van leeuwen en tijgers, terwijl Dina haar zusje afhaalde aan de schoolpoort.¹⁷¹ In een dictee ‘stond vader de veldflessen te vullen, terwijl moeder de boterhammen klaarmaakte’.¹⁷² Tenslotte peilde de informatieoefening enkel naar mannelijke historische figuren en schrijvers zoals Leopold II en Goethe.¹⁷³ Ook in het rijksonderwijs vertoonden de testen gelijkaardige constructies. In de rekentest die leerlingen in het eerste observatiejaar van het VSO moesten invullen, verdiende een ‘automekaniker’ geld en kocht een man een televisietoestel.¹⁷⁴ Daarnaast legden de VSO-leerlingen ook het dictee ‘zus in de keuken’ af, dat een huishoudelijk tafereel schetste. Met zinnen zoals ‘wanneer mijn zus vrijaf heeft, bereidt ze graag onze maaltijden’ en ‘zelfs moeders hulp weigert ze’ toonden een duidelijke genderrol: de vrouw hoort in de keuken, de man beheert het geld.¹⁷⁵ De oefeningen normaliseerden hiermee de traditionele genderrollen van een werkende man en een zorgende vrouw.

Bovendien vulden alle leerlingen van beide netten op hetzelfde moment ook de belangstellingstest naar Moreau en Vinette ‘Wat doet jij het liefst?’ in. In 1941 ontwikkelde Gilles-Yvon Moreau, verbonden aan de universiteit van Montréal, de ‘test d’orientation scolaire’, die hij in 1964 herwerkte samen met Roland Vinette.¹⁷⁶ Het Nederlandstalige invulformulier kende twee uitgaven. Eén was door Herman Theo Piron aangepast voor jongens: de andere was door Stinissen en Meynaerts ‘aangepast voor meisjes’.¹⁷⁷ Hoogleraar in de psychologie Juul Stinissen verklaarde in de handleiding bij die test dat ‘de oriëntering [...] niet bruikbaar was voor meisjes’ en dat daarom adviseur-directeur van de Aarschotse Dienst voor Studie- en Beroepsoriëntering een test met andere opties had opgesteld.¹⁷⁸ De vragen peilden naar gelijkaardige onderwerpen, maar de vraagstelling verschilde wel voor jongens en meisjes. Bij elke vraag moesten de leerlingen aangeven wat ze uit vier opties verkozen. Ze hadden telkens vier keuzemogelijkheden waarvan verschillende een stereotype rolverdeling weergaven. Die opties zorgden er bovendien voor dat de resultaten kwantificeerbaar en gestandaardiseerd waren waardoor de analyse efficiënter kon verlopen. De leerlingen konden geen eigen antwoorden toevoegen wat de keuzemogelijkheden beperkte. Bij vraag 1 konden jongens kiezen uit ‘avonturen lezen’, ‘met een meccano spelen’, ‘een spin gadeslaan’ of ‘in een handelszaak werken’ (zie afbeelding 5). Voor meisjes werden de eerste twee opties aangepast tot ‘romans lezen’ of ‘handwerk doen’ (zie afbeelding 6). De kinderen kregen dus expliciet te maken met andere genderrolverwachtingen.

¹⁷¹ Stinissen, *Handleiding bij de collectieve intelligentietest voor elf- tot vijftienjarigen*, 50-51.

¹⁷² Collectieve Intelligentietest, 1970, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 11201.

¹⁷³ Stinissen, *Handleiding bij de collectieve intelligentietest voor elf- tot vijftienjarigen*, 65.

¹⁷⁴ Rekentest eerste observatiejaar, 7 september 1972, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601003/VG.

¹⁷⁵ Test moedertaal eerste observatiejaar, 7 september 1972, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601003/VG.

¹⁷⁶ Gilles-Yvon Moreau, *Test d’orientation scolaire: manuel*, Méthodes scientifiques dans l’éducation (Montréal: Université de Montréal, Institut de psychologie, 1941); Gilles-Yvon Moreau, *Test d’orientation scolaire*, Méthodes scientifiques dans l’éducation (Montreal: Institut de psychologie, Université de Montreal, 1964).

¹⁷⁷ ‘Wat doet jij het liefst – aanpassing voor jongens’, 1974, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601010/PL; ‘Wat doet jij het liefst – aanpassing voor meisjes’, 1971, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 715: 12551.

¹⁷⁸ 27/09/2024 16:09:00

Moreau-Vinette
(Ten Exp.titel)

WAT DOET GIJ HET LIEFST ?

Jongens

Naam :

Dos. nr.:

School en klas:

Schrijf tussen de haakjes : 1 naast hetgeen gij het liefst doet
4 naast wat ge het minst gaarne doet
2 naast wat ge het liefst doet van de twee
overblijvende
3 naast hetgeen er dan nog overblijft

1. a) Avonturen lezen	(2)			
b) Met een meccano spelen		(4)		
c) Een spin gadeslaan				(3)
d) In een handelszaak werken			(4)	

Afbeelding 6. 'Wat doet gij het liefst – aanpassing voor jongens', 1974, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Vilvoorde, nr. 503/2: 601010/PL.

Moreau-Vinette

AANPASSING VOOR MEISJES
door L. Meynaerts en J. Stinissen.

Wat doet gij het liefst ?

Naam en voornaam :

Nr. Dossier :

School en klas :

Datum :

SCHRIJF TUSSEN DE HAAKJES : 1 naast hetgeen ge het liefst doet
4 naast hetgeen ge het minst gaarne doet
2 naast wat ge het liefst doet van de twee overblijvende
3 naast hetgeen er dan nog overblijft

L	1. a) Romans lezen	(2)			
T	b) Handwerk doen		(1)		
W	c) Een spin gadeslaan				(3)
H	d) In een handelszaak werken			(4)	

Afbeelding 5. 'Wat doet gij het liefst – aanpassing voor meisjes', 1971, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 715: 12551.

De jongens kozen uit activiteiten die meer moed, durf en handigheid impliceerden, meisjes hadden de keuze uit zachtere en huishoudelijke opties. Zo konden jongens die leraar wilden worden, hun voorkeur laten blijken voor 'leraar in technische vakken'; meisjes hadden de optie 'lerares in naad of huishoudkunde'. Die sturing naar technologie-interesse bij jongens en huishoudelijke interesse bij meisjes was consequent aanwezig. Jongens kregen een keuzereeks over radio-gerelateerde beroepen: technisch ontwikkelen, herstellen, verkoop of radioprogramma's maken. Meisjes kregen geen vragen over iets technisch als radio's, maar konden kiezen voor 'uit een oud kledingstuk een nieuw maken, een sprookje voor kinderen schrijven of telefoniste zijn'. Stinissen had dat verschil ook geëxpliciteerd in de handleiding bij de test voor meisjes. Bij de uitleg over de vier verschillende soorten beroepsbezigheden schreef hij over de technische bezigheden tussen haakjes 'in casu voor meisjes: naad, huishoudkunde, e.d.'. ¹⁷⁹ Dat betekende dat, hoewel sommige keuzemogelijkheden dezelfde waren voor jongens en meisjes, de technische opties steeds verschilden. De opstelling van de tests per gender impliceerde dat meisjes enkel geschikt of voorbestemd waren voor het huishouden en het latere moederschap, terwijl jongens een speciale aanleg hadden voor technologische vaardigheden. Zo beperkten de technische opties de interessevelden voor meisjes tot snit en naad en die van jongens tot technologische vaardigheden.

¹⁷⁹ Stinissen en Meynaerts, 1.

Verder hadden jongens in andere opgaven als technische opties ‘aan motoren werken’, ‘een uurwerk herstellen’, ‘een vliegtuigbouwer worden’, met als tegenhanger voor meisjes ‘verstelwerk verrichten’, ‘een middagmaal klaarmaken’, ‘modellen voor kleedjes tekenen’. Van meisjes werd verwacht dat ze in de toekomst kwaliteiten zouden ontwikkelen die hen tot een goede echtgenote en moeder maakten, terwijl voor jongens als toekomstbeeld een handvaardig of intellectueel beroep werd aangemoedigd. Daarnaast verschilden ook de soorten beroepen waaruit ze konden kiezen. Waar jongens de optie ‘bankier’ of een ‘groot geldschietter’ hadden, lag de ambitie voor meisjes wat lager met ‘kassierster worden’ of ‘een grote winkel beginnen’. De mannelijke jobs bevatten meer sociaal prestige en suggereerden rijkdom. Bovendien kwam de toekomstige rol als moeder prominent naar voren in een van de keuzeopties. Meisjes hadden vier opties met als onderwerp ‘kinderen’: verzorgen, er een boek over schrijven, ze bestuderen en van alles voor hen verkopen. De tegenhanger in de versie voor jongens had als onderwerp ‘vogels’. Van meisjes werd verwacht dat ze later voor kinderen zouden kunnen zorgen en van jongens dat ze interesse hadden in de natuur buitenshuis. Die belangstellingstest peilde naar de interesses van kinderen, maar spiegelde verschillende vooringenomen toekomstperspectieven voor. In een andere belangstellingsvragenlijst voor zowel jongens als meisjes in het laatste jaar van de lagere school was er een genderopsplitsing: jongens moesten aanduiden of ze dikwijls knutselden, meisjes of ze graag naaiden.¹⁸⁰ Ook de vragen die peilen naar de vrijetijdsbesteding van de leerlingen, toonden genderbias: in de voorbeelden van literatuurtypes waren de keuzeopties bijvoorbeeld jongens- en meisjesboeken. Door boeken als jongensachtig of meisjesachtig te omschrijven, creëerde die naamgeving mee het idee dat sommige dingen vrouwelijk waren en andere mannelijk. Meisjes konden wel jongensboeken aanduiden.¹⁸¹

Bij de overgang van lager naar secundair onderwijs was die stereotype genderverhouding expliciet aanwezig, daarna werd het meer impliciet in de interviews en persoonlijke adviezen van PMS-adviseurs. Die individuele contacten stonden bovendien ook in spanning met de gestandaardiseerde formulieren. Meisjes die neigden naar sociale studierichtingen werden niet aangemoedigd om een STEM-richting te volgen. Terwijl het omgekeerde wel het geval was: meisjes met een interesse voor wetenschappen werden doorverwezen naar een richting met ook een sociale inslag, bijvoorbeeld verpleegkunde.¹⁸² De adviseurs raadden in 1972 een leerlinge aan om Latijn-Grieks te studeren omdat ‘haar belangstellingsprofiel de richting uit[gaat] van het literaire en het positief-wetenschappelijke’. Daarbij adviseerden ze haar eveneens om haar ‘belangstelling voor Moderne talen verder te cultiveren’. Haar positief-wetenschappelijke interesse kreeg daarentegen geen verdere aanmoediging.¹⁸³ Een andere leerling schreef expliciet ‘física [sic] verkies ik, omdat ik me er erg voor interesseer’ en ze verlangde ‘te weten of het heelal ergens eindigt, en waar’.¹⁸⁴ Hoewel ze duidelijk haar interesse voor

¹⁸⁰ Persoonlijke vragenlijst laatste jaar lager onderwijs, 1970, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 715: 11651.

¹⁸¹ Persoonlijke vragenlijst overgang naar hogere cyclus, 1970, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9001.

¹⁸² Advies overgang naar hogere cyclus, 1971, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10551.

¹⁸³ Advies overgang naar hogere cyclus, 1972, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10701.

¹⁸⁴ Persoonlijke vragenlijst overgang naar hogere cyclus, 1974, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 11501.

wetenschappelijke vakken doorgaf, besprak het dossier enkel de richting handel en opperde het op geen enkel moment een wetenschappelijke optie.¹⁸⁵ Meer nog, in het advies stond geschreven: ‘haar belangstelling gaat vooral uit naar kunst en administratie’.¹⁸⁶

Een andere leerling kreeg wel als advies om Latijn-wetenschappen te studeren omwille van haar belangstelling voor positieve wetenschappen, maar kreeg daarbij de raad om ‘tevens [...] haar belangstelling voor de moderne talen verder te cultiveren omdat zulks voor latere studies en in het beroepsleven heel nuttig zal zijn’.¹⁸⁷ Op het einde van de jaren 1970 veranderde die aanpak: een leerlinge met interesse in ‘wiskunde, het artistieke en het sociale’ kreeg als advies om Wetenschappen B of A te studeren indien de wiskundeleerkracht dat mogelijk achtte.¹⁸⁸ Een ander meisje dat Wetenschappen A, een richting met meer wiskunde dan wetenschappen B, wilde starten, kreeg hetzelfde advies: als de leerkracht wiskunde een positief advies gaf, zou het PMS Wetenschappen A aanraden.¹⁸⁹ De adviseurs hechtten in de eerste helft van de jaren 1970 groter belang aan talen dan aan wetenschappen in hun adviezen aan meisjes. Die adviezen liggen in lijn met de cijfers van het aantal meisjes dat een wetenschappelijke studierichting volgde in de jaren 1970 (zie [1.1.4](#)).

Naast de testen en formulieren voerden de PMS-adviseurs in het laatste jaar van het secundair onderwijs ook gesprekken met de leerlingen. Daar bespraken ze de resultaten van die proeven, gaven ze studieadvies en konden leerlingen om meer uitleg vragen. Hoewel ze de voorkeuren van de leerlingen opvolgden, kregen veel meisjes een advies in de richting van ‘vrouwelijke richtingen’ en werden universitaire richtingen vaak afgeraden. De PMS-medewerkers hadden een zekere vrijheid in hun adviezen, waardoor ze onderling konden verschillen. De studiekeuzeadviseurs van het PMS-centrum Heverlee hechtten veel belang aan de testresultaten als een indicator of de leerling al dan niet universitaire studies zou aankunnen. Op basis daarvan kregen veel leerlingen te horen dat een universitaire studie ‘te zwaar’ was en kregen ze het advies om aan het hoger onderwijs buiten de universiteit (HOBu) verder te studeren.¹⁹⁰ Vrouwelijke leerlingen werden ontmoedigd met adviezen als ‘voor universiteit [zal ze] toch haar inspanning sterk moeten verhogen’.¹⁹¹ Daarnaast gaven veel meisjes zelf al aan dat ze ‘bang waren voor hogere studies’, het niet durfden, of dat ‘universitaire studies zeer moeilijk zijn’.¹⁹² De meisjes met goede testresultaten kregen vaak wel een positief advies voor universitaire studies, maar velen geloofden niet in zichzelf. In een leerlingendossier staat: ‘zou, verstandelijk gezien normaal een universitaire studie aankunnen, maar geeft zichzelf geen of weinig kans’.¹⁹³ Niet alleen de schoolse resultaten beïnvloedden de adviezen, ook argumenten over de mentale

¹⁸⁵ Advies overgang naar hogere cyclus, 1974, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 11501.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Advies overgang naar hogere cyclus, 1972, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 11451.

¹⁸⁸ ‘Welwillende raad’ overgang naar hogere cyclus, 1979, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 719: 16301.

¹⁸⁹ Analyse en conclusie overgang naar hogere cyclus, 1979, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 720: 16901.

¹⁹⁰ Interview laatste secundaire jaar, 1973, 1974, 1974 AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9001 en 9101, nr. 714: 10551; Klasbespreking laatste secundaire jaar, 1972, 1972, 1975 AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9851 en 10051, nr. 714: 10751; ‘Analyse en konklusie’ laatste secundaire jaar, 1973, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 10001.

¹⁹¹ ‘Analyse en conclusie van PMS onderzoek – niv. III’, 1974, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9101.

¹⁹² ‘Analyse en konklusie van psychotechnisch onderzoek’ van laatste secundaire jaar, 1972, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9001.

¹⁹³ ‘Analyse en conclusie van PMS onderzoek – niv. III’, 1979, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 717: 14451.

situatie werden aangehaald. Een leerlinge gaf bijvoorbeeld expliciet aan dat ze geneeskunde wilde studeren. In het adviesgesprek raadde de PMS-psycholoog haar dat af omdat ze ‘hyper-emotioneel’ was en ‘beter’ zou zijn in ‘les geven’.¹⁹⁴

In het Leuvense technisch rijksonderwijs gaven de geraadpleegde meisjes aan geen interesse te hebben in universitaire studies. Een meisje schreef ‘geen zin in en tevens niet ertoe bekwaam’, een andere leerlinge meende dat ‘als ik naar school kom, verslijt ik toch maar men [sic] rok’ en dat ze ‘van plan [was] te gaan werken’ en een ander meisje vond de studies ‘te lang’.¹⁹⁵ Een vijftienjarig meisje dat de richting moderne volgde aan het Koninklijk Lyceum Leuven antwoordde op de vraag ‘Wat denkt u over universitaire studiën voor uzelf?’: ‘richting economie’. Ze schreef direct eronder wel ‘duurt te lang!’ Haar antwoord betekende wellicht dat ze wel dacht dat ze het zou kunnen, maar ze het niet zag zitten om nog zo lang te studeren. De jongens twijfelden minder aan zichzelf: een was van oordeel ‘ik wel geloof dat ik ze aankan’ en een andere schreef dat hij na het secundaire onderwijs ‘eventueel universiteit’ wilde doen.¹⁹⁶ De ontmoedigende adviezen, de angst voor de moeilijkheidsgraad en de duur van de studie lijken erop te wijzen dat universitaire studies voor meisjes een minder grote evidentie waren dan voor jongens.

Studiekeuze vanuit het perspectief van de ouders

De ouders van bijna alle leerlingen in het rijks- en vrij onderwijs lieten de studiekeuze aan hun kind en namen als basis hun capaciteit. Het vertrouwen in het PMS-advies was groot en de meeste kinderen kozen ook genderconform. De meerderheid van de ouders antwoordde op de vraag ‘wenst U dat het verder studeert’ of op de vraag ‘welk is uw mening’ in de trant van ‘wat ze zelf beslist’, ‘mag leren wat hij wil’, ‘is afhankelijk van keuze en mogelijkheid’ of ‘zal afhangen van het eindresultaat’ (zie afbeelding 7).¹⁹⁷ Ze schreven dezelfde studie- of beroepskeuzes van hun kind op of specificeerden hun goedkeuring ervan. Zo antwoordden ouders van een jongen bij de vraag ‘Denkt uw dochter/zoon reeds aan een bepaald beroep? Wat denkt u hierover’ met ‘Hoefsmid – akkoord’.¹⁹⁸ Sommige ouders vroegen wel naar de beroepsmogelijkheden van bepaalde richtingen of kozen zelf de studierichting van hun kind. Op het

TOEKOMST VAN UW KIND.

- Wenst U dat het verder studeert? Hoelang ongeveer?
- Welke soort studie?
- Hoe oordeelt het kind over uw plannen?
- Wenst U integendeel dat uw kind binnenkort een beroep zou uitoefenen?

Afbeelding 7. Vragenlijst voor ouders - einde lagere school, 1971, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 716: 12601.

¹⁹⁴ ‘Analyse en konklusie’ overgang lager secundair onderwijs naar hoger secundair onderwijs, 1972, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 713: 9001

¹⁹⁵ ‘Bijkomende persoonlijke vragenlijst’ laatste secundaire jaar, 1973, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Leuven, nr. 501/7: 550301/TY en 550309/BJ; ‘Mijn toekomst’ overgang lager secundair onderwijs naar hoger secundair onderwijs, 1970, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Leuven, nr. 501/7: 550315/BM.

¹⁹⁶ ‘Bijkomende persoonlijke vragenlijst’ laatste secundaire jaar, 1973, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Leuven, nr. 501/7: 550321/CA; ‘Gespreksverslag’ laatste secundaire jaar, 1977, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Vilvoorde, nr. 503/2: 601008/VL.

¹⁹⁷ ‘Vragenlijst voor ouders’ laatste secundaire jaar, 1973, AAH, Archief PMS Heverlee, nr. 713: 9351, 9551; ‘Familiale gegevens: vragen voor ouders’ einde lagere cyclus, 1972, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Leuven, nr. 501/7: 550309/BJ.

¹⁹⁸ ‘Familiale gegevens: vragen voor ouders’ einde lagere cyclus, 1972, Rijksarchief Leuven, Archief PMS Leuven, nr. 501/7: 550322/TF.

einde van de lagere school schreven ouders bijvoorbeeld op ‘welk soort studie’ ze wilden voor hun dochter ‘universitair’.¹⁹⁹ Later, bij de overgang naar de hogere secundaire cyclus, beantwoordden ze de vraag met ‘wat ze zelf verkiest’ en lieten ze dus de keuze bij hun dochter.²⁰⁰ Bij één meisje in het rijksonderwijs verkozen de ouders dat ze zou gaan werken, terwijl de dochter verder wilde studeren.²⁰¹ Na een gesprek met een PMS-medewerker ging de moeder toch akkoord.²⁰² In die situatie nam de PMS-medewerker een emanciperende rol in. De medewerker kon de ouders overtuigen van het nut van studeren voor hun dochter.

Daarnaast vielen vooral in het begin van de jaren 1970 in sommige dossiers stereotype genderverwachtingen op en hadden sommige ouders specifieke verwachtingen die in lijn lagen met de stereotype rolpatronen. Zo zagen de ouders van een leerlinge van een VSO-middenschool Technisch tekenen als een vak voor jongens en stelden ze zich vragen over de geschiktheid van de studierichting Wetenschappen-Techniek die hun dochter had gekozen. De PMS-medewerker noteerde daarbij dat de leerlinge wel graag dat vak volgde.²⁰³ Wellicht gebruikte de medewerker de intrinsieke motivatie als tegenargument om de ouders ervan te overtuigen de keuze van hun dochter te volgen. In die mediatie met de ouders nam de adviseur een emanciperende rol in door te proberen de stereotype rolpatronen van de ouders te doorbreken. Het is echter niet duidelijk of de medewerker dat echt als tegenargumentatie aanbracht. Misschien vermeldden de ouders dat zelf tijdens het gesprek of was het een bedenking van de adviseur die die enkel achteraf noteerde en niet had voorgelegd. Een leerlinge schreef op het einde van haar lagere cyclus aan een vrije school dat haar vader graag wilde dat ze secretaresse of laborante werd.²⁰⁴ Die vader aspireerde dus wel verdere studies, maar in een traditioneel genderpatroon. Andere leerlingen volgden het advies van hun ouders op als ze zelf niet goed wisten wat te kiezen.²⁰⁵ De verwachtingen van ouders lijken erop te wijzen dat ze sommige studierichtingen als meer geschikt zagen voor meisjes dan andere.

De meerderheid van de ouders liet de keuze voor hoger onderwijs aan hun kinderen, zeker tegen het einde van de jaren 1970, en vertrouwde daarbij het advies van het PMS. Sommige ouders expliciteerden dat hun dochter later op eigen benen moest kunnen staan. De ene ouder gaf aan dat een beroep ‘niet dringend’ was, maar ‘wel dat zij een diploma behaalt dat haar beslist zelf in haar leven onderhoud [sic]’ en ‘eventueel voorziet’.²⁰⁶ Een ander meisje, bij wie in het dossier stond dat haar ouders gescheiden waren, schreef dat haar moeder wilde dat ze zekerheden zou hebben in het leven.²⁰⁷ Het is mogelijk dat haar moeder als gevolg van de scheiding haar dat advies had gegeven. De meerderheid van de leerlingen koos uiteindelijk een vrij traditionele studie en botste zo wellicht niet op weerstand bij de ouders. Bij

¹⁹⁹ ‘Vragenlijst voor ouders’ einde lagere school, 1971, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 716: 12601.

²⁰⁰ ‘Vragenlijst voor ouders’ overgang lagere naar hogere cyclus, 1974, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 716: 12601.

²⁰¹ Persoonlijke notitie laatste jaar lager secundair onderwijs, 1971, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Leuven*, nr. 501/7: 550311/AN.

²⁰² ‘Technisch protocol’ laatste jaar lager secundair onderwijs, 1971, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Leuven*, nr. 501/7: 550311/AN.

²⁰³ ‘Verslag interview’ met ouders einde eerste jaar VSO, 1974, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601005/CC.

²⁰⁴ Opstel overgang lager secundair onderwijs naar hoger secundair onderwijs, 1970, Heverlee, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9301.

²⁰⁵ Opstel overgang lager secundair onderwijs naar hoger secundair onderwijs, 1972, Heverlee, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10801; Persoonlijke vragenlijst overgang naar secundair onderwijs, 1978, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 720: 17701.

²⁰⁶ ‘Vragenlijst voor de ouders’ laatste jaar hoger secundair onderwijs, 1975, Heverlee, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 714: 10801.

²⁰⁷ ‘Persoonlijke vragenlijst’ laatste jaar hoger secundair onderwijs, 1975, Heverlee, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 715: 11601.

één dossier uit 1979 moedigde een moeder haar geïnteresseerde dochter aan om in de voetsporen van haar vader, een vakman, te treden. Ze informeerde bij het PMS waar haar dochter voor dat vak kon studeren, nadat ze bij een bepaalde katholieke vakschool was geweigerd omdat die opleiding daar voor meisjes niet toegankelijk was.²⁰⁸ Daarnaast stelde het PMS-centrum Heverlee in de vragenlijst voor ouders van leerlingen naast studie- en toekomstgerelateerde vragen ook vragen over de ‘goede hoedanigheden’ en de ‘voornaamste tekorten’ van hun kind. De antwoorden komen vaak overeen met de door onderwijshistorica Jane Martin vermelde typische stereotype tegenstellingen die Britse leerkrachten gebruikten voor jongens en meisjes in haar boek *Gender and Education in England since 1770*.²⁰⁹ Ouders omschreven hun dochters als gediensig, sociaalvoelend, gevoelig, ijverig, hulpvaardig en lief en zagen als tekorten hun jaloersheid, overgevoeligheid en slordigheid.²¹⁰

In de vragenlijst voor de ouders met kinderen in de rijksscholen kwamen dergelijke vragen niet voor, maar werd er wel gepeild naar de omgang van het kind met onderwijzers, ‘kameraden’ en familieleden. De ouders zagen hun dochter ook als gediensig, behulpzaam, vriendelijk en goed, terwijl zonen als goed, beleefd, arrogant en niet te vlug kwaad werden bestempeld.²¹¹ In het VSO werd de inborst van het kind niet meer actief bevraagd, maar in de dossiers schetsten de PMS-medewerkers wel een beeld van de leerlingen: een leerlinge werd afgeschilderd als gevoelig en zenuwachtig en een jongen als zelfzeker en ambitieus.²¹² Die gegenderde adjectieven stonden in contrast met het doel van het gemengd onderwijs en van het VSO om iedereen gelijke kansen te geven. Niet alleen de woorden die de medewerkers gebruikten pasten in een traditionele genderverdeling, de gedachte bleef eveneens zichtbaar in de testen die ook in het vrije onderwijs werden gebruikt. Enkele aspecten in de begeleiding toonden wel de ambitie van gelijke kansen voor iedereen: in de vragenlijsten over de studie- en beroepsvoorkeuren van de leerlingen in het eerste en tweede observatiejaar konden zowel jongens als meisjes, een studie uit alle richtingen kiezen en aangeven wat ze het liefst wilden studeren. De vragenlijsten lagen in lijn met het doel om iedereen gelijke kansen te geven, maar de analyses van de PMS-medewerkers vertoonden verschillen in de omschrijvingen van jongens en meisjes.

²⁰⁸ ‘Gesprek met moeder’ overgang naar secundair onderwijs, 1979, Heverlee, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 721: 17901.

²⁰⁹ Martin, *Gender and Education in England since 1770*, 97.

²¹⁰ ‘Vragenlijst voor de ouders’, 1970-1979, Heverlee, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 9001, nr. 714: 10251, 10801, 11051, 11151, 11451, nr. 717: 14451, nr. 718: 14851, nr. 719: 1620, 16301, nr. 720: 16951, 17101, nr. 721: 17801, 17901, 18001, 18101, nr. 722: 18901, 19051, 19101, 19151; ‘Analyse en conclusie van PMS-onderzoek niveau I’, 1979, Heverlee, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 722: 18801;

²¹¹ ‘Familiale gegevens’ laatste jaar lager secundair onderwijs, 1970, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Leuven*, nr. 501/7: 550322/TF, 550331/BL, 550309/BJ, 550311/AN, 550315/BM en 550315/DL; ‘Familiale gegevens’ laatste jaar hoger secundair onderwijs, 1973, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Leuven*, nr. 501/7: 550301/TY en 550301/WR; ‘Technisch protocol’ laatste jaar lager secundair onderwijs, 1970, 1971, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Leuven*, nr. 501/7: 550324/DA en 550329/CJ.

²¹² ‘Technisch protocol’ eerste observatiejaar VSO, 1973, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601005/CC; ‘Verslag interview’ met ouders en leerling einde eerste jaar VSO, 1974, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601005/CC; ‘Technisch protocol’ tweede observatiejaar VSO, 1975, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601005/DJ; ‘Gespreksverslag’ eerste kwalificatiejaar VSO, 1977, Rijksarchief Leuven, *Archief PMS Vilvoorde*, nr. 503/2: 601008/VL.

4. Besluit

‘Maar het wordt nu toch stilaan tijd om aan de toekomst te denken. Ik zou erg graag voort studeren. En dit staat al vast. Ik heb steeds gehoopt lerares te worden. Vermits wiskunde één van mijn beste vakken is, zou ik wel willen proberen om licentiaat Wiskunde te studeren. [...] Moeke is er niet erg voor dat ik wiskundige doe. Ze zegt dat ik dat zou kunnen doen als ik van plan ben me later te specialiseren in dit vak. En vake zegt dat als ik de wiskundige aankan dat ik dat dan maar moet doen; ik kan later dan nog altijd kiezen. Zo loop ik weer met een nieuw probleem rond.’²¹³

In 1970 schreef een leerlinge op het einde van haar lagere secundaire cyclus bovenstaande woorden in een opstel over haar toekomst. Zij was er zeker van dat ze later zou verder studeren. Haar moeder twijfelde over de wiskundige studierichting voor haar dochter, terwijl haar vader haar steunde. Die zelfzekerheid om te durven kiezen voor een hogere studie past in het tijds kader van de jaren 1970, waarin een evolutie plaatsvond waarbij meisjes de kans kregen verder te studeren en dat ook deden. Ze hadden eerder al de genderkloof gedicht op lager en secundair niveau en tijdens de jaren 1970 deden ze dat ook in het hoger niet-universitair onderwijs. Op universitair niveau studeerden procentueel meer jongens af. De studiekeuzes op alle onderwijsniveaus bleven zowel voor jongens als meisjes in lijn met stereotype rolverwachtingen. Meisjes kozen voor studies en beroepen die pasten bij een gezin. De keuze van jongens viel op studies die voorbereidden op een toekomst als kostwinner van het gezin. De psychosociale centra, die ontstonden in het begin van de twintigste eeuw, hadden tot doel leerlingen bij die studie- en beroepskeuze te helpen. Hun advies toonde gelijkaardige tendensen: het discours was zowel expliciet als impliciet gegenderd. De testen, belangstellings- en vragenlijsten bevatten expliciete traditionele gender- en gezinsrollen die met het oog op de heropbouw van de maatschappij na de Tweede Wereldoorlog terug gepropageerd werden. Hoewel de PMS-centra bestonden uit een team van medewerkers met een divers profiel die bovendien een zekere vrijheid hadden om verschillende adviezen te geven, raadden de PMS-medewerkers in dit onderzoek meisjes vaker impliciet de ‘vrouwelijke’ sociale richtingen aan dan de ‘mannelijke’ positief-wetenschappelijke richtingen.

Ze maakten gebruik van gestandaardiseerde testen, belangstellings- en vragenlijsten. Die formulieren lieten weinig ruimte voor eigen inbreng van leerlingen en construeerden zo mee hun werkelijkheid. Ze dienden als hulpmiddel voor de leerlingen en waren voor PMS-medewerkers een manier om de informatie te classificeren en kwantificeren en efficiënt te analyseren. De gestandaardiseerde formulieren zorgden daarnaast voor een homogeniserende ervaring. Ze functioneerden als krachtige onderliggende structuren die naast de individuele mondelinge adviezen de studiekeuzes en zo ook de toekomst van leerlingen sterk konden beïnvloeden.

De leerlingendossiers brachten daarnaast aan het licht dat ook de ouders, zoals in bovenstaand fragment, er een genderbepaald toekomstbeeld op nahielden. Binnen dat traditionele kader liet de

²¹³ Opstel overgang lager secundair onderwijs naar hoger secundair onderwijs, 1970, Heverlee, AAH, *Archief PMS Heverlee*, nr. 713: 10001.

meerderheid van de ouders de studie- en beroepskeuze aan het kind over. Slechts enkele ouders doorbraken de traditionele genderverwachtingen, waaronder een moeder die achter de keuze van haar dochter stond om mecanicien te worden. De toekomstverwachtingen van jongens pasten net zo goed in het traditionele denkkader. De meerderheid noteerde enkel toekomstige ‘mannelijke’ beroepen en maakte geen gewag van een combinatie met gezinstaken. Dat meisjes verder studeerden, betekende geenszins dat ze ook een voltijdse carrière ambieerden. Veel meisjes gaven aan dat ze na hun studies wilden werken maar evenveel meisjes maakten voorbehoud en wilden hun loopbaan aanpassen aan de gezinssituatie. Niet alle meisjes ambieerden een toekomst als moeder en huishoudster. Sommigen stelden de huishoudelijke taken in vraag, anderen twijfelden over de moederlijke rol. Meisjes begonnen aan universitaire studies, ondanks de traditionele genderverhouding, de onderliggende machtsstructuren en het vaak negatieve advies. Kortom, de formulieren, de adviezen, de verwachtingen van de ouders en de samenleving hadden invloed op de keuzes van de leerlingen. De werking van de onderzochte PMS-centra ondersteunde grotendeels impliciet de traditionele genderpatronen. Toch studeerden meisjes in de jaren 1970 steeds vaker verder. Ondanks die traditionele genderverwachtingen in de PMS-dossiers, stelden sommige leerlingen, ouders en adviseurs het advies in vraag of opperden alternatieven.

HOOFDSTUK 2: STUDIEKEUZE OP TELEVISIE

‘Als vrouw, als meisje, schrikt u zo’n zeven jaar niet af? Ik weet niet, dat kan toch problemen scheppen?’²¹⁴ Zo reageerde een PMS-medewerker in het BRT-programma *Het gaat niet om die ene pop* uit 1975 toen een leerlinge als studiekeuze geneeskunde opgaf. Even later uitte hij naast die lange studieduur een andere, onderliggende, bezorgdheid: ‘als u kennis krijgt bijvoorbeeld, gaat dat geen problemen scheppen?’ Waarop de leerlinge antwoordde: ‘ik denk toch niet dat ik zal huwen op het ogenblik dat ik nog studeer.’²¹⁵ Het scenario van de aflevering was geschreven door twee feministen, die in de uitzending de conditionering van de vrouw wilden belichten. Het geacteerde fragment verbeeldde hoe ouders, scholen en maatschappelijke structuren vanaf de geboorte meisjes en jongens verschillende waarden voorspiegelden. Met die scene liet het programma zien dat meisjes ander advies kregen dan jongens. Het bleef niet bij het tonen van zo’n PMS-advies. De kritiek werd ook expliciet verwoord door de programmamakers: ‘Merkwaardig genoeg blijkt vaak dat zeer verschillende argumenten gehanteerd worden bij de beroepskeuze van jongens en meisjes. Niet de geschiktheid en de aanleg geven de doorslag, wel het geslacht’.²¹⁶ De uitzending bekritiseerde het gangbare toekomstbeeld dat het parcours van meisjes vastlag: trouwen, moeder worden en stoppen met werken. Het fragment illustreert dat de BRT een kritische houding aannam en het belangrijk vond haar kijkers mee te nemen en te onderrichten in het proces van studiekeuze en beroepsoriëntering van jongeren.

Waar het vorige hoofdstuk de praktijken van studiekeuze besprak, focust dit hoofdstuk op de maatschappelijke omgang via televisieprogramma’s en kijkersreacties. In de jaren 1970 brachten verschillende programma’s van de openbare omroep studiekeuze en beroepsoriëntering in beeld. Zo gaven jeugdprogramma’s informatie over verschillende studies: vanaf 1976 zond de BRT één à drie jeugduitzendingen per jaar in de rubriek Studierichting uit.²¹⁷ Verder wijdde de schoolradio elk jaar verschillende programma’s aan ‘studie-oriëntering’.²¹⁸ Daarnaast behandelden ook gezinsprogramma’s dat thema. Zij vormen samen met de kijkersreacties het onderzoeksobject van dit hoofdstuk. Van oktober 1970 tot en met maart 1971 zond de BRT maandelijks een aflevering uit van de reeks Studiekeuze en Beroepsoriëntering. De laatste aflevering Jongen en meisje: gelijke kansen? focuste specifiek op de situatie van meisjes. Ook in andere programma’s met een feministische inslag wijdden de makers zich aan dat thema: zowel in de uitzending Zin en onzin van het gezin (1973) als in het programma Het gaat niet om die ene pop (1975) diende studiekeuze als een voorbeeld van de conditionering van jongens en meisjes. Welke lessen wilden de programmamakers hun kijkers meegeven? Welke specifieke problemen stelden zij vast? Hoe keken ze naar studiekeuze en de emancipatie van de vrouw? Toonden de BRT-

²¹⁴ *Het gaat niet om die ene pop*, tv-programma, 15 april 1975, Archief Vlaamse Radio en Televisieomroeporganisatie (VRT), *VRT-Beeldarchief*: AIM00492648, 00:47:48.

²¹⁵ *Het gaat niet om die ene pop*, tv-programma, 15 april 1975, *VRT-Beeldarchief*: AIM00492648, 00:48:05.

²¹⁶ *Het gaat niet om die ene pop*, tv-programma, 15 april 1975, *VRT-Beeldarchief*: AIM00492648, 00:46:17.

²¹⁷ ‘Studierichting’, BRT-jaarverslag 1976-1, p. 131; 1977-1, p. 135. 1978-1, p. 144; 1979-1, p. 147.

²¹⁸ ‘Studie-oriëntatie’, BRT-jaarverslag 1970-1, p. 214; ‘Studieoriëntering’, BRT-jaarverslag 1971-1, p. 225; ‘Studie-oriëntering’, BRT-jaarverslag 1972-1, p. 217; 1973-1, p. 129; 1974-1, p. 198; ‘Studie- en Beroepsoriëntering’, BRT-jaarverslag 1975-1, p. 124; ‘STUDIE-ORIENTERING’, BRT-jaarverslag 1976-1, p. 235; ; ‘Studie-oriëntering’, BRT-jaarverslag 1977-1, p. 266; 1978-1, p. 230; ‘Studie-informatie’, BRT-jaarverslag 1979-1, p. 245.

programma's een feministisch discours en ontcrachtten de programmamakers zo de genderstereotypen? Of versterkten ze juist de genderrollen? En wat dachten de kijkers over de uitzendingen? Hoe keken zij naar studiekeuze en gender?

naam		datum
Reeks Studiekeuze en beroepsoriëntering		
Inleidende uitzending: 'Grote mensen'		12 oktober 1970
1.	Ben je voor een bepaald beroep in de wieg gelegd?	20 oktober 1970
2.	Invloed van gezin en milieu	17 oktober 1970
3.	Is mijn school de goede school?	15 december 1970
4.	PMS-centra, begeleidingscentra?	18 januari 1971
5.	Een diploma, en dan?	15 februari 1971
6.	Jongen en meisje, gelijke kansen?	15 maart 1971
Zin en onzin van het gezin		30 oktober 1973
Het gaat niet om die ene pop		15 april 1975

Tabel 1. Naam en datum van geanalyseerde uitzendingen.

1. De BRT voedt zijn publiek op

Al vanaf de eerste uitzendingen in 1953 mat de BRT zich zowel een informatieve, educatieve als ontspannende rol aan. Ze wilde als publieke dienst instaan voor de verschillende noden van de gemeenschap en had daarom een cultureel-educatief beleid. De omroep beoogde via educatieve en instructieve programma's voor kinderen en volwassenen de bevolking op te leiden tot cultureel kapitaalrijke Vlaamse burgers.²¹⁹ De omroepwet van 1960, die zorgde voor de omwenteling van een Belgisch naar een autonoom Nederlandstalig instituut, richtte als onderdeel van de directie Cultuur de dienst Artistieke en Educatieve Uitzendingen op. Die focuste vooral op de verspreiding en vulgarisering van kennis en pedagogische inzichten. Bovendien zond de openbare omroep steeds meer educatieve programma's uit waarin de positieve wetenschappen en volwassenvorming primeerden. Via die grote aanwezigheid van educatieve en culturele programma's ontwikkelde de BRT zich in de jaren 1960 tot een unieke zender in Europa.²²⁰ Daarnaast kreeg het televisietoestel in dezelfde periode in heel Europe steeds meer een plek in het dagelijkse leven. Die evolutie voltrok zich ook in België, waar vanaf het begin van de jaren 60 steeds meer families, gestimuleerd door lagere prijzen en de gestegen koopkracht,

²¹⁹ Dhoest en Van den Bulck, *Publieke televisie in Vlaanderen*, 61-63, 66; Sofie Onghena, “‘Professor, wat kunt U ons vertellen?’” - Wetenschapsprogramma's tijdens de pioniersjaren van de Vlaamse televisie, 1953–ca. 1970', *Tijdschrift voor geschiedenis* 125, nr. 2 (2012): 219, <https://doi.org/10.5117/tvgesch2012.2.ongh>.

²²⁰ Dhoest en Van den Bulck, *Publieke televisie in Vlaanderen*, 249, 251, 253, 256; Sofie Onghena, “‘Professor, wat kunt U ons vertellen?’”, 2019.

een televisie aankochten.²²¹ Vanaf de jaren zeventig verloren de BRT-programma's grotendeels een deel van hun aantrekkingskracht. De omroep begon zijn voeling met het publiek te verliezen en beantwoordde minder aan de verwachtingen van de kijkers, die zich afkeerden van programma's die ze als belerend ervoeren. Dat zorgde er samen met de toenemende bekabeling voor dat steeds meer kijkers hun heil zochten bij Nederlandse zenders voor meer ontspannende en uitdagende televisie. In 1970 keek 43,9% van de Vlamingen soms naar een Nederlandse zender. De openbare omroep spendeerde alsmaar meer tijd aan educatieve programma's, terwijl een groot deel van het publiek in de jaren 1970 op zoek ging naar ontspannende televisie.²²²

Educatieve en wetenschappelijke programma's

Hoewel de tendens van dalende kijkcijfers niet onopgemerkt bleef bij de BRT, veranderde die het programma-aanbod niet. De omroep legde het probleem bij de kijker: de beleidsmakers verweten de kijker zijn gedrag en bleven geloven in de eigen keuzes. Ze zetten daarom niet in op meer ontspannende programma's. Integendeel, het aanbod van educatieve uitzendingen bleef groeien: in 1969 bestond 28,6% van het totale aanbod uit educatieve programma's; in 1973 nam het toe tot 36,1%. Ook na de hervormingen van de omroep in 1975 bleef de directie Instructieve Omroep veel ruimte en zendtijd krijgen.²²³ Bovendien zond de BRT de educatieve programma's vaak in prime time uit.²²⁴ Dat was ook het geval voor de eerdergenoemde gezinsprogramma's: ze begonnen steeds om iets na negen uur 's avonds.²²⁵ Verder zorgde het groeiende aandeel aan educatieve programma's ervoor dat de onderwerpen diversifieerden. In de jaren 1970 verzwakte de focus op de positieve wetenschappen en werden in steeds meer programma's sociale en andere humane wetenschappen behandeld. Die evolutie voltrok zich in een maatschappelijke context waarin de anti-autoriteitsbeweging het gezag van de wetenschap in vraag stelde. Op televisie kwamen sociale en ethische onderwerpen in wetenschappelijke programma's steeds meer aan bod.²²⁶ Ook in de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* uit 1970-1971 kwamen experts van zowel positieve als humane wetenschappen aan het woord. Zo werden in het programma *Zin en onzin van het gezin* uit 1973 een psycholoog en een socioloog geïnterviewd.

Terwijl de invulling van de wetenschappelijke programma's uitgebalanceerder werd, met oog voor humane en positieve wetenschappen, verdween de deskundige geleidelijk aan uit het beeld. In de plaats daarvan kregen steeds meer uitzendingen een voice-over die de wetenschappelijke kennis deelde met de kijkers. Daarnaast dienden sommige duidelijk geacteerde interviews als illustratie om een nieuw onderwerp aan te snijden of het gemaakte argument kracht bij te zetten. Zo kwam in de eerste aflevering van de studiekeuzereeks steeds hetzelfde koppel, die beide bij de BRT werkten, in beeld.²²⁷ In een

²²¹ Dhoest en Van den Bulck, *Publieke televisie in Vlaanderen*, 94, 100-101.

²²² Dhoest en Van den Bulck, 103-4; Sofie Onghena, "Professor, wat kunt U ons vertellen?", 231.

²²³ Dhoest en Van den Bulck, *Publieke televisie in Vlaanderen*, 105, 107, 176, 256-57.

²²⁴ Sofie Onghena, "Professor, wat kunt U ons vertellen?", 221.

²²⁵ Folder 'studiekeuze en beroepsoriëntering': ten geleide, 1970, *VRT-Documentatiearchief*, p. 3; Bundeling 'Persvoorstelling', 28 maart 1975, *VRT-Documentatiearchief*, p.1.

²²⁶ Dhoest en Van den Bulck, *Publieke televisie in Vlaanderen*, 257-58; Sofie Onghena, "Professor, wat kunt U ons vertellen?", 232.

²²⁷ *Ben je voor een bepaald beroep in de wieg gelegd?*, aflevering 1 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 20 oktober 1970, *VRT-Beeldarchief*: AIM20553652.

geacteerd gesprek kondigden ze telkens het nieuwe thema aan. Verder kwam ook het in het begin van dit hoofdstuk besproken PMS-interview als geacteerd over. Doordat de BRT-verantwoordelijken in die periode meer zelfvertrouwen kregen en geen nood meer hadden aan de wetenschapper als autorisatie, was de aanwezigheid van deskundigen op televisie beperkter dan voorheen. Dat betekende niet dat wetenschappers niets meer in de pap te brokken hadden bij de ontwikkeling van een programma. Bij verschillende programma's werkten ze wel mee achter de schermen als basis voor de voice-overs van BRT-medewerkers.²²⁸ Ook die evolutie is zichtbaar in de onderzochte uitzendingen. Zo kwamen in de verschillende afleveringen van *Studiekeuze en beroepsoriëntering* en in het programma *Zin en onzin van het gezin* nog veel wetenschappers aan het woord. Bij al die uitzendingen kregen de kijkers ook nog verdere uitleg via voice-overs. In 1975 kwam in *Het gaat niet om die ene pop* geen enkele deskundige in beeld. Het programma werd wel geschreven door deskundigen, namelijk de psychologe Renée Van Mechelen, die ook meewerkte aan het programma over het gezin, en pedagoge Ingrid Stasse. Ze waren bovendien beide actief in de feministische beweging en deelden zo ook hun feministisch gedachtegoed in de uitzending. Hoewel wetenschappers en deskundigen dus bleven meewerken aan tv-programma's kwamen ze steeds minder in beeld.

Niet alleen de BRT-programmamakers, Renée Van Mechelen en Ingrid Stasse bekommerden zich om het onderwerp van studiekeuze, ook in de academische wereld stond de studiekeuze van meisjes op de radar. Geïnspireerd door een onderzoek naar de gebrekkige doorstroming van kinderen uit gezinnen met een bescheiden inkomen en in samenwerking met de KAV, zette hoogleraar Lagrou een project op poten genaamd 'Project Onderwijs Meisjes' (POM). Twee onderzoekscentra verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven, enerzijds het Onderzoekscentrum Toegepaste Sociale Psychologie onder leiding van Lagrou en anderzijds het Centrum voor Sociaal-Pedagogisch onder leiding van hoogleraar Walter Leirman, stelden in samenwerking met de KAV een vierjarenplan (1969-1973) op. Samen onderzochten ze de 'objektieve' en 'subjektieve of psychologische oorzaken' die bepaalden waarom ouders hun dochters niet lieten verder studeren.²²⁹ De eerste twee jaar liep er een opinieonderzoek en op basis van die resultaten poogden de medewerkers nadien de KAV-leden bewust te maken van hun opvattingen.²³⁰ In 1972 toonde de BRT in de rubriek gezinsprogramma's een uitzending over dat project. Dit programma was door Paula Sémer geproduceerd, net zoals de uitzendingen die ik in dit hoofdstuk analyseer.²³¹

Gezinsprogramma's en de interactie met de kijker

De zogenaamde 'gezinsprogramma's' behoorden tot de dienst 'educatieve en culturele uitzendingen' en hadden een louter educatief doel. Dat educatieve aspect kwam sterk tot uiting in de reeks *Studiekeuze*

²²⁸ Marieke Tackx, "'Als ik het goed begrijp ...'" Wetenschapsprogramma's op de Vlaamse televisie van 1953 tot 1989' (Leuven, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2021), 42.

²²⁹ Walter Leirman e.a., *Werkboek POM. Projekt onderwijs meisjes* (Brussel: KAV. Nationaal verbond, 1972), 1/1.

²³⁰ Leirman e.a., 1/1, 1/2.

²³¹ '23.3 : POM (Projekt onderwijs voor meisjes)', BRT-jaarverslag 1972-1, p. 134.

en beroepsoriëntering. De serie bestond uit een inleidende uitzending gevolgd door zes afleveringen die maandelijks een bepaald aspect van ‘een probleem dat volop aan de orde is’ uiteenzette.²³² De uitzendingen moesten de kijkers informeren over de verschillende aspecten die speelden bij een studie- en beroepskeuze. Ze richtten zich ‘vooral tot ouders met opgroeiende kinderen, maar ook ouders met kleinere kinderen en ook jonge mensen zelf die hun weg nog zoeken.’²³³ De afleveringen werden op zaterdagmiddag heruitgezonden in het programma Volksuniversiteit. Dat programma had een expliciet educatief opzet, namelijk de permanente volwassenenvorming.²³⁴ De kijkers leerden bij over erfelijke aanleg, de invloed van het gezin en van de school, de werking van de psycho-medisch-sociale centra (PMS), de zoektocht naar een job en de studie- en beroepskansen voor meisjes. Om een groter publiek te bereiken en zo ‘een welbepaald educatief effect te bekomen’ hanteerde de BRT een multi-media-benadering.²³⁵ Het initiatief beoogde vooral zij die in aanraking kwamen met ‘het probleem’ voor te lichten. Om die reden ontstond een samenwerking tussen socio-culturele organisaties van elke zuil, de geschreven pers, de radio, Stichting Lodewijk de Raet, PMS-centra en scholen. De stichting was een pluralistische Vlaamse vormingsorganisatie die de Vlaamse bewustwording en algemeen-culturele vorming voor jongvolwassenen nastreefde en dus achter het educatieve opzet van de BRT-reeks stond.²³⁶ Daarnaast wensten de programmamakers via die samenwerking gezinnen, scholen en PMS-centra te bereiken en te laten interageren.²³⁷ Met dit project ging de BRT verder dan enkel informeren en poogde die via de verschillende kanalen haar kijkers actief te betrekken.

Om de kijker te doen nadenken over het besproken thema, eindigde elke uitzending met enkele vragen. Organisaties verdeelden bovendien vragenformulieren en organiseerden tv- en discussieavonden om in groep na te praten. De ingevulde vragenlijsten en verslagen werden regionaal verzameld in dertig samengestelde begeleidende werkgroepen.²³⁸ Daarvoor deden de partners een beroep op de infrastructuur van de Stichting Lodewijk de Raet. De verschillende partners, uitgezonderd de BRT, maakten deel uit van die werkgroepen. De werkgroepen verwerkten de gegevens die via regionale bladen met het publiek werden gedeeld.²³⁹ De samenwerking verliep echter niet helemaal zoals gewenst. Zo reflecteerde Nic Bal, op dat moment bestuursdirecteur Cultuur bij de BRT, in het BRT-jaarverslag van 1970: ‘We hebben heel wat uit dit experiment geleerd. Een beetje met schade en schande.’²⁴⁰ Die schande wees wellicht op de teruggezonden reacties over de samenwerking en de reeks. Zo hadden de meerderheid van de leden van de Katholieke Werklieden Bond (KWB), de Kristelijke Arbeiders Vrouwengilde (KAV) en het Davidsfonds kritiek op het late uur, de geringe begeleiding voor de

²³² Folder studiekeuze en beroepsoriëntering: ‘ten geleide’, 1970, *VRT-Documentatiearchief*, doos 7875: MERAK 4905794, p. 2.

²³³ Folder studiekeuze en beroepsoriëntering: ‘ten geleide’, 1970, *VRT-Documentatiearchief*, doos 7875: MERAK 4905794, p. 2.

²³⁴ Sofie Onghena, ‘‘Professor, wat kunt U ons vertellen?’’, 230.

²³⁵ ‘Bijlage: enkele toelichtingen bij de multi-media-benadering rond het thema studie-oriëntering en beroepsopleiding’, 1970, *VRT-Documentatiearchief*, doos 7875: MERAK 4905794, p. 2.

²³⁶ Renaat Roels en Nico Van Campenhout, ‘Stichting Lodewijk De Raet’, in *De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 2023, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/stichting-lodewijk-de-raet>.

²³⁷ ‘Bijlage: enkele toelichtingen bij de multi-media-benadering rond het thema studie-oriëntering en beroepsopleiding’, p. 3-4.

²³⁸ In totaal zijn 550 ingevulde vragenlijsten bewaard gebleven en daarnaast ook verslagen die samen meer dan 2000 vragenlijsten samenvatten.

²³⁹ ‘Bijlage: enkele toelichtingen bij de multi-media-benadering rond het thema studie-oriëntering en beroepsopleiding’, p. 3-4.

²⁴⁰ ‘Inleiding’ van directie culturele programma’s, BRT-jaarverslag 1970-2, p. 115.

gespreksavonden, de te geleerde en theoretische inhoud van de uitzendingen en de vele voorbeelden uit welgestelde gezinnen. Vooral de te intellectualistische aanpak zorgde ervoor dat veel leden na enkele afleveringen afhaakten. Toch participeerden de KWB en KAV, in vergelijking met andere verenigingen, in groten getale. Vaak organiseerden de lokale KAV- en KWB-afdelingen samen zo'n tv-avonden. In het regionaal comité van Antwerpen waren bijvoorbeeld 90% van de teruggestuurde vragenlijsten afkomstig van KWB- of KAV-leden en ook in de andere Vlaamse provincies participeerden veel lokale afdelingen.²⁴¹ Het ledenaantal van de KWB schommelde in die periode rond de 130 000; dat van de KAV bedroeg iets meer dan 250 000.²⁴²²⁴³ Dat betekent dat de leden van de socialistische en liberale verenigingen minder geïnteresseerd waren in het opzet. Bij de katholieke kijkers was het multimedia-project geen groot succes: ze waren geïnteresseerd in het opzet, maar teleurgesteld over de uitvoering.

Die teleurstelling betekende niet dat de KAV- en KWB-leden het initiatief helemaal afschreven. Sommige afgehaakte kijkers vulden wel nog de vragenlijsten in of gingen naar een discussieavond zonder de aflevering te hebben gezien.²⁴⁴ Dat is wellicht te verklaren doordat de uitzending hen weliswaar teleurstelde, maar ze wel interesse en appreciatie voor het achterliggende idee bleven behouden. De medewerkers en kijkers van beide verenigingen erkenden dan ook de waarde van het programma en stelden de samenwerking op prijs. Ze hoopten daarom dat bij een volgend initiatief de BRT meer rekening zou houden met hun opmerkingen en suggesties.²⁴⁵ Hoewel er kritiek kwam op de samenwerking, was het niet zo dat de BRT geen rekening had gehouden met de wensen van de socio-culturele organisaties. Enkele organisaties hadden bijvoorbeeld om dat late uur van uitzending gevraagd en de BRT had ook begeleiding voorzien.²⁴⁶ Initieel stond een begeleidingssessie op de planning voor zij die groepsgesprekken zouden leiden, maar door een te grote interesse werd in de plaats daarvan voor de gespreksleiders een speciale informatie-uitzending gemaakt. Naast die uitzending kregen de gespreksleiders ook werkmappen opgestuurd met meer informatie over de onderwerpen van de afleveringen. Die werkmap bestond uit een leidraad bij de uitzending, een korte boekenlijst, 'wenken voor de gespreksleider', de vragenlijst en de lijst met de adressen en telefoonnummers van de coördinatoren van de regionale werkgroepen. Enkel bij de inleidende uitzending hoorde geen werkmap

²⁴¹ 'Bundeling van de bevindingen in verband met de TV-uitzendingen rond studiekeuze en beroepsoriëntering', september 1971 – maart 1972, KADOC - Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving, *Archief Kristelijke Arbeiders Vrouwenbeweging (KAV)*: BE/942855/359/D655, p. 1 en 22; 'Vormingswerk en edukatieve omroep TV-reeks over Studie- en Beroepsoriëntering', Davidsfonds, juni 1971 (43e jaargang nr. 3), KADOC, *Archief Kristelijke Werknemersbeweging (KWB)*: BE/942855/401/7.8.14.2/1, p. 91; 'Verslag T.V.-programmareeks studiekeuze en beroepsoriëntering regionaal comité Antwerpen van de stichting-Lodewijk De Raet', KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1, p. 3; Brief Erik Stroobants aan J. Verhaeghe, 19 juni 1970, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/2; 'Evaluatie TV uitzendingen "studiekeuze en beroepsoriëntering"' KWB-verbond Limburg, 1971, KADOC, *Archief Katholieke Werkliedenbond (KWB) – arrondissement Hasselt*: BE/942855/405/134.

²⁴² Emmanuel Gerard en Luc Vints, *De christelijke arbeidersbeweging in België*, 1ste ed.; vormingsd., vol. 2, KADOC-studies 11 (Leuven: Universitaire pers Leuven, 1991), 411, 524.

²⁴³ Gerard en Vints, 2:411, 524.

²⁴⁴ Inge vulde vragenlijst aflevering 2: KAV Zandevoorde, 1970, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/3; Inge vulde vragenlijst aflevering 2: KAV-KWB St.-Antonius, 1970, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/144; Inge vulde vragenlijst aflevering 3: KAV Edegem St.-Jozef, 1970, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/144.

²⁴⁵ Dossier inzake de tv-programmareeks 'Studiekeuze en beroepsoriëntering': 'Bundeling van de bevindingen in verband met de tv-uitzendingen rond studiekeuze en beroepsoriëntering', september 1971 – maart 1972, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/D655, p. 22.

²⁴⁶ Brief J. Verhaeghe aan Erik Stroobants, 22 juni 1970, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/2.

en ook geen discussieavond.²⁴⁷ Ook al had de BRT een poging gedaan om een vruchtbare samenwerking op poten te zetten via begeleidingsmateriaal, toch bekritiseerde de KWB en KAV de samenwerking. De organisaties bleven echter wel geloven in toekomstige meer succesvolle samenwerkingen.

Hoewel de twee andere programma's die ik in dit hoofdstuk bestudeer, niet voortkwamen uit een samenwerking van een socio-culturele organisatie en de BRT, ging het Centrum voor Pedagogische Vorming van de Gezinnen (Gezinsschool) op gelijkaardige manier te werk bij het programma *Het gaat niet om die ene pop* door ook een werkmap en een vragenlijst te voorzien. Die dochterorganisatie van de Bond voor Grote en Jonge Gezinnen (BGJG), die ook betrokken was bij de serie rond studiekeuze en beroepsoriëntering, versterkte zo het educatieve opzet van het programma. De Bond was in naam een pluralistische sociaal-culturele beweging ter verdediging van het gezin, maar had een sterk christelijk imago door zijn bijna uitsluitend katholieke ledenbestand. Bovendien versterkte in de jaren 1970 de campagne voor een Sociaal-Pedagogische Toelage (SPT), een toelage voor de thuisblijvende moeder, het idee dat het bestuur van de Bond geloofde in de 'vrouw-aan-de-haard'. De activiteiten van de Gezinsschool hadden wel een pluralistische uitstraling. Zo werd in 1973 de brochure 'Ouders wensen kinderen wensen ouders' gepubliceerd over seksuele voorlichting en paste ook de organisatie van tv-avonden rond het programma *Het gaat niet om die ene pop* in het pluralistische oogmerk. De vzw had als doel de leden te vormen op gebied van de relaties tussen man en vrouw, tussen ouders en kinderen, bij de studie- en beroepsoriëntering en bij andere opvoedkundig gerelateerde zaken.²⁴⁸

Om die vormende doelstelling te realiseren probeerde de Gezinsschool verder te gaan dan enkel te informeren via televisie en wenste daarom 'dat gezinnen niet "zomaar" naar dit programma [*Het gaat niet om die ene pop* (of was dat duidelijk?)] zouden kijken, doch de gelegenheid zouden hebben om *bewust en kritisch* te volgen wat er gezegd werd'.²⁴⁹ De werkmappen hadden als doel ouders, opvoeders en jonge mensen te stimuleren in huiselijke kring of in discussiegroepen te reflecteren op en na te denken over het onderwerp. Ook dit initiatief had succes: er werden 269 werkmappen aangevraagd en de Gezinsschool ontving bovendien 283 individuele schriftelijke reacties.²⁵⁰ Uit die reacties bleek dat hoewel de kijkers niet veel nieuws hadden geleerd, de uitzending wel had aangezet tot nadenken. Over het algemeen gaven de leden een gunstige beoordeling. Enkele respondenten meenden wel dat het programma te veel gezinnen van 'eenzelfde milieu' toonde. Sommigen misten, net zoals in de studiekeuze-reeks, een 'eenvoudig gewoon gezin', anderen juist een 'progressief gezin'.²⁵¹ Het programma *Het gaat niet om die ene pop* creëerde zo een vertrekpunt voor kijkers om na te denken over

²⁴⁷ Brief Rita Custers aan de verschillende socio-culturele organisaties, 5 oktober 1970, *VRT-Documentatiearchief*, doos 7875: MERAK 4905794, p. 1-2.

²⁴⁸ Edward de Maesschalck, *Een bond voor alle gezinnen: geschiedenis van de gezinsbeweging in Vlaanderen*. (Brussel: BGJG, 1996), 135, 139, 193; Edward De Maesschalck en Katrien Weyns, 'Bond van Grote en Jonge Gezinnen', in *De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 2023, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/bond-van-grote-en-jonge-gezinnen>.

²⁴⁹ 'Meisjes en jongens binnen het gezin...', *De Bond*, 2 mei 1975, Archief- en Onderzoekscentrum voor Vrouwengeschiedenis (AVG-Carhif), *Archief Renée Van Mechelen*, (oud archiefnummer) 71: p. 3.

²⁵⁰ Ibidem. Jammer genoeg zijn de ingevulde vragenlijsten niet bewaard gebleven, waardoor de analyse gebaseerd is op een analyse van de Bond zelf in het blad *De Bond*.

²⁵¹ 'Het gaat niet om die ene pop', *De Bond*, 14 maart 1975, AVG-Carhif, *Archief Renée Van Mechelen*, (oud archiefnummer) 71; 'Meisjes en jongens binnen het gezin...', *De Bond*, 02/05/1975, AVG-Carhif, *Archief Renée Van Mechelen*, (oud archiefnummer) 71: p. 3.

de in de uitzending aangekaarte zaken. Het programma informeerde niet alleen, maar verruimde de kennis van de kijker.

Zowel de reeks *Studiekeuze en Beroepsoriëntering* en de programma's *Zin en onzin van het gezin* en *Het gaat niet om die ene pop* hadden een educatief opzet. Dat paste in het groeiende aanbod aan educatieve programma's op de BRT dat in de jaren 1970 ook meer sociale en humane thema's aansneed. In de uitzendingen kregen wetenschappers uit verschillende disciplines een stem en werden studiekeuze en beroepsoriëntering gepresenteerd als een probleem. De programmamakers wilden vooral de belanghebbenden op de hoogte brengen van de problematieken en de kennis voor hen vulgariseren. Om ouders, leerkrachten, leerlingen en PMS-medewerkers te bereiken en te doen nadenken over het thema, werkte de BRT samen met verschillende socio-culturele organisaties voor de serie over studiekeuze en beroepsoriëntering. In 1975 stelde de Gezinsschool om eenzelfde reden een werkmap op over het programma *Het gaat niet om die ene pop*. Beide initiatieven slaagden in hun opzet: kijkers vulden de vragenlijsten in en dachten dus dieper na over de uitgezonden thema's. De uitzendingen onderwezen de kijkers over de door hen gepercipieerde maatschappelijke problemen: studiekeuze, de veranderende omgang met het huwelijk en de plaats van de vrouw in de samenleving.

2. Emanciperende televisie

Het educatieve doel van de programma's was duidelijk, maar wat wilden de makers de kijkers precies leren? De titels van de uitzendingen verklappen deels de inhoud maar ook het belerende doel. De laatste aflevering van de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* heette *Jongen en meisje: gelijke kansen*. De aflevering focuste op de studie- en beroepskansen van meisjes en ijverde zo voor de emancipatie van de meisjes. Die boodschap bereikte ook de kijkers, waar op één gespreksavond de aflevering omschreven werd als 'een propaganda voor het vrouwelijk talent' terwijl een andere gespreksgroep (van 28 mannen en 23 vrouwen) de aflevering zag als de 'verdediging van de emancipatie van de vrouw'.²⁵² Daarnaast verraadde de afleveringstitel *Zin en onzin van het gezin* dat de makers het klassieke gezinsbeeld in vraag stelden. Die uitzending was de tweede aflevering van een vierdelige reeks *Huwelijk en Gezin* uit 1973.²⁵³ De reeks bestond uit gelijkaardige uitdagende thema's, waaronder partnerkeuze, alleenstaand ouderschap en echtscheiding. Al die uitzendingen wilden de kijker doen reflecteren over de heersende rolpatronen. Tot slot hintte de programmatitel *Het gaat niet om die ene pop* al naar het meisjes-thema. De uitzending maakte deel uit van een vierdelige reeks die ontwikkeld werd in het teken van het jaar van de vrouw dat plaatsvond in 1975. Hoewel de titel wat vaag blijft, kon de kijker wel verwachten dat die iets zou bijleren over de plek van de vrouw in de samenleving. Die drie uitzendingen hadden dus elk een emanciperende gedachte en ambitie. Maar hoe portretteerden en verbeeldden de programmamakers

²⁵² 'Verslag over de werking KWB-KAV rond de tvprogramma's studiekeuze en beroepsoriëntering werkjaar 1970-1971' KWB Kortrijk, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1; Ingevulde vragenlijst aflevering 6: KWB Brugge-Kristus Koning, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

²⁵³ *Zin en onzin van het gezin*, *VRT-Documentatiearchief*, MERAK 4906378: map AE 6062: BeM 960626 ex. 2.

die emancipatie en de ‘geëmancipeerde vrouw’? Wie bepaalde de inhoud van elke uitzending? Was er een feministische inspiratie? Hoe reageerden kijkers op die verbeelding? Waren ze enthousiast of toonden ze weerstand?

Feministen achter de schermen

In documentaires hebben alle medewerkers, naast de betrokken wetenschappers, invloed op het eindresultaat. Dat betekent dat niet alleen de regisseur de inhoud bepaalt, maar ook dat zij die zorgen voor beeld, klank, montage-mixage, productie en scenario mee het eindproduct beïnvloeden.²⁵⁴ Bovendien bepalen de producer, regisseur en scenarist op voorhand waarover de uitzending zal gaan. In de jaren zeventig was Paula Sémer de producer van de gezinsprogramma's die in dit hoofdstuk worden geanalyseerd. Sémer stond bekend om haar vaak taboedoorbrekende programma's. In de jaren 1960 leerde ze het feministisch gedachtegoed kennen, waarna ze in het programma Penelope naast klassieke vrouwenonderwerpen soms ook meer gedurfde thema's begon aan te snijden. Zo bracht zij als eerste een bevalling in beeld op de BRT en schuwde ze onderwerpen als contraceptie, seksualiteit en vrouwenemancipatie niet.²⁵⁵ Die taboedoorbrekende programma's pasten in het BRT-beleid. Hoewel de televisie diende om de kijkers op te voeden en dus vulgariteit en platvloersheid meed, hield die educatieve doelstelling ook in dat de televisiemakers zich verplicht voelden om aandacht te schenken aan maatschappelijke evoluties op seksueel en ethisch vlak. Daardoor voelden ze zich onder meer genooddaakt om de veranderende positie van de vrouw niet te negeren, maar het emancipatieproces te begeleiden en te bevorderen.²⁵⁶ In dat kader ontwikkelde Paula Sémer in de jaren zestig en zeventig verschillende uitzendingen rond vrouwenemancipatie.

Die voorzichtig open houding van het beleid verklaart wellicht ook de frisse wind die begin jaren zeventig in de gangen van de afdeling gezinsprogramma's waaide. Er startten toen verschillende jonge medewerkers die Sémer 'uit haar winterslaapje haalden', zoals ze het zelf in 1991 zou verwoorden in haar memoires. Paula Sémer bepaalde dus niet als enige de inhoud van de uitzendingen: elke aflevering had een andere regisseur die zijn of haar eigen klemtoon kon leggen. Zo werkte Cecil Marichal, een van de nieuwe medewerkers, mee aan de serie rond studiekeuze en beroepsoriëntering. Zij regisseerde de inleiding en vierde aflevering over PMS-centra waarin ze onder andere het 'oriënteren naar snit en naad en huishoudkunde voor meisjes' op de korrel nam.²⁵⁷ Marichals feministisch engagement werd ook later duidelijk in de door haar geregisseerde programma's rond geweld in en buiten het gezin, die een duidelijk vrouwelijke invalshoek hadden.²⁵⁸ Daarnaast begonnen ook twee net afgestuurde regisseurs te

²⁵⁴ Syska, 'Using Documentary Film as a Historical Source', 11; Peter Burke, *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*, Picturing History (London: Reaktion Books, 2001), 159.

²⁵⁵ Caroline van Soest, 'Paula Sémer: Vlaams televisiepionier en stem/gezicht van de Vlaamse vrouw' (Leuven, KU Leuven. Faculteit Sociale Wetenschappen, 2021), 5; Remco Houtman-Janssen, red., *De canon van Vlaanderen in 60 vensters*, 7de druk (Gent: Borgerhoff & Lambrichts, 2024), 264; Paula Sémer, *Goeden avond, dames en heren* (Antwerpen: Dedalus, 1991), 154.

²⁵⁶ Dhoest en Van den Bulck, *Publieke televisie in Vlaanderen*, 68.

²⁵⁷ *PMS-centra, begeleidingscentra*, aflevering 4 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 18 januari 1971, *VRT-Beeldarchief*: AIM20536914, 00:27:47 en aftiteling.

²⁵⁸ Sémer, *Goeden avond, dames en heren*, 136, 156.

werken voor Sémer. Eén daarvan, André Van de Vijver, schreef het scenario en regisseerde de aflevering *Zin en onzin van het gezin*.²⁵⁹ De andere, Tom Huybrechts, was de regisseur van *Het gaat niet om die ene pop*. Hij had progressieve ideeën die hij in zijn programma's verwerkte: hij las het blad Sextant over seksuele hervorming en regisseerde in 1973 uitzendingen rond seksuele opvoeding. Ten slotte begon ook Kris Smet in die periode te werken voor Sémer. Smet geloofde in gelijkheid tussen mannen en vrouwen en regisseerde in 1975 het programma *Hoe sterk is het zwakke geslacht?*²⁶⁰ Zij was de stem in het programma over het gezin en nam samen met Tom Huybrechts interviews af voor *Het gaat niet om die ene pop*.²⁶¹ De nieuwe medewerkers sneden nieuwe maatschappelijk relevante thema's aan en deden dat ook in de programma's die studiekeuze bespraken.

Niet alleen de regie-medewerkers brachten nieuwe invalshoeken. Na de eerste Vrouwendag in 1972 begonnen ook feministes Renée Van Mechelen, Ingrid Stasse en Monika Triest mee te werken aan BRT-programma's. Zij fungeerden vanaf dan als adviesorgaan, maakten commentaarteksten en stelden programma's samen.²⁶² Renée van Mechelen werkte mee aan het programma *Zin en onzin van het gezin*, waarin ze ook in een interview haar visie op het huwelijk en de plek van de vrouw in de samenleving toelichtte. Daarnaast schreven zij en Ingrid Stasse de tekst en het scenario voor *Het gaat niet om die ene pop*. In haar mémoires schreef Paula Sémer dat de directeur Cultuur Jan Verstraeten 'onder de indruk was' van de verdediging van het programma en 'die feministen intelligenter dan gedacht' vond.²⁶³

Feministen van de tweede golf pleitten voor gelijke ontplooiingskansen, gelijk loon voor gelijk werk, seksuele vrijheid en recht op controle van eigen lichaam. In het artikel *De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing* stelt Leen van Molle dat die eisen inhoudelijk sterk overeenkwamen met het eisenpakket van de eerste feministische golf: 'De nieuwe vrouwenbeweging was een expressie van veranderend gedrag [...]: weinig of niets in haar eisenpakket was echt nieuw.'²⁶⁴ De tweede golf viel dus, net zoals in Frankrijk, op door de gebruikte strategie en niet door een grote verandering in inhoud.²⁶⁵ Bovendien waren actoren zowel actief in de oudere vrouwenorganisaties, die bleven bestaan, als in de nieuwe vrouwenbeweging.²⁶⁶ Zo schreef Renée Van Mechelen artikels voor onder andere het tijdschrift *Bij de Haard* van de Boerinnenbond en voor de PAG-krant (*Pluralistische Actie-groepen voor Gelijke Kansen van man en vrouw*) waarin ze de gelijke kansen voor jongens en meisjes in het onderwijs bepleitte. Van Mechelen had psychologie gestudeerd waarna ze in 1969 vier jaar lang als PMS-psychologe werkte en meisjes van de elitemeisjesschool Sint-Ludgardis in Antwerpen begeleidde bij hun studiekeuze. In de jaren 1970 was ze feministisch zeer actief en stond ze onder

²⁵⁹ *Zin en onzin van het gezin*, tv-programma, 30 oktober 1973, VRT-Beeldarchief: AIM00243305.

²⁶⁰ Sémer, *Goeden avond, dames en heren*, 151, 155.

²⁶¹ Notitie aftiteling van *Het gaat niet om die ene pop*, 1975, VRT-Documentatiearchief, doos 251154: MERAK 5326039.

²⁶² Sémer, *Goeden avond, dames en heren*, 155.

²⁶³ Sémer, 155-56.

²⁶⁴ Van Molle, 'De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing.', 368.

²⁶⁵ Attack e.a., *Making Waves*, 20.

²⁶⁶ Van Molle, 'De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing.', 368-69, 371, 380, 382-382, 388, 390.

andere samen met pedagoge Ingrid Stasse in voor de activiteiten rond onderwijs en opvoeding.²⁶⁷ Vanuit dat engagement schreven ze het scenario voor het programma *Het gaat niet om die ene pop*.

Voordien had Sémer ook al een beroep gedaan op feministen: zowel Marijke Van Hemeldonck als Sara Masselang werkten mee aan programma's of werden ervoor geïnterviewd. Zo schreef Marijke Van Hemeldonck mee het scenario van de aflevering *Jongen en meisje: gelijke kansen?* van de studiekeuze-reeks en werd Sara Masselang daarin geïnterviewd. Beiden hadden in de jaren zestig het probleem van meisjesonderwijs en hun beroepskansen aangekaart: Masselang bij de ACV-Syndicale Dienst voor Vrouwen, Marijke van Hemeldonck op een meer activistische manier in het Aktiekomitee Gelijk Loon voor Gelijk Werk.²⁶⁸ De achtergrond van de feministische medewerkers illustreren dat er nooit één homogene vrouwenbeweging in België en in de wereld geweest is en dat logischerwijs de meningen van feministische vrouwen onderling verschilden.²⁶⁹ In de ontwikkeling van de verschillende programma's werkten zowel nieuwe jonge werkkrachten als meer ervaren vrouwen uit de feministische beweging mee. In de jaren 1970 zorgde zo een nieuwe lichting van medewerkers ervoor dat taboedoorbrekende en emancipatorische boodschappen getoond werden op televisie via onder meer de uitzendingen die studiekeuze bespraken.

'De geëmancipeerde vrouw'

'Paula Sémer wil geen stelling nemen en heeft geen pasklare oplossingen. Zij levert met dit programma alleen gesprekstof.'²⁷⁰ Dit schreef een recensent van *De Standaard* na de uitzending van *Het gaat niet om die ene pop*. Hoewel in dat programma verschillende meningen aan bod kwamen, nam de uitzending wel degelijk stelling. Het spatte van het scherm af dat meisjes dezelfde kansen als jongens in hun leven dienden te krijgen en dus ook bij de studiekeuze en beroepsoriëntering. De aflevering *Meisje of jongen: gelijke kansen?* en het programma *Zin en onzin van het huwelijk* verkondigden eveneens een emanciperende boodschap. Ze waren elk op zich een pleidooi om jongens en meisjes gelijk op te voeden en besteedden alle drie aandacht aan de opleiding en beroepsaspiratie van zowel meisjes als jongens. Hun pleidooi kwam overeen met en was geïnspireerd door de argumenten en doelstellingen van de tweede feministische golf. Feministen stelden traditionele gezinsvormen in vraag en zagen de moederlijke en huishoudelijke plichten van de vrouw als obstakels voor de gelijkheid tussen mannen en vrouwen.²⁷¹ Die bezorgdheden en argumenten kwamen ook sterk naar voren in de verschillende uitzendingen. Ze vertolkten een feministisch discours om de kijker ervan te overtuigen dat jongens en meisjes dezelfde kansen verdienden.

²⁶⁷ Magda Michielsens, 'Renée Van Mechelen', 754-59.

²⁶⁸ Els Flour, *Marijke Van Hemeldonck: socialiste en feministe*. (Brussel: Instituut voor de Gelijkheid van vrouwen en mannen, 2013), 75, 119, https://avg-carhif.be/wp-content/uploads/2021/03/Biografie-Marijke-Van-Hemeldonck_NL.pdf.

²⁶⁹ Van Molle, 'De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing.', 373; Smith en Robinson, *The Routledge Global History of Feminism*, 3.

²⁷⁰ 'TV-uitzending op 15 april: 'Het gaat niet om die ene pop'', *De Standaard*, 8 april 1975, AVG-Carhif, *Archief Renée Van Mechelen*, (oud archiefnummer) 71.

²⁷¹ Claudine Marissal, *Moeders en vaders: geen vanzelfsprekende gelijkheid: België, 19de-21ste eeuw* (Brussel: Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, 2018), 160, https://avg-carhif.be/wp-content/uploads/2021/03/moeders_en_vaders.pdf.

In die drie uitzendingen keken de programmamakers kritisch naar de rol van de vrouw als moeder en huisvrouw. Ze deelden aan de kijker mee dat het moederschap niet meer hetzelfde belang had als vroeger doordat de gemiddelde levensduur toenam. Dat gebeurde onder meer door de Amerikaanse feministe Betty Friedan aan het woord te laten in *Jongen en meisje: gelijke kansen?*: ‘but even if she chooses to have children, that is going to be such a minor part of her life in terms of total years.’²⁷² In *Zin en onzin van het gezin* vertelde de voice-over iets gelijkaardigs: ‘De vrouw leeft langer dan vroeger [...]. Vandaar dat ze heel wat meer tijd over houdt om vrouw te zijn, dan om moeder te spelen.’²⁷³ De programmamakers baseerden zich dus expliciet op het discours van de tweede feministische golf. Daarnaast kaartten ze in de uitzendingen de conditionering van de vrouw tot huismoeder aan, een conditionering die volgens hen in elk aspect van de opvoeding van meisjes aanwezig was en op die manier de studiekeuze beïnvloedde. In de aflevering *Jongen en meisje: gelijke kansen?* stelde een specialist dat ‘in het thuisgezin [...] het meisje geconditioneerd wordt en zich dus niet kan indenken dat zij bijvoorbeeld naar een technische beroepsschool zou kunnen gaan’.²⁷⁴ Verder gaf Renée Van Mechelen in een interview in het programma *Zin en onzin van het gezin* kritiek op de moederlijke rol die de studiekeuzes van meisjes bepaalde: ‘maar dan is het toch nog zo, dat [...] die latere gezinstak [...] toch nog heel vaak die studiekeuze kleurt.’²⁷⁵ In de uitzending *Het gaat niet om die ene pop* verduidelijkten en bekritiseerden de programmamakers dat ook het PMS-advies vaak op zo’n vooronderstellingen gebaseerd was: ‘Bij jongens staat rentabiliteit centraal, bij meisjes vraagt men zich af of ze niet te hoog mikken en dus huwbare jongens afschrikken.’²⁷⁶ Dat discours was eveneens gebaseerd op het globale feministische discours van sekserolsocialisatie. De feministische analyses gebruikten de stelling dat vrouwen in hun kindertijd geconditioneerd werden door de vrouwenonderdrukking te internaliseren.²⁷⁷ In alle uitzendingen probeerden de makers de kijker ervan te overtuigen dat een meisje later geen huismoeder hoefde te worden en dus ook geen studie- of beroepskeuze moest maken met die rol in het achterhoofd.

Om iedereen ervan te overtuigen dat de rol van de vrouw niet samenviel met de moederrol, toonden de uitzendingen alternatieve toekomstmogelijkheden. In *Jongen en meisje: gelijke kansen?* kwamen voorbeelden in beeld van vrouwen die werkten in een ‘mannelijk’ gepercipieerd beroep en van meisjes

²⁷² *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, aflevering 6 ‘Studiekeuze en beroepsoriëntering’, tv-programma, 15 maart 1971, *VRT-Beeldarchief*: AIM00144888, 00:09:47.

²⁷³ *Zin en onzin van het gezin*, tv-programma, 30 oktober 1973, *VRT-Beeldarchief*: AIM00243305, 00:18:09.

²⁷⁴ *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, aflevering 6 ‘Studiekeuze en beroepsoriëntering’, tv-programma, 15 maart 1971, *VRT-Beeldarchief*: AIM00144888, 00:09:21.

²⁷⁵ *Zin en onzin van het gezin*, tv-programma, 30 oktober 1973, *VRT-Beeldarchief*: AIM00243305, 00:07:13.

²⁷⁶ *Het gaat niet om die ene pop*, tv-programma, 15 april 1975, *VRT-Beeldarchief*: AIM00492648, 00:46:34.

²⁷⁷ Isobelle Barrett Meyering, ‘The “Social Processing Chamber” of Gender: Australian Second-Wave Feminist Perspectives on Girls’ Socialisation’, in *A History of the Girl: Formation, Education and Identity*, onder redactie van Mary O’Dowd en June Purvis (Cham: Springer International Publishing, 2018), 180, https://doi.org/10.1007/978-3-319-69278-4_10.

Afbeelding 8 en 9. Vrouw aan de draaibank en meisje in een technische opleiding . 'Jongen en meisje: gelijke kansen?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888.

die technische, 'mannelijke' richtingen volgden (zie afbeelding 8 en 9). Bovendien deelde de voice-over mee dat in het jaar 2000 'minimum 40% van de vrouwen werknemers [zullen] zijn'.²⁷⁸ Verder werd in verschillende interviews benadrukt dat de richting snit en naad onterecht nog zo'n populaire richting was omwille van de latere lage verloning. Een werknemer bij Bell Telephone raadde meisjes om die reden aan technische A3 en A2 studierichtingen te volgen, omdat die sectoren wel beroepsmogelijkheden en hogere lonen boden.²⁷⁹ De makers van de aflevering beargumenteerden dat vrouwen ook geschikt waren voor 'mannelijke' beroepen en dat daarom meisjes ook voor zo'n beroepen opgeleid moesten worden. Door te focussen op de technische 'mannelijke' studierichtingen en beroepen bekritiseerden ze eveneens de zorgende en sociale beroepen die vrouwen uitoefenden en waar meisjes naar georiënteerd werden. De argwaan die Joanna Nauwelaerts, de afgevaardigde van de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV), op voorhand had, was dus onterecht. Ze vreesde dat in de aflevering enkel 'vrouwelijke' beroepen aan bod zouden komen, terwijl ze dat juist wilde aankaarten.²⁸⁰ Paula Sémer antwoordde daarop dat het 'niet in de bedoeling van de programmamakers ligt, de vrouw af te zonderen in de maatschappij'.²⁸¹ Daarnaast lieten de makers van *Het gaat niet om die ene pop* een werkende moeder aan het woord. Ze toonden zo dat een vrouw niet alleen een moeder kon zijn, maar ook buitenshuis kon en ging werken. De programma's stelden het toekomstbeeld van het meisje als moeder in vraag en creëerden het beeld dat een geëmancipeerde vrouw buitenshuis werkte en niet enkel en alleen geschikt was voor zorgende beroepen.

Naast de kritiek op de moederrol van de vrouw, bepleitten de uitzendingen eveneens een verandering van de mannenrol. Ook die kritiek kwam overeen met de feministische kritiek van de tweede golf. Feministen streefden onder andere naar een evenwichtige verdeling van de gezinstaken om de heersende

²⁷⁸ *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, aflevering 6 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 15 maart 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888, 00:01:32.

²⁷⁹ *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, aflevering 6 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 15 maart 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888, 00:28:10.

²⁸⁰ 'Verslag van de vergadering gehouden op vrijdag 13 maart 1970 over het project voor een programmareeks over studiekeuze en beroepsoriëntering', 13 maart 1970, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/2, p. 5.

²⁸¹ Ibidem.

Afbeelding 10. Mannen in de kookles. 'Jongen en meisje: gelijke kansen?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888.

Afbeelding 11. Echtgenoot kookt. 'Het gaat niet om die ene pop', 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00492648.

Afbeelding 12 en 13. Vaders steken hun kinderen in bad. 'Zin en onzin van het gezin' en 'Het gaat niet om die ene pop', 1973 en 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00243305 en AIM00492648.

gescheiden rollen van man en vrouw te transformeren naar meer gelijkheid.²⁸² In de uitzending *Jongen en meisje: gelijke kansen* kwamen er niet expliciet vaders in beeld, maar wel een opleiding koken voor mannen (zie afbeelding 10). De begeleidende stem vertelde ondertussen: 'We geloven trouwens dat de meeste mannen graag deelnemen in huishoudelijke taken'.²⁸³ De programmamakers geloofden dus dat ook mannen het huishouden konden en wilden bestieren. Niet alleen die uitzending verkondigde de gelijkheid van man en vrouw in het huishouden; de andere toonden vaders die huishoudelijke en opvoedende taken opnamen. Ook het programma *Het gaat niet om die ene pop* zette kokende mannen in de schijnwerpers: het toonde twee vaders achter het fornuis (zie afbeelding 11). Daarnaast toonden die uitzending en het programma *Zin en onzin van het gezin* vaders die hielpen in de opvoeding. In beide gevallen staken de vaders hun kinderen in bad (zie afbeelding 12 en 13). Die televisiebeelden volgden de evolutie van steeds meer psychologen en pedagogen die belang hechtten aan de zorgende rol van de vader bij de opvoeding.²⁸⁴ De programmamakers beargumenteerden in de eerste plaats via visualisering dat de vader ook een rol moest spelen in het huishouden en de opvoeding. Ze construeerden op die

²⁸² Marissal, *Moeders en vaders*, 164.

²⁸³ *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, aflevering 6 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 15 maart 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888, 00:21:58.

²⁸⁴ Marissal, *Moeders en vaders*, 172-73.

manier een nieuw beeld van de ‘ideale man’. Die man deed huishoudelijke taken en voedde mee de kinderen op.

Het programma *Het gaat niet om die ene pop* trok de opvoedkundige rol van de vader verder door naar mannen in het algemeen. De voice-over verkondigde dat de ‘aanwezigheid van mannelijke kinderverzorgers, verplegers, kleuterleiders [...] een goed voorbeeld zou zijn voor jongens die later immers ook met luiers en papflessen moeten kunnen omgaan’.²⁸⁵ Want waarom zouden enkel vaders voor hun eigen kinderen kunnen zorgen? De andere uitzendingen beargumenteerden dat mannen evengoed als vrouwen waren in ‘vrouwenberoepen’. Het programma *Jongen en meisje: gelijke kansen* bevatte een beeld van een verpleger met daarbij als toelichting ‘dat een man even goed [kan] verplegen als een vrouw’ en ‘er beslist meer beroepen [zijn] die de stempel vrouwelijk kregen’.²⁸⁶ Renée Van Mechelen gaf ook aandacht aan de conditionering van jongens in *Zin en onzin van het gezin*. Ze merkte op dat de jongen ‘er niet veel beter aan toe’ is en dat zijn studiekeuze steeds ‘in functie van die traditionele mannenrol later’, namelijk de ‘kostwinner’, gemaakt werd.²⁸⁷ De programmamakers bekritiseerden zo de constructies van ‘mannelijke’ en ‘vrouwelijke’ beroepen. Ze gaven het idee dat een gendergelijke samenleving alleen mogelijk was als ook vrouwen werkten en ook mannen een zorgende rol opnamen.

Die verbeelding van de ‘geëmancipeerde vrouw’ was volgens Evelien Flamez ook aanwezig in het programma *Penelope*. Flamez onderzocht de beeldvorming en scripts van vrouw-zijn in *Penelope* en stelde dat ‘gender als een regulatoire praktijk’ in de uitzendingen verscheen.²⁸⁸ Ze vroeg zich daarom af of het emanciperende discours ‘niet eerder om bevoogding dan ontvoogding ging’.²⁸⁹ Een gelijkaardig argument kan worden gemaakt over de verschillende geanalyseerde uitzendingen: de beelden en argumenten waren zowel verrijkend als beperkend. Ze inspireerden om het traditionele rollenpatroon te doorbreken, maar gaven als enige optie een toekomstbeeld van werken voor vrouwen. Daardoor verspreidden de programma’s niet enkel een ontvoogdende gedachte, maar konden ze ook een nieuwe druk en ander keurslijf creëren. Of zoals Flamez en Bruno Vanobbergen in een later artikel stelden: ‘As a result of the emancipatory discourse, “being” (or, better, acting as) a woman did not become freer, but rather was subject to other norms.’²⁹⁰ Het nieuwe discours kon voor sommige vrouwen niet als bevrijdend, maar disciplinerend aanvoelen. De educatieve en moraliserende rol van de BRT speelde daarbij een sterke rol.

²⁸⁵ *Het gaat niet om die ene pop*, tv-programma, 15 april 1975, *VRT-Beeldarchief*: AIM00492648, 00:18:25.

²⁸⁶ *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, aflevering 6 ‘Studiekeuze en beroepsoriëntering’, tv-programma, 15 maart 1971, *VRT-Beeldarchief*: AIM00144888, 00:13:13.

²⁸⁷ *Zin en onzin van het gezin*, tv-programma, 30 oktober 1973, *VRT-Beeldarchief*: AIM00243305, 00:08:31.

²⁸⁸ Flamez, ‘Onvoltooid verleden? Beeldvorming en scripts van vrouw-zijn op de Belgische televisie’, 73.

²⁸⁹ Flamez, 73.

²⁹⁰ Flamez en Vanobbergen, ‘Since When Are We, Mothers Who Raise Their Kids Themselves, Dopes?’, 118.

Geëmancipeerde kijkers?

Maar wat vonden de kijkers? Waren ze het eens met die voorstelling? Keken zij op dezelfde manier naar de vrouwen- en mannenrollen? Voor het programma *Het gaat niet om die ene pop* publiceerde *De Standaard* een positieve bespreking waarin de recensent de lezers aanspoorde het programma te bekijken met de woorden: 'Een programma dat geen enkel gezin zou mogen overslaan'.²⁹¹ De recensent had ook de boodschap van de uitzending goed begrepen: 'als je de uitzending moet geloven, lijkt het einde van die weg nog lang niet in het verschiet te zijn'.²⁹² Bij *Gazet van Antwerpen* waren ze iets minder positief: hoewel de journalist het 'al bij al [...] een levendige uitzending' vond, verweet die de uitzending dat het 'zelf aan diskriminatie deed, beginnend bij het totaal overbodige naaktbeeld van de volzwangere vrouw... verder reikend over de mannelijke leraar'.²⁹³ De recensent vond de beeldkeuzes van de programmamakers ongepast. Ook kijkers lieten via vragenlijsten hun mening weten over de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering*. Ongeveer de helft van de vragenlijsten werd ingevuld in gezinsverband en de andere helft in groepsverband bij discussieavonden. Bij de groepen waren meestal zowel mannen als vrouwen aanwezig. Bij de KAV- en KWB-kijkers blikte bijna iedereen positief terug op de aflevering. Een discussiegroep van zes vrouwen schreef bijvoorbeeld op: 'In het algemeen was de uitzending goed; de zaak van de vrouw werd er goed door gediend'.²⁹⁴ De kijkers apprecieerden met andere woorden de aandacht die de beroeps- en studiekansen van meisjes kregen.

Een deel van de antwoorden uitte waardering voor de argumenten rond de eerlijke verdeling van taken en gelijke kansen tussen man en vrouw. Zo noteerde een groep 'iedereen is gelijk, moeten gelijke kansen hebben'.²⁹⁵ Meer specifiek waren verschillende leden het eens met de voorgestelde gelijke verdeling van huishoudelijk werk. Op de vraag of meisjes een aparte opleidingen moesten krijgen antwoordde een groep: 'Neen – ook man moet huishoudelijke taken aankunnen'.²⁹⁶ Bij een andere discussieavond, waar 5 vrouwen en 5 mannen aanwezig waren, schreef iemand 'dat zowel jongens als meisjes de nodige begrippen mogen bijgebracht worden over huishouding, rationalitatie [sic] van de uitgaven, karweitjes opknappen enz'.²⁹⁷ Leden van het katholieke Davidsfonds vonden dan weer dat er 'een opleiding tot vrouw en moeder en tevens voor de man een opleiding tot man en vader' nodig was.²⁹⁸ Die kijkers meenden dat mannen een gelijke rol in het huishouden en de opvoeding dienden op te nemen. Hoewel niet iedereen die gedachtegang volgde, was een deel het eens met de gelijkere verdeling van huishoudelijke en opvoedende taken in het gezin.

Daarnaast benadrukten verschillende KAV- en KWB-leden dat zowel een meisje als een jongen gelijke beroepskansen moest krijgen. Bij een discussieavond waar 28 mannen en 24 vrouwen aanwezig

²⁹¹ 'TV-uitzending op 15 april: 'Het gaat niet om die ene pop'', *De Standaard*, 8 april 1975, AVG-Carhif, *Archief Renée Van Mechelen*, (oud archiefnummer) 71.

²⁹² 'TV-uitzending op 15 april: 'Het gaat niet om die ene pop''.

²⁹³ 'Wat dacht u ervan? Niet om die ene pop', *Gazet van Antwerpen*, 16 april 1975, AVG-Carhif, *Archief Renée Van Mechelen*, (oud archiefnummer) 71.

²⁹⁴ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Weerde, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/153.

²⁹⁵ 'Samenvatting verslagen 6e uitzending' KWB Brussel, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

²⁹⁶ 'Verslag naar model Kortrijk', 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/D179.

²⁹⁷ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Beselare, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/144.

²⁹⁸ 'Samenvatting van de verslagen' Davidsfonds, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

waren, waren de aanwezigen daar sterk van overtuigd: ‘Beiden MOETEN een beroep kennen’.²⁹⁹ Een KAV-lid ijverde ervoor dat meisjes later konden worden wat ze wilden: ‘Er zijn nog veel vooroordelen te overwinnen. Kijk naar de Russen! Daar ging een vrouw de ruimte in! En waarom niet? Laat ons maar eens priesteres worden! Waarom niet?’³⁰⁰ Kijkers gaven niet alleen aan dat meisjes elk beroep konden uitoefenen, maar ook dat jongens in hun ogen geschikt waren voor elk beroep. Zo schreef een KWB-groep neer: ‘alle beroepen kunnen door een jongen uitgeoefend worden tot zelfs huiselijk werk’.³⁰¹ Het gebruik van ‘zelfs’ is veelzeggend en drukt een zeker ongeloof uit. Die meningen van de KAV- (en KWB-) leden kwamen overeen met het officiële standpunt van de KAV. Hoewel de vrouwenbeweging tot in de jaren zestig propageerde dat de plek van de vrouw thuis was als moeder en huisvrouw, veranderde dat standpunt langzaam naar het eind van de jaren 1960 toe. In 1968 bestendigden ze die verandering met de publicatie van ‘De vrouw nu: een nieuw statuut’.³⁰² Die publicatie verkondigde een nieuwe kijk op de rol van de moeder en vader en pleitte voor een eerlijke verdeling van de gezinstaken tussen man en vrouw. Jongens en meisjes hoorden gelijke kansen te krijgen om te ontplooiën tot evenwaardige partners. Bovendien moesten vrouwen net zoals mannen vrij zijn in hun professionele, sociale en politieke leven. De publicatie toont dat er een fundamentele verandering richting gelijkheid binnen de KAV plaatsvond. Die gelijkheid was wel ambigu: de rol van de vrouw in het gezin bleef belangrijker dan die van de man.³⁰³ De mening van de KAV- en KWB-kijkers die meenden dat vrouwen en mannen dezelfde beroepen konden uitvoeren, kwam dus overeen met de standpunten in de KAV-publicatie ‘De vrouw nu: een nieuw statuut’.

Niet alle kijkers waren het eens met dat voorgestelde geëmancipeerde vrouwbeeld. Zo schreef een groep van 8 mannen en 8 vrouwen als bedenking bij de laatste aflevering van de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering*: ‘Men is niet noodzakelijk meer geëmancipeerd omdat men een beroep heeft’.³⁰⁴ De groep geloofde niet dat emancipatie betaalde arbeid betekende voor een vrouw, maar pleitte wel voor gelijkheid in onderwijs. Zo wilden ze gemengd onderwijs met ‘lessen in handwerk en handvaardigheden voor jongens én meisjes’.³⁰⁵ Hun kritiek ‘de thuiswerkende moeder is er voor 0 uitgekomen’, illustreerde dat huisvrouwen zich niet herkenden in de aflevering, terwijl ze hun eigen rol waardeerden en zich bovendien in die rol bedreigd voelden.³⁰⁶ Dat bleek ook uit het feit dat verschillende vrouwen als beroep ‘huishoudster of ‘huisvrouw’ invulden. Door de vraag niet leeg te laten of negatief te beantwoorden, lieten ze weten dat ze hun eigen rol als eervol zagen en gelijkwaardig vonden aan een beroep. Andere

²⁹⁹ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KWB Brugge-Kristus Koning, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³⁰⁰ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Hasselt-OLV Der Armen, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/2.

³⁰¹ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KWB OLV Brugge, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³⁰² Kristelijke Arbeiders Vrouwengilden, *De vrouw nu: een nieuw statuut*, 3de ed. (Brussel: KAV, 1968).

³⁰³ Marissal, *Moeders en vaders*, 144-45; Leon Janssens, Sarah Maya Vercruysse, en Alexia Coussement, ‘De impact van Femma: maatschappelijke rol en betekenis van de christelijke arbeidersvrouwenbeweging in historisch perspectief (1920-2020)’, Intern onderzoeksrapport (Leuven: KADOC, 2024), 11.

³⁰⁴ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Tongerlo, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/144.

³⁰⁵ Ibidem.

³⁰⁶ Ibidem.

groepen bekritiseerden ook ‘dat de vrouw in het gezin niet aan bod kwam’ of haalden de economische waarde van de huisvrouw aan en vroegen zich daarom af: ‘waar bleef ze in de uitzending?’.³⁰⁷

Vier jaar later kwam er gelijkaardige kritiek op het programma *De boom is van de tuinman*. Die uitzending behoorde, net zoals *Het gaat niet om die ene pop*, tot de reeks die naar aanleiding van het jaar van de vrouw was geproduceerd. Britt Schwillens onderzocht in haar meesterproef ‘Onze moeders willen een salaris!’ de kritiek op dat programma en de *Werkgroep ter herwaardering van het gezin* die als reactie op de uitzending was opgericht. Uit haar onderzoek bleek dat de critici het oneens waren met de stelling van enkele feministen in die uitzending dat huismoeders ‘economisch onbetekenend’ waren.³⁰⁸ Daarnaast eisten de leden van die werkgroep onder andere dat het werk van de huisvrouw vergoed moest worden.³⁰⁹ Een gelijkaardig verzoek stond ook opgeschreven op een vragenformulier over de uitzending *Jongen en meisjes: gelijke kansen?*: ‘Graag terug vergoeding “moeder aan de haard”’.³¹⁰ Net zoals de leden van de werkgroep uitte een deel van de KAV- en KWB-leden kritiek op de, door de afwezigheid in de uitzendingen van de ‘vrouw thuis’, schijnbaar ondergewaardeerde en niet-geëmancipeerde rol die de huisvrouw speelde.

Een ander KAV-lid ging niet volledig akkoord met de voorstelling van de geëmancipeerde vrouw in de uitzendingen. Ze vroeg zich af ‘waarom [de programmamakers] al die industriële bonzen aan het woord laten’ en benadrukte daarbij dat men ‘veel meer de nadruk [had] moeten leggen op de bewustwording v/d vrouw door haar beroep’.³¹¹ Daarnaast vond ze het ‘nogal progressief standpunt betreffende emancipatie’ goed en apprecieerde ze de boodschap dat men ‘niet meer [gelooft] dat een vrouw in de eerste plaats in de keuken thuis hoort’.³¹² De vrouw geloofde wel dat werken cruciaal was voor de emancipatie van de vrouw, maar omwille van ‘de emancipatie van de geest’ en niet om ‘het maximale prestatievermogen in het produktieproces [sic]’ te vergroten.³¹³ Kijkers namen het woord ‘emancipatie’ dus zelf in de mond en reflecteerden over de betekenis ervan. Andere groepen meenden dat emancipatie de ‘evenwaardigheid van man en vrouw’ inhield.³¹⁴ Zo antwoordde een groep op de vraag ‘Waarom is het voor een vrouw moeilijker dan voor een man om in een bedrijf op te klimmen?’ met de woorden: ‘omdat wij daar nog niet geëmancipeerd zijn [...] niettegenstaande ze [vrouwen] evenwaardig zijn in de leiding of beroep’.³¹⁵ Niet iedereen geloofde dat de emancipatie verdergezet moest worden. Sommige leden toonden een sterk ongenoegen en waren het niet eens met de boodschap die de programmamakers in de laatste uitzending verkondigden. Zo schreef iemand ‘Spijts alle emancipageré [sic] van de vrouw, kunnen de levenstaken niet veranderen’.³¹⁶ Een andere man

³⁰⁷ ‘Samenvatting van de verslagen’ Davidsfonds, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³⁰⁸ Britt Schwillens, ‘Onze moeders willen een salaris! Het gedachtegoed van Wages for Housework in België tijdens de tweede feministische golf’ (Leuven, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2023), 7.

³⁰⁹ Schwillens, 7-8.

³¹⁰ ‘Samenvatting verslagen 6° uitzending’ KWB Brussel, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³¹¹ Ingefulde vragenlijst aflevering 6: KAV Klemmerkerke, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/3.

³¹² Ibidem.

³¹³ Ibidem.

³¹⁴ Ingefulde vragenlijst aflevering 6: KAV Oostduinkerke, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/3.

³¹⁵ Ingefulde vragenlijst aflevering 6: KAV, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/3.

³¹⁶ Ingefulde vragenlijst aflevering 6: KWB OLV Brugge, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

hoopte dan weer dat ‘op lichamelijk gebied: spijs alle emancipatieverschijnselen [...] een vrouw “een vrouw” blijft’.³¹⁷ Die veelzijdige reacties van de kijkers op het emancipatiediscours toonden dat er verschillende opvattingen heersten onder de KAV- en KWB-leden.

Kortom, in de drie uitzendingen schuilde een emanciperende boodschap: de makers wilden kijkers ervan overtuigen om zowel meisjes als jongens een studie te laten kiezen die hen voorbereidde op een beroep. De geëmancipeerde vrouw werd zo voorgesteld als een werkende vrouw. Net zoals het onderzoek van Flamez over de emanciperende uitzendingen van *Penelope* aantoonde, werden in de onderzochte uitzendingen ‘limieten ingesteld door vrouw-zijn te “sluiten” in een voorgesteld ideaal van “de geëmancipeerde vrouw”’.³¹⁸ Daarnaast creëerden de uitzendingen ook een ideaal van de ‘nieuwe’ vader en man, die een rol opnam in het huishouden en in de opvoeding. De tv-uitzendingen construeerden en verbeeldde de ideale vrouw én man en toonden nieuwe mogelijkheden. Ze gaven een nieuw ideaal om te volgen en konden zo zowel een bevrijdend als disciplinerend effect hebben. De kijkers waren geen passieve toeschouwers die zich het discours blindelings toe-eigenden. Hoewel een deel van de kijkers de aflevering *Jongen en meisje: gelijke kansen?* waardeerde, bekritiseerden anderen het feit dat er enkel aandacht was voor de werkende geëmancipeerde vrouw en reflecteerden ze over wat emancipatie precies inhield.

3. Het ideale gezin

De emancipatorische boodschap van de besproken uitzendingen betekende niet dat alle traditionele gedachtengoed verdween van het televisiescherm. Hoewel de programmamakers duidelijk probeerden de emancipatie van de vrouw te bevorderen, week de mening van de geïnterviewden soms af van de onderliggende algemene boodschap. Die ambigue boodschap was vooral aanwezig in de eerste drie uitzendingen van de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* uit 1970 en 1971. Bovendien gaven de interviews met ouders en leerlingen vaak blijk van een meer traditionele kijk op de man-vrouwverhouding. De besproken programma’s vertolkten geen volledig beeld van wat er in de samenleving van de jaren 1970 leefde, aangezien ze het product waren van programmamakers die doelgericht kozen wat ze wilden tonen. Zij gebruikten onder andere voorbeelden waar een traditioneel rollenpatroon naar voren kwam als argumentatie om de urgentie van de emancipatie van de vrouw te versterken. De interviews waren een zorgvuldig geselecteerde representatie en gaven zo inzage in welbepaalde overtuigingen die leefden in de Vlaamse maatschappij. Op die manier was de televisie een ‘getuige, reflector en mediator van allerlei maatschappelijke gebeurtenissen en opvattingen’, zoals filmwetenschappers Daniel Biltereyst en Roel Vande Winkel het verwoordden.³¹⁹ Daarnaast boden de schriftelijke reacties op de vragenlijsten bij de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* een inkijk in de

³¹⁷ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Weerde, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/153.

³¹⁸ Flamez, ‘Onvoltooid verleden? Beeldvorming en scripts van vrouw-zijn op de Belgische televisie’, 53-54.

³¹⁹ Daniel Biltereyst en Roel Vande Winkel, *Bewegend Geheugen. Een gids naar audiovisuele bronnen over Vlaanderen* (Academia Press; Gent, 2004), 12.

waarden die leefden in katholieke arbeidersmilieus. Waar in deel twee van dit tweede hoofdstuk de verbeelding van de emancipatie van de vrouw en de kijkerreacties daarop aan bod kwamen, focust dit deel op de traditionele rolpatronen in de programma's en in de kijkersreacties. Hoe werden die klassieke rolpatronen verbeeld in de programma's en wat riep die op aan respons?

'Het toekomstbeeld van de jongen is duidelijk afgetekend'

Met de woorden 'Het toekomstbeeld van de jongen is duidelijk afgetekend: school en opvoeding bereiden hem voor op een volwaardig beroeps- en gemeenschapsleven' en het beeld van een man die naar zijn werk stapt (zie afbeelding 14), startte de laatste maatschappijkritische aflevering van de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering*.³²⁰ Vervolgens bekritiseerden de programmamakers de traditionele verwachting dat later alleen jongens buitenshuis zouden werken. Die boodschap botste deels met het discours van de vorige afleveringen waarbij vooral de eerste drie afleveringen op verschillende manieren dat traditionele rollenpatroon voedden. Dat gebeurde door meer jongens, 'mannelijke' beroepen en mannelijke experts in beeld te brengen. In heel de reeks gaven mannen bijna altijd een theoretische uitleg, terwijl vrouwen vaker toelichtingen en voorbeelden uit de praktijk bespraken. De oorzaak ligt wellicht in de keuze van de geïnterviewden en hun beroep: er werd immers maar één vrouwelijke hoogleraar uitgenodigd; mannelijke professoren kwamen daarentegen uitgebreid in beeld. Wellicht lag die onevenredigheid meer aan de toenmalige situatie met een sekse-gesegregeerde arbeidsmarkt en ondervertegenwoordiging van vrouwen in de academische wereld.³²¹ De afleveringen toonden wel opmerkelijk meer vrouwelijke experts dan in de meeste andere wetenschappelijke programma's.³²² Het is mogelijk dat dat een bewuste keuze van de programmamakers was. Waarschijnlijk lag het ook aan de aard van het onderwerp: wellicht waren er meer vrouwelijke academici die onderzoek deden over het domein onderwijs.

Afbeelding 14. Man met aktetas op weg naar zijn werk.. 'Jongen en meisje: gelijke kansen?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888.

³²⁰ *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, aflevering 6 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 15 maart 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888, 00:01:00.

³²¹ Sylvie Schweitzer, 'Women and the Professions: A Very Long Road', in *Encyclopédie d'histoire Numérique de l'Europe [Online]*, 22 juni 2020, <https://ehne.fr/en/node/12318>.

³²² Tackx, 'Als ik het goed begrijp ...', 50.

Bovendien is het opmerkelijk dat ook bij de besproken programma's de aard van het onderwerp bepaalde of er eerder mannelijke dan wel vrouwelijke experts aan het woord werden gelaten. In de aflevering *Zin en onzin van het gezin* was er geen discrepantie in de genderverhouding van de experts, integendeel, twee vrouwelijke en één mannelijke deskundige werden geïnterviewd. Ook in *Het gaat niet om die ene pop*, geschreven door twee feministen, was dit niet het geval, aangezien er helemaal geen experts in beeld kwamen. In de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* kwamen er, in tegenstelling tot die twee latere uitzendingen, meer mannelijke experts in beeld. Dat had als gevolg dat vooral jongens zich gerepresenteerd zagen op het televisiescherm. De keuze voor interviews met vrouwen werd bovendien geapprecieerd door de kijkers. Eén groep van 3 mannen en 3 vrouwen noteerde 'dat de vrouwelijke medewerkers merklijk beter waren dan de mannelijke die het vooral van hoogdravende en moeilijke woorden moesten hebben'.³²³ Een andere vrouw, die samen met haar echtgenoot had gekeken, uitte haar vreugde dat er een vrouwelijke expert in de aflevering had gesproken: 'Een vrouwelijke adviseur-directeur: eindelijk ook [een] dame!'.³²⁴ Waar de beroepsgerelateerde uitzendingen meer mannelijke deskundigen aan het woord lieten, bracht het programma over het gezin meer vrouwelijke experts in beeld.

Niet alleen de experts waren in die reeks vooral mannelijk, bijna alle werkende personen die in beeld kwamen, waren mannen en voerden een 'mannelijk' beroep uit (zie afbeelding 15 en 16). In de inleidende uitzending interviewden de programmamakers personen die in diverse sectoren tewerkgesteld waren.³²⁵ Van de vijf interviews was er maar één met een vrouw. Er kwamen twee voetballers, een pianist, een journalist en een fabrieksdirecteur aan het woord. De enige vrouw was een schepen van onderwijs die via de jeugdbeweging in de politiek was gestapt. Ook in de andere afleveringen kwamen meer mannelijke beroepen in beeld. In de tweede aflevering over de invloed van het gezin werden enkel mannen die in een fabriek werkten, geïnterviewd, terwijl vrouwen enkel in een

Afbeelding 16. Voetballers Robert Rogiers en Jean Janssens van SK Beveren. 'Inleidend programma: "Grote mensen", 1970 VRT-Beeldarchief: AIM20536124.

Afbeelding 15. Tandarts. 'PMS-centra, begeleidingscentra?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM20536914.

³²³ Inge vulde vragenlijst aflevering 2: KWB Brugge-Kristus Koning, 1970, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³²⁴ Inge vulde vragenlijst aflevering 4: KWB Brugge, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³²⁵ 'Inleidend programma: "Grote mensen", 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 12 oktober 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20536124.

Afbeelding 17. Jongens in de klas. 'Invloed van gezin en milieu', 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20537004.

Afbeelding 18. Jongens in de klas. 'Is mijn school de goede school?', 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20376345.

huiselijke sfeer bij hun kinderen werden getoond.³²⁶ Verder toonde de aflevering over de psychosociaal-medisch-sociale centra ook geen werkende vrouwen, maar wel wielrenners, voetballers, vuilnismannen, een tandarts en een automonteur.³²⁷

Jongens kregen ook veel meer schermtijd dan meisjes (zie afbeelding 17 en 18). Zo vertelden meer jongens wat ze later wilden worden en waren de voorbeelden die de experts aanhaalden ook veel vaker casussen over jongens. In de inleidende uitzending vertelden eerst 22 jongens wat ze later wilden worden, waarna twee meisjes de vraag beantwoordden. Ook in aflevering 5 over beroepskansen vertelden eerst vijf jongens wat ze later wilden worden, gevolgd door twee meisjes. Die oververtegenwoordiging van jongens op het scherm kreeg ook kritiek van de KAV-kijkers. Een groep van 10 KAV-vrouwen antwoordde op de vraag wat er niet goed was aan de tweede uitzending, het volgende: 'verhouding aantal gevallen jongens-meisjes – 2 jongens voorgesteld, geen meisjes'.³²⁸ Die ongelijke verdeling van schermtijd voor werkende mannen en vrouwen veranderde in de latere afleveringen. In de uitzending rond beroepskansen kaartten zowel vrouwen als mannen de moeilijke zoektocht naar een job aan en gaven in de PMS-aflevering zowel een meisjesstem als een jongensstem commentaar bij de beelden. Een verklaring voor deze verschuiving tussen de eerste en laatste uitzendingen ligt wellicht bij de regisseur: zoals eerder aangehaald regisseerden nieuwe en jonge medewerkers de latere afleveringen en programma's. Kortom, vooral in de eerste afleveringen was er een ongelijke man-vrouw en jongen-meisjeverhouding: de experts waren mannelijk, de mannen hadden een beroep, de casussen gingen over jongens en zij kregen ook hoofdzakelijk het woord.

'Het kleine meisje van nu, wordt de huisvrouw van morgen'

Waar de aflevering *Jongen en meisje: gelijke kansen?* de toekomst van de jongen als duidelijk afgetekend zag, vervolgde de voice-over die boodschap met: 'de toekomst van het meisje in

³²⁶ *Invloed van gezin en milieu*, aflevering 2 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 17 november 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20537004.

³²⁷ *PMS-centra, begeleidingscentra?*, aflevering 4 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 18 januari 1971, VRT-Beeldarchief: AIM20536914.

³²⁸ Ingevulde vragenlijst aflevering 2: KAV Meerbeke, 1970, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/144.

Afbeelding 19. *Vaag beeld van moeder en kind. 'Jongen en meisje: gelijke kansen?', 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888.*

maatschappij en arbeidswereld is vager'.³²⁹ Die uitspraak werd versterkt door een beeld van een moeder en baby waarvan de randen vervaagd waren (zie afbeelding 19). Vervolgens voegde de begeleidende stem als kritische start toe: 'Van een ding lijkt men zeker: het kleine meisje van nu, wordt de huismoeder van morgen'.³³⁰ Zoals deel twee van dit hoofdstuk aantoonde, pleitte de rest van de aflevering voor gelijke studie- en beroepskansen voor meisjes. Maar was dat ook het geval in de andere afleveringen van de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering*? Of ondersteunden die het idee dat een vrouw bovenal een moeder was en dus de opvoedende rol in het gezin had? Hoewel de reeks meisjes aanspoorde om een beroep te ambiëren, kwam de opvoedende rol van de moeder op verschillende manieren in beeld. Zo werden enkel moeders geïnterviewd over de studies van hun kinderen, terwijl vaders niet aan het woord kwamen. Dat versterkte het idee dat vrouwen voor de opvoeding van de kinderen moesten zorgen. In het door feministen geschreven programma *Het gaat niet om die ene pop* veranderde die aanpak. Daarin werden de ouders steeds samen geïnterviewd.

Niet alleen de oververtegenwoordiging van geïnterviewde moeders voedde de gedachte dat vrouwen instonden voor de opvoeding van de kinderen in de *Studiekeuze en beroepsoriëntering*-reeks, ook in andere interviews benadrukten de geïnterviewden die belangrijke rol voor de moeder. Zo zocht een PMS-medewerkster in aflevering 2 de oorzaak van spraakstoornissen van een kind bij het feit dat de moeder werkte: 'dus daar kon ge wel theoretisch een tekort aan aandacht zien'.³³¹ Bovendien relativeerde ze haar stelling door 'theoretisch' te gebruiken. Daarnaast geloofde Cyriel Van Landuyt, vertegenwoordiger van de Bond van Grote en Jonge Gezinnen (BJGJ), dat moeders 'de eerste en de best geplaatste zijn om hun kindjes te verzorgen'.³³² Hij meende dat de 'affectiviteit zoals moeder die kan geven aan het kind [...] niet [...] kan vervangen worden door de affectiviteit zoals die kan gegeven

³²⁹ *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, aflevering 6 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 15 maart 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888, 00:01:09.

³³⁰ *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, aflevering 6 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 15 maart 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888, 00:01:14.

³³¹ *Invloed van gezin en milieu*, aflevering 2 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 17 november 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20537004, 00:10:23.

³³² *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, aflevering 6 'Studiekeuze en beroepsoriëntering', tv-programma, 15 maart 1971, VRT-Beeldarchief: AIM00144888, 00:19:58.

worden door de beste kinderverzorgster'.³³³ Ook daar kwam de man als verzorger niet in beeld, noch als vader, noch als beroepskeuze. Verder vertelde een schooldirectrice over een nieuwe richting voor meisjes, technische huishoudkunde, die hen 'op hun eigen toekomst [voorbereidt], doordat het gezin ook moderniseert' en hen de kans geeft om zich 'in te schakelen in de automatiserende beroepswereld'.³³⁴ Door het nut van de studierichting voor de latere gezinstaat als eerste te vernoemen, benadrukte de directrice dat meisjes later voor het gezin zouden instaan.

De geïnterviewden verkondigden op die manier de traditionele boodschap dat een vrouw noodzakelijk is voor de opvoeding van haar kinderen en dat niemand anders daarvoor geschikt is. De educatieve reeks had voor meisjes een dubbele boodschap: de programmamakers schreven vrouwen deels een stereotype moederlijke rol voor, maar ijverden er tegelijkertijd voor dat meisjes later voor een betaald beroep zouden kiezen. Bij jongens was de boodschap eenduidiger. Ook in het programma *Het gaat niet om die ene pop* meende een geïnterviewde vader dat 'de moeder op een natuurlijke wijze die rol vervult'.³³⁵ Hij zou daarom zijn dochters aanraden 'een beroep te kiezen dat zo goed mogelijk met het gezinsleven, het huidige klassieke rollenpatroon past'.³³⁶ De begeleidende stem bekritiseerde die conservatieve mening met de woorden: 'Maken we ons zorgen of Paul zijn latere beroep wel zal kunnen combineren met zijn gezinstaat?'.³³⁷ Hoewel ook dit programma conservatief gedachtegoed in beeld bracht, bekritiseerde het dat meteen en liet het geen twijfel over de mening van de programmamakers.

Het belang van de rol van de vrouw als moeder en de man als kostwinner kwam ook naar voren in veel reacties van de KAV- en KWB-leden. Zo vond iemand na aflevering 2 'het durven zeggen dat het niet goed is voor een kind, zijn moeder niet thuis te vinden!' goed.³³⁸ Na de zesde aflevering schreven meerdere groepen over het belang van de moederrol. Ze meenden dat een meisje moet 'opgeleid worden in de richting van haar latere moederschap', 'een vrouw is meer moeder' en 'de taak als opvoedster van het kind zal altijd primeren voor de vrouw'.³³⁹ Bij hen leefde dus sterk het idee dat in de aard van de vrouw een zorgend aspect aanwezig was. Dat gedachtegoed kwam deels overeen met het standpunt van de KAV. De publicatie van 'De vrouw nu: een nieuw statuut' bepleitte een meer gelijke taakverdeling tussen man en vrouw, wat binnen de KAV leidde tot discussie. Zoals de reacties aantonen, hadden veel leden die bewust kozen voor het huismoederschap, niet dezelfde opvatting. Dat zorgde ervoor dat de KAV poogde een evenwicht te vinden.³⁴⁰ De organisatie bleef bijvoorbeeld meer belang hechten aan de rol van de vrouw in het gezin dan die van de man. Bovendien raadde het moeders aan te stoppen met werken tot hun kinderen naar school gingen.³⁴¹

³³³ *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, 00:20:25.

³³⁴ *Jongen en meisje: gelijke kansen?*, 00:39:49.

³³⁵ *Het gaat niet om die ene pop*, tv-programma, 15 april 1975, *VRT-Beeldarchief*: AIM00492648, 00:43:57.

³³⁶ *Het gaat niet om die ene pop*, 00:17:54.

³³⁷ *Het gaat niet om die ene pop*, 00:18:05.

³³⁸ Inge vulde vragenlijst aflevering 2: KAV Hasselt, 1970, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/2.

³³⁹ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Hasselt-OLV Der Armen, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/2; Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Mariakerke-Oostende, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/3; Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KWB Brugge-Kristus Koning, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³⁴⁰ Janssens, Vercruysse, en Coussemant, 'De impact van Femma: maatschappelijke rol en betekenis van de christelijke arbeidersvrouwenbeweging in historisch perspectief (1920-2020)', 11.

³⁴¹ Marissal, *Moeders en vaders*, 144-45.

Veel KAV-leden volgden de redenering dat een moeder beter niet buitenshuis werkte als ze kleine kinderen had. Bij de vraag ‘Onder welke voorwaarden kan een vrouw haar beroep combineren [sic] met haar huishoudelijke taken?’ gesteld na de aflevering *Jongen en meisje: gelijke kansen*, antwoordden verschillende groepen met een dergelijk argument.³⁴² De vraag stellen, onderschreef de assumptie dat het de plicht van de vrouw was die huishoudelijke taken op zich te nemen. Er werd immers enkel gevraagd hoe de vrouw dat moest bewerkstelligen en daarbij werd niet naar de man gekeken. De meerderheid van de antwoorden benadrukte dat de vrouw in haar beroepskeuze rekening moest houden met de kinderen. Eén groep schreef bijvoorbeeld op dat ‘het werk van de vrouw moet kunnen samengaan met het tijdschema van het kind’ en een staatsambtenaar noteerde dat ‘de vrouw, zolang de kinderen klein zijn, onmogelijk haar beroep verder [kan] uitoefenen’.³⁴³ Anderen vonden ook dat het belang van het kind primeerde: ‘maar het kind heeft ook zijn rechten, en een kleuter heeft zijn moeder nodig’.³⁴⁴ De

4. Welke beroepen kunnen volgens U niet door een jongen uitgeoefend worden ?
Kinderverzorger, vrouwenconflicte,

5. Vindt U specifieke opleidingen voor meisjes noodzakelijk ?
 Zo ja, welke ?
*By het aan leren van een beroep moet men
 is nog bijbrengen: alle huishoudtaken
 hulp bij angewallen (voor in hun gezin) studie
 van kinderverzorging, huishoud economie.*

6. Onder welke voorwaarden kan een vrouw haar beroep combineren met haar huishoudelijke taken ?
*Door part-time werk, maar dan mogen de
 kinderen er niet onder lijden. Door thuiswerk
 aan te nemen of als gérante in een zaak. Een
 goed uitgeruste keuken kan ook een goede
 hulp zijn.*

7. Waarom is het voor een vrouw moeilijker dan voor een man om in een bedrijf op te klimmen ?
*Fysiologische factoren (bevalling die de patiënt
 soms in moeilijkheden brengt bij het werk.)
 Huishoudelijke problemen. Dus kunnen de
 bedrijven niet altijd sed' op hun rekenen.
 En... wij hebben nog altijd een mannelijke
 maatschappij.*

Afbeelding 20. Inge vulde vragenlijst aflevering 6: vraag 4-7. KAV en KWB St Hubertus Berchem, 1971, KADOC, Archief KWB: BE/942855/359/144.

³⁴² Werkmap ‘Jongen en meisje: gelijke kansen?’, 1971, KADOC, Archief KAV: BE/942855/359/D655.

³⁴³ ‘Verslag over de werking KWB-KAV rond de tvprogramma’s studiekeuze en beroepsoriëntering werkjaar 1970-1971’ KWB Kortrijk, 1971, KADOC, Archief KWB: BE/942855/401/7.8.14.2/1; Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Weerde, 1971, KADOC, Archief KAV: BE/942855/359/153.

³⁴⁴ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Strooiendorp, 1971, KADOC, Archief KAV: BE/942855/359/135/2.

kijkers meenden dat de belangrijkste taak van de moeder de opvoeding van de kinderen was en dat, als ze werkte ‘dan mogen de kinderen er niet onder lijden’ (zie afbeelding 20). Het was voor hen bovendien geen optie om de zorg voor de kinderen toe te vertrouwen aan iemand anders. Zo betwijfelde een groep of ‘de kinderkribben de liefde en toewijding voor het kind [kunnen] opvangen’.³⁴⁵ Kortom, een vrouw mocht wel werken, maar niet als ze kleine kinderen had en zeker niet op de momenten wanneer de kinderen thuis waren.

Bovendien uitten KAV- en KWB-kijkers een angst voor de verdwijning van het traditionele gezin. Zo stelde een groep de vraag: ‘zal er binnen enkele jaren nog sprake zijn van “gezin”?’³⁴⁶ Verder vroeg een ‘huishoudster’ zich na de eerste aflevering af ‘wat blijft er over van het familiaal milieu als én vader én moeder uit werken gaan’.³⁴⁷ Een andere groep liet optekenen: ‘gaan we met het propagageren van de buitenshuisarbeid van de vrouw niet de ondergang van het gezin tegemoet?’³⁴⁸ Ze geloofden ‘waar de vrouw werkt, lijdt het gezin hieronder’.³⁴⁹ Dat traditionele gezin was nochtans sterk gerepresenteerd en gevisualiseerd in de afleveringen. In de eerste aflevering *Ben je voor een bepaald beroep in de wieg gelegd* kwam telkens een gesprek binnen een gehuwd koppel in beeld. De setting van het gesprek was zeer klassiek: ze zaten in de zetel, terwijl de vrouw haakte en de man op het ene moment een boek las en in een ander beeld de krant (zie afbeelding 21). De tweede aflevering toonde ook zeer vaak verschillende beelden van één gezin, waar een moeder met haar zoontje kaartte, de vader het gras maaide, de zonen voetbalden en de dochter schommelde (zie afbeelding 22 en 23).

Veel kijkers uitten kritiek op die beelden. Een groep van 3 echtparen opperde bijvoorbeeld ‘de BRT heeft toch andere beelden genoeg om deze uitzending te illustreren?’³⁵⁰ Op een andere vragenlijst stond bij ‘niet goed’ geschreven ‘het telkens wederkerend beeld van het volmaakte gezinnetje’.³⁵¹ Eén iemand

Afbeelding 21. *Gehuwd koppel in de zetel. 'Ben je voor een bepaald beroep in de wieg gelegd?', 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20553652.*

³⁴⁵ Verslag over de werking KWB-KAV rond de tvprogramma's studiekeuze en beroepsoriëntering werkjaar 1970-1971' *KWB Kortrijk*, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³⁴⁶ Ibidem.

³⁴⁷ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Leopoldsburg, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/153.

³⁴⁸ Verslag over de werking KWB-KAV rond de tvprogramma's studiekeuze en beroepsoriëntering werkjaar 1970-1971' *KWB Kortrijk*, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³⁴⁹ 'Verslag naar model Kortrijk', 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/D179.

³⁵⁰ Inge vulde vragenlijst aflevering 2: KWB Brugge-Kristus Koning, 1970, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³⁵¹ Inge vulde vragenlijst aflevering 2: KAV Oostduinkerke, 1970, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/3.

Afbeelding 24 en 25. Moeder speelt een kaartspelletje met haar zoon; vader maait het gras. 'Invloed van gezin en milieu', 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20537004.

Afbeelding 22. Moeder wandelt met buggy. 'Zin en onzin van het gezin', 1973, VRT-Beeldarchief: AIM00243305.

Afbeelding 23. Kinderen groeten vader na zijn werkdag. 'Het gaat niet om die ene pop', 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00492648.

apprecieerde wel de beelden van 'het samenspel moeder-kind'.³⁵² Niet alleen die afleveringen toonden 'volmaakte gezinnetjes', ook de twee latere uitzendingen toonden vrouwen in hun moederrol en mannen als kostwinner. In *Zin en onzin van het gezin* kwamen verschillende beelden van vrouwen met kinderen in de openbare ruimte (zie afbeelding 24). In *Het gaat niet om die ene pop* volgde men drie gelukkige gezinnen. Afbeelding 25 toont het moment dat de vader terugkomt van zijn werk en de kinderen hem groeten. De setting is bovendien geïdealiseerd: een opgeruimde en propere woonkamer, blijde en welgezinde gezinsleden en de normaal afwezige vader als centrale figuur in de huiselijke setting. Hoewel vanaf de jaren 1960 steeds meer huwelijken op de klippen liepen, toonde geen enkele uitzending een eenoudergezin.³⁵³ Zelfs het programma *Zin en onzin van het gezin* bracht naast volmaakte gezinnetjes wel een commune in beeld, maar geen eenoudergezin. Renée Van Mechelen pleitte wel in de eindscène voor aanvaarding van alle gezinsvormen: 'of een man en een man of een vrouw en een vrouw of een commune, dat is naar het even [sic]'. In dat beeld bestond een gezin uit minstens twee

³⁵² 'Bundeling van de bevindingen in verband met de TV-uitzendingen rond studiekeuze en beroepsoriëntering', 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/D655.

³⁵³ Marissal, *Moeders en vaders*, 166.

ouders. Over het algemeen weerspiegelden de uitzendingen het klassieke heteronormatieve gezin, waar de vrouw vooral voor de kinderen zorgde en de man buitenshuis werkte.

‘Weet je al wat dat je later wilt worden?’

Zowel in de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering*, als in de programma's *Zin en onzin van het gezin* en *Het gaat niet om die ene pop* werden kinderen gevraagd naar hun droomberoep. In elke aflevering noemden de geïnterviewde leerlingen, op de vraag wat ze later wilden worden, sterk genderspecifieke beroepen. In de inleidende uitzending wilden jongens ‘voetballist’, piloot, soldaat, (auto)mechaniker, klusjesmaker, boekhouder of burgerlijk ingenieur worden en meisjes juffrouw, dactylo, secretaresse of stewardess.³⁵⁴ De PMS-aflevering liet jongens aan het woord die later piloot, chemicus of diepzeeduiker wilden zijn.³⁵⁵ In *Een diploma, en dan?* droomden jongens dan weer van een beroep als kapitein, piloot, vampier, begrafenisondernemer, architect of scheikundige, terwijl meisjes dachten aan lerares in moraal, kleuteronderwijzeres, journalist, verpleegster, huismoeder, dokter of advocaat. Het meisje dat graag advocaat wilde worden, beeldde zich een advocaat wel in als een ‘harde man’.³⁵⁶ Om kijkers te overtuigen naar de vijfde aflevering te kijken, stond in het KWB-maandblad een artikel over wat jonge mensen verwachten van hun beroep. Die verwachtingen kwamen overeen met die in de afleveringen. Zo antwoordde een 17-jarig meisje ‘Ik heb liefst geen beroep’ en een 20-jarige vrouw ‘Het moet alleszins iets vrouwelijks blijven’.³⁵⁷ Die antwoorden verschilden sterk met die van de jongens, waarvan één ‘goed geld’ wilde verdienen en een ander vond: ‘ge moet ermee kunnen vooruit komen’.³⁵⁸ Waar meisjes – althans volgens de representatie van de uitzending – dus liever een zorgend of pedagogisch beroep nastreefden, dachten jongens aan typisch ‘mannelijke’ beroepen waarmee ze later veel konden verdienen’.

De uitzending *Zin en onzin van het gezin* en *Het gaat niet om die ene pop* toonden ook voorbeelden van die traditionele aspiraties. De makers gebruikten die beelden als illustratie om aan te tonen hoe sterk de maatschappij nog geloofde in de genderspecifieke rolverdeling. In de aflevering over het gezin vroegen de interviewers aan meisjes in de les huishoudkunde of jongens later moesten helpen in het huishouden. Het ene meisje meende dat ‘de jongen moet kunnen gaan werken en de vrouw moet het huishouden doen’ en een ander vond ‘het niet nodig dat jongens dat zouden leren, want jongens zijn der eigenlijk voor te gaan werken [sic]’.³⁵⁹ Een ander meisje wilde ook de traditionele rollen verderzetten: ‘de vrouw heeft het altijd gedaan en ik vind dat het gewoonst’.³⁶⁰ De verschillende meisjes geloofden sterk in de plek van de vrouw aan de haard. De geïnterviewde jongens in een andere school wilden later

³⁵⁴ *Inleidend programma: ‘Grote mensen’, ‘Studiekeuze en beroepsoriëntering’, tv-programma, 12 oktober 1970, VRT-Beeldarchief: AIM20536124, 00:00:40.*

³⁵⁵ *PMS-centra, begeleidingscentra?, aflevering 4 ‘Studiekeuze en beroepsoriëntering’, tv-programma, 18 januari 1971, VRT-Beeldarchief: AIM20536914, 00:04:53.*

³⁵⁶ *Een diploma, en dan?, aflevering 5 ‘Studiekeuze en beroepsoriëntering’, tv-programma, 15 februari 1971, VRT-Beeldarchief: AIM20537535, 00:28:52.*

³⁵⁷ ‘Is diploma gelijk aan werk? Wat verwachten jonge mensen nu van hun beroep?’, *Raak*, februari 1971, KADOC, *Archief KWB*, 71, nr 10: p. 7.

³⁵⁸ ‘Is diploma gelijk aan werk?’, p. 7.

³⁵⁹ *Zin en onzin van het gezin*, tv-programma, 30 oktober 1973, VRT-Beeldarchief: AIM00243305, 00:07:37.

³⁶⁰ *Zin en onzin van het gezin*, 00:07:42.

‘een goed beroep hebben’ en ‘zo mijn brood verdienen’. Ze dachten aan paswerker (een gespecialiseerde technicus), automekanieker en expert-boekhouder, omdat ‘vader zegt dat daar heel veel geld mee te verdienen valt’. Met dat geld zouden ze later ‘een huis en een mooie sportwagen en een kleuren-tv’ kopen.³⁶¹ In de uitzending *Het gaat niet om die ene pop* wilde Rob later ‘ook elektriek’ doen zoals zijn vader.³⁶² Zijn oudere zus Régine was geïnteresseerd in geneeskunde door haar ziekenhuisbezoeken. Ze wilde daarom assistente of laborante worden en liet haar broertje in rollenspelletjes dokter spelen.³⁶³ Kortom, in de uitzendingen kozen bijna alle kinderen en jongeren een droomberoep of toekomstbeeld dat in lijn lag met de verwachtingen van hun ouders en paste in de gendergesegregeerde beroepswereld.

Ook de geïnterviewde studenten aan de Antwerpse katholieke universiteit UFSIA hielden er een conservatief beeld op na in de uitzending *Het gaat niet om die ene pop*. Een studente meende: ‘het is nu eenmaal zo, dat de vrouw thuisblijft’ en een andere vond dat ‘eens er kinderen zijn, de moeder zelf de opvoeding moet geven’.³⁶⁴ De jongens hadden hetzelfde idee: ‘namelijk dat ik zal werken, en de vrouw thuisblijven’.³⁶⁵ Op de vraag of mannen niet even goed voor de kinderen zouden kunnen thuisblijven, reageerde een student: ‘daar zou ik [...] niet mee akkoord gaan, omdat de rol van de vrouw eerder door haar fysieke bouw en haar psychisme [sic] erop gericht is dat ze meer met kinderen kan omgaan’.³⁶⁶ Hij deed immers zijn ‘studies om later te kunnen en voor mijn vrouw en voor mijn kinderen en voor mijzelf [zorgen]’.³⁶⁷ Zijn vriendin keek ongemakkelijk weg terwijl hij dit verkondigde. Wanneer de interviewer expliciet aan die vriendin vroeg wat zij ervan dacht, onderbrak haar vriend haar om de goede opvoeding van zijn toekomstige kinderen te benadrukken. Zij zweeg, maar keek wel geïrriteerd en beschaamd naar beneden (zie afbeelding 26). Die lichaamstaal wijst er wellicht op dat ze het niet eens was met die mening. De andere geïnterviewde mannelijke studenten verklaarden niet waarom ze het zo verwachten, maar één duidde zijn vriendin aan door klopjes op haar hoofd te geven en haar vervolgens

Afbeelding 27. Studente kijkt ongemakkelijk weg van haar vriend. ‘Het gaat niet om die ene pop’, 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00492648.

Afbeelding 26. Student geeft verwachtingsvolle klopjes op het hoofd van zijn vriendin. ‘Het gaat niet om die ene pop’, 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00492648.

³⁶¹ *Zin en onzin van het gezin*, 00:09:27.

³⁶² *Het gaat niet om die ene pop*, tv-programma, 15 april 1975, VRT-Beeldarchief: AIM00492648, 00:24:40.

³⁶³ *Het gaat niet om die ene pop*, 00:25:31.

³⁶⁴ *Het gaat niet om die ene pop*, 00:53:10.

³⁶⁵ *Het gaat niet om die ene pop*, 00:53:49.

³⁶⁶ *Het gaat niet om die ene pop*, 00:53:32.

³⁶⁷ *Het gaat niet om die ene pop*, 00:54:27.

verwachtingsvol aan te kijken (zie afbeelding 27). Het programma toonde dus dat niet alleen kleine jongens en meisjes zo'n toekomstbeeld hadden, maar dat ook opgeleide jonge mannen en vrouwen een gender-verschillend toekomstbeeld hadden. Bovendien liet het de gène zien van vrouwen die het niet eens waren met de zelfzekere uitspraken en gedachtes van hun partners. De programmamakers wilden daarmee wellicht aantonen dat meisjes de traditionele rolpatronen in vraag stelden.

De toekomstige man-vrouwscheidingslijn kwam ook deels naar voren in de antwoorden van de KAV- en KWB-leden bij de vragen 'Welke beroepen kunnen volgens U niet door een meisje uitgeoefend worden?' en diezelfde vraag over jongens.³⁶⁸ De leden waren het er bijna unaniem over eens dat meisjes niet geschikt waren voor 'zware lichamelijke arbeid' en vonden daarom beroepen zoals timmerman, paswerker, politieagent en loodgieter niet gepast. Bij één gespreksgroep meenden de aanwezige 5 vrouwen en 5 mannen bovendien dat fysieke training geen oplossing kon zijn: 'Indien een vrouw door training er toch toe komt deze inspanningen te leveren schaden zij toch aan haar vrouw-zijn.'³⁶⁹ Een andere groep vond 'de specifieke [sic] mannelijke beroepen zoals metaalbewerker, metser' niet geschikt voor vrouwen.³⁷⁰ Daarnaast meenden sommigen dat 'beroepen die vrouwelijke schoonheid in het gedrang brengen' of 'uiteraard beroepen waar abstracte redenering en zakelijkheid gevraagd worden, op enkele uitzonderingen na' een vrouw niet liggen.³⁷¹ Een technisch tekenaar schreef dan weer dat radiografie niet voor vrouwen was 'omdat het voortplantingsvermogen in gevaar komt' en ook anderen deelden die bezorgdheid voor 'beroepen die schadelijk zijn t.a.v. een eventuele zwangerschap'.³⁷² Bijna alle KWB- en KAV-leden geloofden dat sommige beroepen beter door een man uitgevoerd werden en andere jobs beter door een vrouw.

Verder noteerden de KWB- en KAV-leden ook welke jobs ze ongeschikt achtten voor jongens. Ongeveer de helft meende dat jongens elk beroep konden uitoefenen, hoewel iemand eraan toevoegde 'maar er zijn er beneden de waardigheid v/d man (babysitter, schoonmaakster)'.³⁷³ Bovendien gaf een andere discussiegroep van 3 mannen en 8 vrouwen als kanttekening dat 'vooral de opvoeding van kinderen toch wel meer in vrouwenhanden thuishoort'.³⁷⁴ De leden die meenden dat er beroepen ongeschikt waren voor jongens, gaven vooral die reden op. Ze vonden beroepen 'waar de moeder vervangen dient te worden' niet geschikt voor jongens.³⁷⁵ Als argument gaf iemand aan dat het 'een kenmerk van de vrouw [is] dat zij uit liefde alles kan doen, terwijl de liefde tot een zaak een mannelijk prerogatief is'.³⁷⁶ Een ander 'vrouwelijk' talent dat naar voren kwam, was de precisie. Op een tv-avond meenden 6 KWB- en 3 KAV-leden bijvoorbeeld dat 'alleen [beroepen] waar veel nauwkeurigheid bij te

³⁶⁸ Werkmap 'Jongen en meisje: gelijke kansen?', 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/D655.

³⁶⁹ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Beselare, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/144.

³⁷⁰ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Hasselt-OLV Der Armen, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/2.

³⁷¹ 'Verslag over de werking KWB-KAV rond de tvprogramma's studiekeuze en beroepsoriëntering werkjaar 1970-1971' KWB Kortrijk, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1; Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KWB OLV Brugge, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³⁷² Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Weerde, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/153; 'Verslag' Regionaal Comité Antwerpen van de Stichting-Lodewijk De Raet, 1971, KADOC, *Archief KWB*: BE/942855/401/7.8.14.2/1.

³⁷³ 'Verslag naar model Kortrijk', 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/D179.

³⁷⁴ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Merchtem, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/153

³⁷⁵ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Mariakerke-Oostende, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/3.

³⁷⁶ Inge vulde vragenlijst aflevering 6: KAV Zandvoorde, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/3.

pas komt [...] beter voor een meisje' zijn. Daarnaast geloofden kijkers ook dat vrouwen een 'charme' hadden, die mannen niet aan de dag konden leggen. Een KAV-lid geloofde dat beroepen die een echte 'vrouwelijke kunde hebben', zoals hostessen, niet geschikt waren voor mannen omdat 'iedereen liever door een vrouw onthaalt [sic] wordt'.³⁷⁷ Veel kijkers vonden met andere woorden dat jongens en mannen alle beroepen in theorie konden uitvoeren, maar wel niet voor elk beroep even geschikt zijn. 'Vrouwelijke' beroepen, die nauwkeurigheid, een vrouwelijke charme of een 'moederlijke' functie vereisten, werden daarom gezien als niet gepast of onwaardig voor een man.

Kortom, de uitzendingen toonden verschillende traditionele beelden van 'vrouwelijke' en 'mannelijke' rollen in de samenleving en in het gezin. Langs de ene kant gebruikten ze die om de toenmalige samenleving te bekritisieren, langs de andere kant bleef een traditionele heteronormatieve rolverdeling duidelijk aanwezig. Zo brachten de eerste afleveringen van de reeks 'Studiekeuze en beroepsoriëntering' meer 'mannelijke' beroepen, experts en jongens in beeld en werd het belang van de vrouw als moeder grotendeels benadrukt. De latere afleveringen en de programma's *Zin en onzin van het gezin* en *Het gaat niet om die ene pop* toonden eveneens traditionele opvattingen, maar als illustratie om aan te tonen dat het anders moest. Die traditionele opvattingen leefden ook onder de katholieke kijkers die de vragenlijsten over de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* invulden. Zij geloofden dat de vrouw bovenal voor haar kinderen moest zorgen. De beroepen die ze geschikt achtten voor mannen en vrouwen waren dezelfde als de droomberoepen en rollen van de geïnterviewde kinderen, jongeren en studenten in de uitzendingen. Meisjes waren ongeschikt voor zwaar lichamelijk werk en hoorden vooral thuis in zorgende en pedagogische beroepen. Jongens konden in theorie elk beroep uitoefenen, maar hadden geen natuurlijke 'moederlijke' aanleg of vrouwelijke charme voor beroepen zoals kleuterleidster of hostess.

4. Besluit

'Voor studerende jongens is de toekomst duidelijk: zij gaan werken, de kost verdienen voor hun gezin. Hun vrouwen, gediplomeerd of niet, gaan zich wijden aan hun kinderen. De meisjesstudenten zelf aarzelen: gaan ze werken of thuisblijven. Hun levensplan is onduidelijk. Hun kinderen zullen hen nabootsen, en generaties kunnen we zo doorgaan. Of toch niet?'³⁷⁸

Met die woorden eindigde het programma *Het gaat niet om die ene pop*. Door te eindigen met een vraag zetten de programmamakers de kijkers aan tot reflectie over genderrollen. Het programma had een educatief doel en een feministisch opzet. Het bekritiseerde de geconditioneerde rol van de vrouw en belichtte die in het programma. Ook de andere uitzendingen geanalyseerd in dit hoofdstuk, hadden een educatief doel dat paste in het cultureel-educatieve beleid van de BRT in de jaren 1970. De reeks

³⁷⁷ Ingevulde vragenlijst aflevering 6: KAV Bilzen, 1971, KADOC, *Archief KAV*: BE/942855/359/135/2.

³⁷⁸ *Het gaat niet om die ene pop*, tv-programma, 15 april 1975, *VRT-Beeldarchief*: AIM00492648, 00:54:32.

Studiekeuze en beroepsoriëntering legde door de multimediale aanpak het onderwerp onder het vergrootglas om zo meer mensen te bereiken en voor te lichten. Ze hadden bovendien allemaal een feministische inslag: aan zowel de reeks als de twee programma's werkten achter en voor de schermen feministen mee. Met bovenstaande eindwoorden stelde *Het gaat niet om die ene pop*, net als de andere uitzendingen, het toekomstbeeld van meisjes als huismoeder in vraag. Daarnaast werd in de uitzendingen gepleit voor een meer gelijke verdeling van huistaken tussen man en vrouw. Zo creëerden ze het beeld van de 'ideale' vrouw die werkte en de 'ideale' man die zijn steentje bijdroeg in de opvoeding en in het huishouden. Kijkers konden die verbeelding van emancipatie enerzijds als bevrijdend, anderzijds als dwingend opvatten. De uitzendingen toonden immers nieuwe mogelijkheden, maar creëerden tegelijkertijd nieuwe idealen en verwachtingen.

Hoewel ze een emancipatorisch narratief hadden, bleven traditionele en heteronormatieve gedachten en beelden sterk aanwezig in de uitzendingen. Dat gold vooral voor de eerste afleveringen van de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering*, waar meer mannen en jongens in beeld kwamen. Daarnaast versterkten de programmamakers via de uitzendingen ook het beeld dat een vrouw in de eerste plaats een moeder is. De uitzendingen waren geen eenvoudige representatie van de werkelijkheid; de programmamakers kozen bewust beelden en teksten. Tegelijkertijd gaven ze een realiteit weer, een realiteit die deels ook overeenkwam met de antwoorden van katholieke kijkers in Vlaanderen. Die katholieke kijkers waren onderling verdeeld over de toekomst van jongens en meisjes. Een deel was het eens met de emancipatorische boodschap van de uitzendingen: ze pleitten voor de emancipatie van de vrouw en gelijke kansen, een ander deel geloofde sterk in de 'moederlijke' rol van de vrouw. Kortom, zowel in de uitzendingen als in de reacties van de kijkers kwamen verschillende perspectieven aan bod. De programma's brachten een ambigu beeld door meerdere boodschappen in hetzelfde programma te tonen, waarbij de hoofdboodschap emancipatorisch was. De katholieke kijkers van de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* hadden verschillende visies over de rollenverdeling en toekomst van jongens en meisjes.

CONCLUSIE

‘Dagelijks geconfronteerd met studiekeuzeproblemen, vooral dan met de situatie van het meisje, groeide mijn motivatie om deze problematiek ook ‘wetenschappelijk’ aan te pakken.’³⁷⁹

Met die woorden sloot Renée Van Mechelen haar artikel af in het Leuvens bulletin LAPP (Leuvense Afgestudeerden in de Psychologie en Pedagogiek). Daarin zette ze uiteen hoe het studiekeuzemoment een spiegel van traditionele verwachtingen was. Haar dagdagelijkse praktijk inspireerde haar om de relatie tussen studiekeuze en gender wetenschappelijk te onderzoeken. Vijftig jaar later zet ik dat onderzoek, vanuit een historisch perspectief, verder. In deze thesis heb ik de relatie tussen het studiekeuzeproces en gender onderzocht in twee maatschappelijke ruimtes. In het eerste hoofdstuk ligt de focus op de studie- en beroepskeuzebegeleiding, het PMS-advies en de toekomstverwachtingen van jongens en meisjes, aanwezig in de leerlingendossiers van PMS-centra in de regio Leuven-Vilvoorde-Brussel. Het tweede hoofdstuk bestaat uit een analyse van BRT-uitzendingen die studiekeuze en gender als onderwerp hadden en uit een analyse van de bijbehorende reacties van kijkers. Waar ik tot dusver in deze thesis de twee maatschappelijke ruimtes apart heb besproken, ga ik in dit besluit dieper in op de overeenkomsten en verschillen bij de omgang met studiekeuze en gender in deze ruimtes.

De PMS-werking had als doel en de BRT stelde zich tot doel ouders en leerlingen te informeren over en te adviseren bij de studie- en beroepskeuze. Dat paste in het educatieve opzet van de BRT in de jaren 1970 en was eveneens logisch voor de PMS-centra die als buitencirkel van scholen functioneerden. De BRT-programmamakers bekritiseerden in bijna alle uitzendingen de traditionele genderrollen, terwijl de PMS-medewerkers – zowel in het vrij als in het rijksonderwijs – meestal impliciet die genderpatronen bekrachtigden. In het traditionele genderrollenideaalbeeld werkte alleen de man buitenshuis als kostwinner en zorgde de vrouw thuis voor de kinderen en het huishouden. De PMS-medewerkers onderschreven die traditionele waarden in hun mondelinge en schriftelijke adviezen: meisjes werden niet gestimuleerd als ze wetenschappelijke aanleg of ambitie hadden. Daarnaast versterkten ook gestandaardiseerde testen, die waren opgesteld door academici, en vragenlijsten dat traditionele rollenpatroon. Die documenten fungeerden als zogenaamde *paper technologies*: ze verhoogden de kans op een homogeniserende ervaring en creëerden mee de werkelijkheid. Psychologen en pedagogen werden ook geïnterviewd in de BRT-uitzendingen en gaven zo, niet alleen via de PMS-testen, maar ook op de openbare omroep, mee vorm aan het studiekeuzeproces.

In de vragen en voorgestelde situaties in de verschillende PMS-testen figureerden voornamelijk mannen en jongens. Die oververtegenwoordiging van het mannelijk gender was niet uniek voor de testen: ook de eerste uitzendingen van de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* kenden een overrepresentatie van mannen en jongens. De enkele vrouwen die in de PMS-testen voorkwamen, hadden bovendien een typisch ‘vrouwelijke’ rol. In de opgaves zorgden vrouwen voor kinderen of deden

³⁷⁹ Van Mechelen, ‘Studiekeuzemoment: spiegel van traditionele verwachtingen t.a.v. vrouwelijke en mannelijke rol’, 55.

ze huishoudelijk werk. Die zorgende rol voor vrouwen kwam ook in beeld in de BRT-uitzendingen. In alle programma's, behalve in *Het gaat niet om die ene pop*, vertelden enkel moeders over hun kinderen, terwijl mannen werden geïnterviewd over hun beroep. Door in de uitzendingen en testen vooral de leefwereld van mannen en jongens te belichten, werd het idee versterkt dat werken voor meisjes en vrouwen een minder grote evidentie was dan voor jongens.

Bij de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* konden kijkers na afloop van een aflevering vragen beantwoorden en hun antwoorden naar verschillende socio-culturele organisaties sturen die – op vraag van de BRT – meewerkten aan het project. Sommige van die vragen ondersteunden de stereotype genderrollen: bijvoorbeeld hoe een vrouw huishoudelijke taken en buitenshuis werken kon combineren terwijl een gelijkaardige vraag over mannen niet voorkwam. Diezelfde rolverdeling was ook aanwezig in de PMS-vragenlijsten. Kortom, zowel de vragenlijsten van het PMS als die van de BRT bakenden de antwoord- en toekomstmogelijkheden bij voorbaat af. In beide maatschappelijke ruimtes was echter ruimte voor kijkers, leerlingen of ouders om iets toe te voegen aan die gestandaardiseerde vragenlijsten. Bij de BRT konden kijkers telkens bij de laatste vraag hun bedenkingen achterlaten in een open tekstvak. Bij de PMS-werking was daarvoor in principe ruimte tijdens adviesgesprekken, maar lag de drempel voor leerlingen en ouders om de eigen stem te laten horen in zo'n rechtstreeks gesprek wellicht hoger.

Hoewel de meeste PMS-medewerkers de traditionele genderrollen niet in vraag stelden, volgden individuele medewerkers in individuele gevallen wel de gender-atypische keuze van de leerling. Net zoals leerlingen een grotere vrijheid kenden bij interviews om te vertellen wat voor hen belangrijk was, waren PMS-psychologen daar ook vrij om leerlingen te stimuleren in 'niet-vrouwelijke' richtingen. Dat gebeurde sporadisch: een PMS-medewerker verdedigde de keuze van een meisje voor 'technisch tekenen', wat door haar ouders als een 'mannelijke' richting gepercipieerd werd. Daarnaast was ook niet elke vragenlijst *an sich* genderstereotiep. De vragenlijsten die gebruikt werden bij VSO-scholen, lieten de keuze aan leerlingen en ouders om alle mogelijke, zowel de meer 'mannelijke' als 'vrouwelijke', richtingen aan te duiden. Die genderneutraliteit was echter niet aanwezig in de meeste adviezen die erop volgden. In de BRT-vragenlijsten kwamen bij sommige onderdelen gelijke vragen over jongens en meisjes voor, waaronder de vraag welke beroepen niet door jongens en welke niet door meisjes konden worden uitgeoefend. Daarmee werd echter toch weer het idee benadrukt dat er een verschil bestond tussen jongens- en meisjesberoepen.

In tegenstelling tot het PMS, liet de BRT ook een ander perspectief aan bod komen en bracht daardoor een dubbelzinnige boodschap. In de laatste aflevering *Jongen en meisje: gelijke kansen?* en de latere programma's *Zin en onzin van het huwelijk* en *Het gaat niet om die ene pop* kwamen stereotiepe genderrollen in beeld. Die beelden werden echter gebruikt ter illustratie van de kritiek die in het programma geuit werd op die traditionele rolverdeling. De makers bekritiseerden daarmee het idee dat meisjes niet geschikt zouden zijn voor de werkvloer en jongens ongeschikt voor zorgende rollen. Die kritische inslag is wellicht te verklaren doordat jonge werknemers en vrouwen uit de feministische beweging aan die specifieke uitzendingen meewerkten. Ze stelden de constructies van 'mannelijke' en

‘vrouwelijke’ beroepen in vraag en toonden alternatieve toekomstmogelijkheden. Kijkers konden die nieuwe verbeelde idealen als bevrijdend of als dwingend opvatten. Zo brachten ze een buitenshuis werkende moeder en mannen in zorgende beroepen in beeld. Hoewel de programmamakers duidelijk de traditionele taakverdeling met een kritisch oog belichtten, stelden ze andere aspecten niet in vraag: alle voorgestelde gezinnen beantwoordden aan het klassieke gelukkige heteronormatieve gezinsideaal. Een uitzondering daarop was de uitzending *Zin en onzin van het gezin*, waarin een commune werd in beeld gebracht en ook niet-heteronormatieve gezinsvormen werden aangehaald.

We kunnen dus stellen dat in beide ruimtes genderrollen in de beeldvorming werden bestendigd. Waar de PMS-medewerkers in hun werking slechts sporadisch het klassieke rollenpatroon doorbraken en vooral de traditionele genderrollen ondersteunden, brachten de makers van de BRT-uitzendingen een ambigu beeld. Het was de bedoeling om roldoorbrekend te zijn en de boodschap was dat ook, maar de beeldvorming bevestigde soms traditionele genderrollen. Die realiteit, geschetst door het PMS en de BRT, kwam deels overeen met de gedachten en toekomstbeelden van leerlingen, ouders en kijkers. De meeste op televisie geïnterviewde meisjes van het lagere, secundaire en universitaire onderwijs, geloofden net zoals veel lagere en secundaire meisjesleerlingen uit de PMS-dossiers dat ze later voor het huishouden en de kinderen zouden zorgen. Het was evenwel duidelijk dat een deel van die meisjes toch buitenshuis wilde gaan werken. Ze hadden bovendien, net zoals Britse tijdgenotes in Tisdalls onderzoek, al een plan om beide te kunnen combineren.³⁸⁰ De meerderheid wilde aan de slag tot ze kinderen hadden en daarna deeltijds of op latere leeftijd – wanneer de kinderen oud genoeg waren – het werk hervatten. In hun toekomstbeeld hoorde een gelukkig en romantisch huwelijk waarvan de invulling overeenkwam met een ‘companionate marriage’. Allen – jongens en meisjes – noemden genderspecifieke beroepen op en hadden dus een genderspecifiek toekomstbeeld.

Een deel van de ouders van de leerlingen en katholieke kijkers geloofde eveneens dat sommige beroepen meer geschikt waren voor jongens en andere meer voor meisjes. De meeste ouders lieten hun kinderen hun eigen studiekeuze maken, maar sommigen gaven hun voorkeur aan of raadden bepaalde richtingen op basis van gender af. Daarnaast vond een deel van de kijkers dat ‘zware lichamelijke arbeid’ ongeschikt was voor vrouwen en geloofden ze dat sommige beroepen een ‘moederlijke’ functie vereisten. Ze meenden ook dat vrouwen bovenal moesten zorgen voor de kinderen. Vrouwen mochten werken, maar moesten – zoals de meisjes ook in hun toekomstbeeld hadden aangegeven – rekening houden met de kinderen. Geïnterviewde mannelijke studenten aan de Antwerpse universiteit UFSIA deelden die mening dat vrouwen inherent zorgend zijn.

Niet iedereen geloofde in die gegenderde afbakening van beroepen en inherente moederlijke rol van vrouwen. Sommige geïnterviewde meisjes en de bestudeerde meisjesleerlingen in de regio Leuven-Vilvoorde-Brussel lieten weten dat ze later graag wilden werken of hadden bedenkingen bij het vak koken of de opgelegde kledingregels. Ook enkele ouders gingen tegen de traditionele

³⁸⁰ Tisdall, “‘What a Difference It Was to Be a Woman and Not a Teenager’”.

genderverwachtingen in. Daarnaast was een deel van de KWB- en KAV-leden het eens met de emancipatorische boodschap van de BRT-uitzendingen. Ze keurden de voorgestelde gelijke verdeling van huishoudelijk werk goed en meenden dat meisjes en jongens dezelfde beroepskansen moesten krijgen. De leerlingen, ouders en leden hadden niet één overeenkomende perceptie van studiekeuze en gender; de percepties waren daarentegen veelzijdig. Een deel stond achter de verdere emancipatie van de vrouw, een ander deel had schrik voor de teloorgang van het gezin, anderen situeerden zich tussen beide.

Kortom, in beide maatschappelijke ruimtes waren traditionele genderrollen aanwezig. De PMS-centra en BRT-uitzendingen construeerden genderidentiteiten waardoor jongens en meisjes werden gesocialiseerd en zij wellicht die traditionele genderrollen internaliseerden. De documentaire-programma's en vragenlijsten, testen, interviews en adviezen – versterkten en bestendigden het traditionele man-vrouw-beeld. Er werd – zij het in beperkte mate – ook ruimte geboden om de traditionele genderrollen in vraag te stellen. Vooral de BRT-programma's brachten een ambigue boodschap. Enerzijds bekritiseerden ze het traditionele rollenpatroon terwijl ze anderzijds het klassieke heteronormatieve gezin voorspiegelden. Daarnaast zorgden de gestandaardiseerde vragenlijsten en testen voor een homogeniserende ervaring waarbij meestal traditionele genderrollen werden bestendigd en vooringenomen toekomstperspectieven werden voorgespiegeld. De leden van overwegend katholieke middenveldorganisaties waren onderling verdeeld in hun visies over de rolverdeling. De antwoorden situeerden zich op een spectrum tussen een sterk geloof in het kostwinnersmodel en een feministisch gedachtegoed.

Historisch onderzoek naar het studiekeuzeproces bleef tot nu toe onderbelicht. In het al bestaande onderzoek ligt de focus voornamelijk op wat jongens en meisjes uiteindelijk kozen en niet op de weg die ernaartoe leidde. Dat betekent dat historici nog vele nieuwe pistes kunnen aansnijden bij onderzoek naar het studiekeuze- en beroepsonderzoek. In deze analyse beperkte ik me tot leerlingendossiers van enkele PMS-centra uit de regio Leuven-Vilvoorde-Brussel en tot één communicatiemedium: negen televisie-uitzendingen op de openbare omroep en de bijbehorende reacties van kijkers. Verder onderzoek kan uitwijzen of in andere delen van Vlaanderen en België in de jaren zeventig een gelijkaardige omgang gangbaar was met studiekeuze en gender. Waren PMS-medewerkers, leerlingen en ouders van de regio's met een eerder rurale bevolking of met laaggeschoolde arbeidsmigranten traditioneler in hun genderdenken dan zij in grootstedelijke gebieden? Dergelijk onderzoek zou ook kunnen nagaan of kinderen van hoogopgeleide of gegoede ouders vaker voor een studie kozen die niet in lijn lag met de traditionele genderrollen.³⁸¹ Zagen leerlingen in hun ouders een rolmodel wat studiekeuze betreft of zetten ze zich er juist tegen af? Hadden ouders van verschillende socio-economische achtergronden andere toekomstverwachtingen voor hun kinderen? Kortom, de

³⁸¹ Het beroep van de ouders stond meestal opgeschreven in PMS-dossiers. Daarnaast kan ook het bewaarde materiaal van Het Projekt Onderwijs Meisjes (POM) een inzicht bieden in deze thematiek. Het project onderzocht de visie van KAV-leden op het studiekeuzeproces van meisjes. Het biedt op die manier een inzage op de bezorgdheden en gedachten die moeders uit de arbeidersklasse hadden, zoals de vervreemding van het arbeidersgezin of de vraag naar studiebeurzen.

socio-economische achtergrond in relatie tot gender en studiekeuze is een aspect dat in deze thesis niet aan bod is gekomen en zeker een vollediger beeld van gender en studiekeuze zou geven. Het intersectionele aspect bij studiekeuze en beroepsoriëntering in de jaren 1970 is onontgonnen gebied dat tot boeiend aanvullend onderzoek kan leiden.

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Audiovisuele bronnen

BRUSSEL, Archief Vlaamse Radio en Televisieomroeporganisatie (VRT), *VRT-Beeldarchief*: AIM20536124: 'Inleidend programma Studiekeuze en beroepsoriëntering: 'Grote mensen'', 12 oktober 1970.

———. AIM20553652: 'Aflevering 1 Studiekeuze en beroepsoriëntering: 'Ben je voor een bepaald beroep in de wieg gelegd?', 20 oktober 1970.

———. AIM20537004: 'Aflevering 2 Studiekeuze en beroepsoriëntering: 'Invloed van gezin en milieu'', 17 november 1970.

———. AIM20376345: 'Aflevering 3 Studiekeuze en beroepsoriëntering: 'Is mijn school de goede school?', 15 december 1970.

———. AIM20536914: 'Aflevering 4 Studiekeuze en beroepsoriëntering: 'PMS-centra, begeleidingscentra'', 18 januari 1971.

———. AIM20537535: 'Aflevering 5 Studiekeuze en beroepsoriëntering: 'Een diploma, en dan?', 15 februari 1971.

———. AIM00144888: 'Aflevering 6 Studiekeuze en Beroepsoriëntering: Jongen en meisje: gelijke kansen?', 15 maart 1971.

———. AIM00243305: 'Zin en onzin van het gezin', 30 oktober 1973.

———. AIM00492648: 'Het gaat niet om die ene pop', 15 april 1975.

Archivalische bronnen

KB van 20.2.1936 tot oprichting van een Centrum voor Voorlichting bij Beroepskeuze voor de Jeugd, Belgisch Staatsblad § (1936).

Gedrukte bronnen

Kristelijke Arbeiders Vrouwengilden. *De vrouw nu: een nieuw statuut*. 3de ed. Brussel: KAV, 1968.

Leirman, Walter, Lieve Vandemeulebroecke, Guido Laforce, Maria Meersman, en Lutgart De Beul. *Werkboek POM. Projekt onderwijs meisjes*. Brussel: KAV. Nationaal verbond, 1972.

Michiels, G. en Université catholique de Louvain. *Annuaire de l'Université Catholique de Louvain : 1920-1926*. Tongres Georges Michiels-Broeders, 1920.

Sémer, Paula. *Goeden avond, dames en heren*. Antwerpen: Dedalus, 1991.

Van Mechelen, Renée. *Een nieuwe lei voor Eva: opvoeding en emancipatie hand in hand*. Antwerpen: Nederlandsche boekhandel, 1975.

———. 'Studiekeuzemoment: spiegel van traditionele verwachtingen t.a.v. vrouwelijke en mannelijke rol'. *Leuven Bulletin L.A.P.P. Tweemaandelijks tijdschrift van de Vereniging 'Leuvense Afgestudeerden in de Psychologie en Pedagogiek'*, nr. XXIIe jaargang nr. 2 (februari 1973): 48-57.

Testen

Leroy, R., W. Vermoere, W. Van Hove, en H. Verstuyf. *Kollektieve niet-verbale intelligentietest L.V.* 3. Brussel: CSBO, z.d.

Moreau, Gilles-Yvon. *Test d'orientation scolaire*. Méthodes scientifiques dans l'éducation. Montreal: Institut de psychologie, Université de Montreal, 1964.

———. *Test d'orientation scolaire: manuel*. Méthodes scientifiques dans l'éducation. Montréal:

Université de Montréal, Institut de psychologie, 1941.

Nuttin, J., en K. Swinnen. *Humaniora - test voor het onderzoek naar de geschiktheid van 12-13 jarigen tot het middelbaar onderwijs*. Leuven: Studia psychologica, 1962.

Stinissen, Juul. *California persoonlijkheidsvragenlijst: Leuvense aanpassing van de California test of personality (elementary form AA) voor het 6de leerjaar*. Brussel: C.S.B.O., 1971.

———. *Collectieve intelligentietest*. 2de dr. Studia psychologica (Leuven/Louvain). Leuven: se universitaire uitgaven, 1967.

———. *Differentiële intelligentietest - Woordenschat (DIT Woordenschat): Test voor de verbale factor op het niveau van het derde secundair*. Leuven: Afdeling psychodiagnostiek, 1968.

———. *Handleiding bij de collectieve intelligentietest voor elf- tot vijftienjarigen*. 2de herz. uitg. Studia psychologica (Leuven/Louvain). Leuven: Universitaire pers Leuven, 1972.

Stinissen, Juul, en L. Meynaerts. 'Handleiding bij de belangstellingstest voor meisjes naar Moreau en Vinette.' Brussel: CSBO, 1965. KBRB16984. KADOC.

Stinissen, Juul, en G. Vander Steene. *Differentiële intelligentietest numeriek deel*. Brussel: C.S.B.O., 1967.

Onuitgegeven bronnen

BRUSSEL, Archief- en Onderzoekscentrum voor Vrouwengeschiedenis (AVG-Carhif), *Archief Renée Van Mechelen*, nr. 71 (oude archiefnummer): 'TV "het gaat niet om die éne pop" (docu 1975)', 1975.

BRUSSEL, Archief Vlaamse Radio en Televisieomroeporganisatie (VRT), *VRT-Documentatiearchief*, Doos 7875, MERAK 4905794: 'Vormingsprogramma voor gespreks-leiders rond de serie T.V. uitzending over Studiekeuze en Beroepsoriëntering (17/10/70). Map 2: Studie en beroepsoriëntering: realisator Mark Reynaert. Map 3 Studie en beroepsoriëntering: aanleg', 1970.

———. Doos MERAK 4906378: '3 Huwelijk en Gezin 27/11/73 AE 6106. 4 Huwelijk en Gezin I 11/12/73 AE 6126. 1 Huwelijk en Gezin 11/9/73 (uitz) AE 5972: BeMsp 951130 ext 1. 2 Huwelijk en Gezin 30/10/73 AE 6062: BeM 960626 ex. 2', 1973.

———. Doos 251154, MERAK 5326039: 'Konditionering tot man en vrouw (Het gaat niet om die ene pop), 1975.

———. 'BRT-jaarverslagen', 1970-1979.

HEVERLEE, Archief Annuntiaten Heverlee (AAH), *Archief van het vrij PMS-centrum Heverlee*, 20: 'Stukken betreffende de geschiedenis, werking en evolutie van het PMS Heverlee', 1957-1996.

———. nr. 25: 'Stukken betreffende de oprichting en de werking van het PMS Heverlee', 1965-1990.

———.nr. 78: 'Dossier inzake de feestviering van het 40-jarig bestaan van het PMS Heverlee (18.10.1996)', 1996. nr. 78.

———. nr. 713-722: 'Leerlingendossiers (geboortjaar 1955-1967)', 1970-1979.

LEUVEN, KADOC, *Archief Katholieke Werkliedenbond (KWB) – arrondissement Hasselt*, nr. BE/942855/405/134: 'Evaluatie TV-uitzendingen Studiekeuze en beroepsoriëntering. Evaluatie, vragenlijst, brochure, werkmap, folder, briefwisseling', 1970-1971.

LEUVEN, KADOC, *Archief Kristelijke Arbeiders Vrouwenbeweging (KAV)*, nr. BE/942855/359/135: 'Medewerking KAV aan evaluatiegesprekken rond TV-programmareeks over studiekeuze en beroepsoriëntering. Ingevulde vragenlijsten en verslagformulieren', 1970-1971.

———. nr. BE/942855/359/144: 'Medewerking KAV aan evaluatiegesprekken rond TV-programmareeks over studiekeuze en beroepsoriëntering. Verslag regionaal comité Antwerpen, ingevulde vragenlijsten en verslagformulieren van enkele verbonden', 1970-1971.

———. nr. BE/942855/359/153: 'Medewerking KAV aan evaluatiegesprekken rond TV-programmareeks over studiekeuze en beroepsoriëntering. Ingevulde vragenlijsten en verslagformulieren van enkele verbonden'; 1970-1971.

———. nr. BE/942855/359/D179: 'Werkmap "TV-programmareeks: studiekeuze en beroepsoriëntering", 1970-1971.

———. nr. BE/942855/359/D655: 'Dossier inzake de tv-programmareeks 'Studiekeuze en beroepsoriëntering' (1970-1972)', 1970-1972.

LEUVEN, KADOC, *Archief Kristelijke Werknemersbeweging (KWB)*, nr. BE/942855/401/7.8.14.2/1: 'Plaatselijke K.W.B.-gespreksgroepen rond de B.R.T.-programmareeks Studiekeuze en Beroepsoriëntering. Briefwisseling, werkdocumenten, verslagen, losse nummers van Raak', 1970-1971.

LEUVEN, Rijksarchief Leuven, *Archief van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur en rechtsvoorgangers. PMS-Centrum van Het Rijksonderwijs Leuven*, nr. 501/7: 'Maart 1955. 1 pak: Psychisch', 1970-1973.

———. *Archief van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur en rechtsvoorgangers. PMS-Centrum van Het Rijksonderwijs Vilvoorde*, nr. 503/2: '1 tot 15 oktober 1960. 1 pak: Psychisch', 1970-1978.

Secundaire literatuur

Albisetti, James C., Joyce Goodman, en Rebecca Rogers, red. *Girls' Secondary Education in the Western World*. New York: Palgrave Macmillan US, 2010. <https://doi.org/10.1057/9780230106710>.

André Caroff. *L'organisation de l'orientation des jeunes en France: évolution des origines à nos jours*. Issy-les-Moulineaux EAP, 1987.

Ariès, Philippe. *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Civilisations d'hier et d'aujourd'hui. Paris: Plon, 1960.

Atack, Margaret, Alison S. Fell, Diana Holmes, en Imogen Long. *Making Waves: French Feminisms and Their Legacies 1975-2015*. Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.2307/j.ctvt9k6bg>.

Baccaert, F. *125 jaar tuinbouwonderwijs te Vilvoorde 1848-1973*. Vilvoorde: Hoger rijksinstituut voor tuinbouw, 1973.

Bailey, Lucy E., en Karen Graves. 'Gendering the History of Education'. In *The Oxford Handbook of the History of Education*, onder redactie van John L. Rury en Eileen H. Tamura, 0. Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199340033.013.20>.

Bailyn, Bernard. *Education in the Forming of American Society; Needs and Opportunities for Study*. Chapel Hill : Published for the Institute of Early American History and Culture at Williamsburg, Va., by the University of North Carolina Press, 1960. http://archive.org/details/educationinformi00bail_0.

Barrett Meyering, Isobelle. 'The "Social Processing Chamber" of Gender: Australian Second-Wave Feminist Perspectives on Girls' Socialisation'. In *A History of the Girl: Formation, Education and Identity*, onder redactie van Mary O'Dowd en June Purvis, 179-200. Cham: Springer International Publishing, 2018. https://doi.org/10.1007/978-3-319-69278-4_10.

Beyen, Marnix. *De taal van de geschiedenis: hoe historici lezen en schrijven*. Leuven: Universitaire pers Leuven, 2019.

Biltreyst, Daniel, en Roel Vande Winkel. *Bewegend Geheugen. Een gids naar audiovisuele bronnen over Vlaanderen*. Academia Press; Gent, 2004.

Bittel, Carla, Elaine Leong, en Christine von Oertzen. *Working with Paper: Gendered Practices in the History of Knowledge*. Pittsburgh, United States: University of Pittsburgh Press, 2019. <https://doi.org/10.2307/j.ctvk8w0tg>.

Bouteligier, Sofie. 'Penelope: constructie van vrouwelijkheid op de Vlaamse televisie 1955-1966 : een analyse.' K.U.Leuven. Faculteit Letteren, 2005.

Bultman, Saskia. 'Seeing inside the Child: The Rorschach Inkblot Test as Assessment Technique in a Girls' Reform School, 1938-1948'. *History of Psychology* 23, nr. 4 (november 2020): 312-32. <https://doi.org/10.1037/hop0000167>.

Burke, Peter. *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*. Picturing History. London: Reaktion Books, 2001.

———. *Wat is cultuurgeschiedenis?* 3de dr. Utrecht: Bijleveld, 2018.

Canning, Kathleen. *Gender History in Practice: Historical Perspectives on Bodies, Class & Citizenship*. Cornell University Press, 2006.

Caplat, Guy. 'André Caroff, L'organisation de l'orientation des jeunes en France : évolution des origines à nos jours, Issy-les-Moulineaux, Éditions EAP, 1987, (Orientation ; 2)'. *Histoire de l'éducation* 45, nr. 1 (1990): 116-20.

Chiaverini, Ivan, en Pierre Dasté. *Orientation scolaire et professionnelle*. L'Administration nouvelle. Berger-Levrault. Paris, 1971.

Choi, Hyaeweol. 'The Nineteenth Century'. In *The Routledge Global History of Feminism*, onder redactie van Bonnie G. Smith en Nova Robinson. London: Routledge, 2022.

<https://doi.org/10.4324/9781003050049-10>.

Christens, Ria. *Annuntiaten: twee eeuwen onderwijs*. Heverlee: Cultureel Erfgoed Annuntiaten Heverlee, 2023.

Christens, Ria, Greet De Neef, Luc Vints, cultuur en samenleving KADOC Documentatie- en onderzoekscentrum voor religie, en Zusters Annuntiaten Heverlee. *100 jaar Heilig-Hartinstituut Annuntiaten Heverlee: geschiedenis van een school en een congregatie*. Heverlee: Annuntiaten, 1994.

Courtois, L. 'Vers l'admission des étudiantes à Louvain (octobre 1920): Jalons pour une histoire des mentalités catholiques en matière de condition féminine'. *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 86, nr. 3 (1 juli 1991): 324-46.

Danvers, Francis. 'Pour une histoire de l'orientation professionnelle'. *Histoire de l'éducation* 37, nr. 1 (1988): 3-15. <https://doi.org/10.3406/hedu.1988.1549>.

de Certeau, Michel, en Luce Giard. *L'invention du quotidien. I: Arts de faire*. Nouv. éd. Folio. Essais 146. Paris: Gallimard, 1990.

De universiteit te Leuven 1425 - 1985. Fasti Academici 1. Leuven: Universitaire pers Leuven, 1986.

Depaepe, Marc, Frank Simon, en Angelo Van Gorp. *Paradoxen van pedagogisering: handboek pedagogische historiografie*. Leuven: Acco, 2005.

Deprez, Jean-Paul, en Greet Stevens. *Door de zuilen heen: 120 jaar Koninklijk Atheneum en Lyceum Leuven*. Leuven: Uitgeverij P, 2002.

Dhoest, Alexander, en Hilde Van den Bulck. *Publieke televisie in Vlaanderen: een geschiedenis*. Film en TV studies. Gent: Academia Press, 2007.

D'hoker, Mark, Dirk De Bock, en Dirk Janssens. *Leraar zijn in Vlaanderen: terugblik op honderd jaar middelbaar onderwijs en nascholing*. Antwerpen: Garant, 2007.

D'hoker, Mark, Marc Depaepe, Frank Simon, Bart Hellinckx, Bregt Henkens, en Angelo Van Gorp. *De statistieken van het onderwijs in België: het algemeen secundair onderwijs 1945 - 2000*. Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën. Studia 112-113. Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2006.

Ferguson, Niall, Erez Manela, en Daniel J. Sargent. *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective*. Harvard University Press, 2011.

Flamez, Evelien. 'Onvoltooid verleden? Beeldvorming en scripts van vrouw-zijn op de Belgische televisie', 53-76. Verslagen van het Centrum voor Genderstudies UGent 20. Academia Press, 2011.

Flamez, Evelien, en B. Vanobbergen. 'Since When Are We, Mothers Who Raise Their Kids Themselves, Dopes?: Debates on Women's Emancipation in Belgian Educational Television Programmes for Women (1954 - 1975)'. *Paedagogica Historica* 49, nr. 1 (2013): 111-25. <https://doi.org/10.1080/00309230.2012.744065>.

Flour, Els. *Marijke Van Hemeldonck: socialiste en feministe*. Brussel: Instituut voor de Gelijkheid van vrouwen en mannen, 2013. <https://avg-carhif.be/wp-content/uploads/2021/03/Biografie-Marijke-Van->

Hemeldonck_NL.pdf.

Flour, Els, Eliane Gubin, Claudine Marissal, Romy Cockx, Leen Van Molle, en Catherine Wallemacq. *Jongens en meisjes ... bestemming bekend? België, 1830-2000*. Brussel: AVG-Carhif, 2009.

Fontanini, Christine. 'Orientations différenciées selon le genre dans l'enseignement secondaire'. In *Orientation et parcours des filles et des garçons dans l'enseignement supérieur*, 53-93. Genre à lire... et à penser. Mont-Saint-Aignan: Presses universitaires de Rouen et du Havre, 2016.
<https://doi.org/10.4000/books.purh.1569>.

Foucault, Michel. *Surveiller et punir: naissance de la prison*. Bibliothèque des histoires. Paris: Gallimard, 1975.

Garz, Jona, Fanny Isensee, en Daniel Töpper. 'Knowledge in the Making: Methodological Considerations on the Production, Dissemination, and Usage of "Small Forms in Education"'. *Nordic Journal of Educational History* 9, nr. 2 (20 december 2022): 39-62.
<https://doi.org/10.36368/njedh.v9i2.258>.

Gerard, Emmanuel, en Luc Vints. *De christelijke arbeidersbeweging in België*. 1ste ed.; Vormingsed. Vol. 2. 2 vols. KADOC-studies 11. Leuven: Universitaire pers Leuven, 1991.

Goodman, Joyce, en Jane Martin. 'Breaking boundaries: gender, politics, and the experience of education'. *History of Education* 29, nr. 5 (1 september 2000): 383-88.
<https://doi.org/10.1080/00467600050120306>.

Greenwald, Lisa. *Daughters of 1968: Redefining French Feminism and the Women's Liberation Movement*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press, 2019.

Grootaers, Dominique. 'Het politiek project van een onderwijssysteem voor allen: Een ontwikkeling in vier fasen'. In *Katholiek onderwijs in België: identiteiten in evolutie 19de - 21ste eeuw.*, onder redactie van Jan De Maeyer en Paul Wynants, 65-78. Averbode: Halewijn, 2016.

Gubin, Eliane. 'Politics and Anticlericalism: Belgium'. In *Girls' Secondary Education in the Western World: From the 18th to the 20th Century*, onder redactie van James C. Albisetti, Joyce Goodman, en Rebecca Rogers, 121-32. New York: Palgrave Macmillan US, 2010.
https://doi.org/10.1057/9780230106710_9.

Gubin, Eliane, en Valérie Piette. *Emma, Louise et Marie: l'Université de Bruxelles et l'émancipation des femmes (1830-2000)*. Bruxelles: ULB, 2004.

Hassim, Shireen. 'Critical Thoughts on Keywords in Gender and History: An Introduction'. *Gender & History* 28, nr. 2 (2016): 299-306. <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12208>.

Henkens, Bregt. 'The Rise and Decline of Comprehensive Education: Key Factors in the History of Reformed Secondary Education in Belgium, 1969-1989'. *Paedagogica Historica* 40 (1 april 2004): 193-209. <https://doi.org/10.1080/00309230310001649261>.

Herzog, Dagmar, red. 'Cold War cultures 1945-1965'. In *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*, 96-132. New Approaches to European History. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511997075.004>.

Hoegaerts, Josephine, en Tine Van Osselaer. 'Lichamelijkheid en zedelijkheid: Gender in de klas en op de speelplaats'. In *Katholiek onderwijs in België: identiteiten in evolutie 19de - 21ste eeuw.*, onder redactie van Jan De Maeyer en Paul Wynants, 437-56. Averbode: Halewijn, 2016.

Houtman-Janssen, Remco, red. *De canon van Vlaanderen in 60 vensters*. 7de druk. Gent: Borgerhoff & Lambrigts, 2024.

Janssens, Leon, Sarah Maya Vercruysse, en Alexia Coussement. 'De impact van Femma: maatschappelijke rol en betekenis van de christelijke arbeidersvrouwenbeweging in historisch perspectief (1920-2020)'. Intern onderzoeksrapport. Leuven: KADOC, 2024.

Janssenwillen, Paul, en Lies Van Rompaey. 'De leraar: een roeping'. In *Katholiek onderwijs in België: identiteiten in evolutie 19de - 21ste eeuw.*, onder redactie van Jan De Maeyer en Paul Wynants, 383-422. Averbode: Halewijn, 2016.

- Larsson, Anna, en Björn Norlin. *Beyond the Classroom*, 2014. <https://doi.org/10.36368/njedh.v3i1.74>.
- Lijnen, Nele en Bart Tommelein. Parlementair document nr. 5-31/1: voorstel van resolutie betreffende de gelijke verloning van vrouwen en mannen, Pub. L. No. 5- 31/1 (2010). <https://www.senate.be/www/?MIval=publications/viewPubDoc&TID=83886161&LANG=nl>.
- Loarer, Even. 'Éditorial: Regards sur l'histoire de l'orientation en France'. *L'orientation scolaire et professionnelle*, nr. 48/2 (1 juni 2019): 187-88. <https://doi.org/10.4000/osp.10712>.
- Lucenti, Maria. *Women in Formal and Informal Education: International Comparative Perspectives in the History of Education*. Brill, 2023. <https://doi.org/10.1163/9789004525696>.
- Maesschalck, Edward de. *Een bond voor alle gezinnen: geschiedenis van de gezinsbeweging in Vlaanderen*. Brussel: BGJG, 1996.
- Magda Michiels. 'Renée Van Mechelen'. In *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 754-66. 21. Brussel: Paleis der Academiën, 2014.
- Mak, Geertje. 'Magnus Hirschfeld's 1899 psychobiological questionnaire: the paradoxes of de-narrativizing sexual and gender nonconformity'. *Intellectual History Review* 32, nr. 3 (3 juli 2022): 599-617. <https://doi.org/10.1080/17496977.2022.2097582>.
- Mak, Geertje, en Saskia Bultman. 'Identity in Forms: Paper Technologies in Dutch Anthropometric Practices Around 1900'. *International Journal for History, Culture and Modernity* 7, nr. 1 (2 november 2019): 64-109. <https://doi.org/10.18352/hcm.510>.
- Marissal, Claudine. *Moeders en vaders: geen vanzelfsprekende gelijkheid: België, 19de-21ste eeuw*. Brussel: Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, 2018. https://avg-carhif.be/wp-content/uploads/2021/03/moeders_en_vaders.pdf.
- Martin, Jane. *Gender and Education in England since 1770: A Social and Cultural History*. 1st ed. 2022. Gender and History. Cham: Springer International Publishing, 2022. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-79746-1>.
- Martin, Jane, en Joyce Goodman. *Women and Education, 1800–1980*. London: Macmillan Education UK, 2004. <https://doi.org/10.1007/978-1-4039-4407-8>.
- Martin, Jérôme. *La naissance de l'orientation professionnelle en France (1900-1940) : aux origines de la profession de conseiller d'orientation*. Paris : l'Harmattan, 2020.
- Miller, Pavla. 'Gender and Education Before and After Mass Schooling'. In *A Companion to Gender History*, 129-45. John Wiley & Sons, Ltd, 2006. <https://doi.org/10.1002/9780470693568.ch7>.
- Nomes, Eli, en Jan Van Bavel. 'Education and Marriage: The Shift from Female Hypergamy to Hypogamy in Belgium, a 20th Century Cohort Analysis'. *Quetelet Journal* 5, nr. 2 (1 oktober 2017): 37-67. <https://doi.org/10.14428/rqj2017.05.02.02>.
- 'Numéro spécial : contribution à l'histoire de l'orientation'. *L'Orientation scolaire et professionnelle* 19, nr. 1 (1990). https://www.persee.fr/issue/binop_0249-6739_1990_num_19_1.
- Ouvrier-Bonnaz, Régis. 'Évolutions conjointes de la situation scolaire et de l'orientation en France : quelques repères pour une histoire des services d'orientation'. *L'orientation scolaire et professionnelle*, nr. 48/2 (1 juni 2019): 211-30. <https://doi.org/10.4000/osp.10736>.
- Dilley, Patrick. *The Transformation of Women's Collegiate Education: The Legacy of Virginia Gildersleeve*. Carbondale: Palgrave Macmillan Cham, 2016. https://doi.org/10.1007/978-3-319-46861-7_7.
- Rogers, Rebecca. *La fabrique des filles : l'éducation des filles de Jules Ferry à la pilule*. Paris: Textuel, 2010.
- Ronsijn, Wouter. 'Educational Expansion and Gender Inequality in Belgium in the Twentieth Century'. *Histoire & Mesure* XXIX, nr. 1 (2014): 195-218. <https://doi.org/10.4000/histoiremesure.4998>.
- Rury, John L., en Eileen H. Tamura. 'Introduction a multifaceted and flourishing field'. In *The Oxford Handbook of the History of Education*, onder redactie van John L. Rury en Eileen H. Tamura, 0.

- Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199340033.013.37>.
- Sacré, Patrick. *Historiek van de PMS-Centra: bijdrage tot de studie van de geschiedenis van de PMS-begeleiding in België*. Brussel: VUB press, 1993.
- Savickas, Mark L., en Suzanne Savickas. 'A History of Career Counselling'. In *International Handbook of Career Guidance*, onder redactie van James A. Athanasou en Harsha N. Perera, 25-43. Cham: Springer International Publishing, 2019. https://doi.org/10.1007/978-3-030-25153-6_2.
- Schwillens, Britt. 'Onze moeders willen een salaris! Het gedachtegoed van Wages for Housework in België tijdens de tweede feministische golf'. KU Leuven. Faculteit Letteren, 2023.
- Scott, Joan W. 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis'. *The American Historical Review* 91, nr. 5 (1986): 1053-75. <https://doi.org/10.2307/1864376>.
- Seels, Barbara, en Rita Richey. *Instructional Technology: The Definition and Domains of the Field*. Association for Educational Communications and Technology, 1994.
- Sémer, Paula. *Goeden avond, dames en heren*. Antwerpen: Dedalus, 1991.
- Smet, Robert, en André Vannecke. *Historiek van het technisch- en beroepsonderwijs, 1830-1990*. Antwerpen: Garant, 2002.
- Smith, Bonnie G., en Nova Robinson, red. *The Routledge Global History of Feminism*. London: Routledge, 2022. <https://doi.org/10.4324/9781003050049>.
- Sofie Onghena. "'Professor, wat kunt U ons vertellen?' - Wetenschapsprogramma's tijdens de pioniersjaren van de Vlaamse televisie, 1953-ca. 1970'. *Tijdschrift voor geschiedenis* 125, nr. 2 (2012): 215-32. <https://doi.org/10.5117/tvgesch2012.2.ongh>.
- Sohn, Anne-Marie. *La fabrique des garçons : l'éducation des garçons de 1820 à aujourd'hui*. Paris: Textuel, 2015.
- Solau, Georges. 'Un siècle de priorités contradictoires pour les services d'orientation'. *L'orientation scolaire et professionnelle*, nr. 48/2 (1 juni 2019): 189-210. <https://doi.org/10.4000/osp.10716>.
- Syska, A. 'Using Documentary Film as a Historical Source', 10 november 2021. https://doi.org/10.47594/rmps_0085.
- Tackx, Marieke. "'Als ik het goed begrijp ...' Wetenschapsprogramma's op de Vlaamse televisie van 1953 tot 1989'. KU Leuven. Faculteit Letteren, 2021.
- te Heesen, Anke. 'The Notebook. A Paper-Technology'. In *Making Things Public*, onder redactie van Bruno Latour en Peter Weibel. MIT Press, 2005.
- Terzian, Sevan. 'The History of Technology and Education'. In *The Oxford Handbook of the History of Education*, onder redactie van John L. Rury en Eileen H. Tamura, 0. Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199340033.013.33>.
- Therborn, Göran, Geoff Eley, Hartmut Kaelble, en Philippe Chassaigne. 'The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History?'. Onder redactie van Andreas Wirsching. *Journal of Modern European History* 9, nr. 1 (1 april 2011): 8-26. https://doi.org/10.17104/1611-8944_2011_1_8.
- Tisdall, Laura. "'What a Difference It Was to Be a Woman and Not a Teenager": Adolescent Girls' Conceptions of Adulthood in 1960s and 1970s Britain'. *Gender & History* 34, nr. 2 (2022): 495-513. <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12547>.
- Tollebeek, Jo, en Liesbet Nys. *De stad op de berg: Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005*. Leuven: University Press, 2021.
- Van de Loo, Vilan. *De vrouw beslist: de tweede feministische golf in Nederland*. Amsterdam: Imeric, 2005.
- Van Mechelen, Renée. *De meerderheid. Een minderheid: de vrouwenbeweging in Vlaanderen : feiten, herinneringen en bedenkingen omtrent de tweede golf*. Leuven: Van Halewyck, 1996.
- Van Molle, Leen. 'De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing.' *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, nr. 3 (2004): 359-97.

van Soest, Caroline. 'Paula Sémer: Vlaams televisiepionier en stem/gezicht van de Vlaamse vrouw'. KU Leuven. Faculteit Sociale Wetenschappen, 2021.

Vander Steene, Gilbert, Piet J. Janssen, Hans Vertommen, en Ludo Keunen. 'Van CIT-S naar K-ABC: een kwart eeuw intelligentie-onderzoek in het centrum voor psychodiagnostiek van de K.U. Leuven'. In *Intelligentie: tussen meten en weten in theorie en praktijk: Festschrift voor Prof. Dr. J. Stinissen*, onder redactie van Piet J. Janssen, Gilbert Vander Steene, en Hans Vertommen, 33-49. Studia psychologica. Leuven: Universitaire pers Leuven, 1986.

Verbeke, Marijke. *Jongens en meisjes samen in de klas: coëductie in België tijdens de 19e en 20e eeuw*. RUG. Uitgaven van het Centrum voor de studie van de historische pedagogiek. Gent: RUG. Centrum voor de studie van de historische pedagogiek, 1984.

Vynck, Sharon. 'Inventaris van het archief van het Vrij PMS-centrum Heverlee (1953-2002)'. 2009.

Warmington, Paul, Angelo Van Gorp, en Ian Grosvenor. 'Education in motion: uses of documentary film in educational research'. *Paedagogica Historica* 47, nr. 4 (1 augustus 2011): 457-72.
<https://doi.org/10.1080/00309230.2011.588239>.

Digitale werken

De Maesschalck, Edward en Katrien Weyns. 'Bond van Grote en Jonge Gezinnen'. In *De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 2023. Geraadpleegd 3 juli 2024.
<https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/bond-van-grote-en-jonge-gezinnen>.

GREO. 'L'association'. Geraadpleegd 7 augustus 2024. <https://greo.hypotheses.org/lassociation>.

Historiek CLB | Vrij CLB Netwerk. 'Historiek CLB | Vrij CLB Netwerk'. Geraadpleegd 6 mei 2024.
<https://www.vrijclb.be/over-clb/historiek-clb>.

Roels, Renaat, en Nico Van Campenhout. 'Stichting Lodewijk De Raet'. In *De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 2023. Geraadpleegd 28 mei 2024.
<https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/stichting-lodewijk-de-raet>.

Schweitzer, Sylvie. 'Women and the Professions: A Very Long Road'. In *Encyclopédie d'histoire Numérique de l'Europe [Online]*, 22 juni 2020. Geraadpleegd 10 juni 2024.
<https://ehne.fr/en/node/12318>.

Van Impe, Ellen, Joris Colla, en Peter Heyrman. 'KWB (1941-heden)'. ODIS, 24 juni 2024. Geraadpleegd 11 augustus 2024. http://www.odis.be/lnk/OR_2616.

SAMENVATTING

De jaren 1970 werden gekenmerkt door de aanwezigheid van verschillende activistische groepen, waaronder de tweede feministische beweging, en een verdere democratisering van het onderwijs. Beleidsmakers wilden met de invoering van het Vernieuwd Secundair Onderwijs elk kind, van elke socio-economische achtergrond, gelijke kansen geven door onder andere de studiekeuze op een latere leeftijd te plaatsen. Ook feministen pleitten voor gelijke kansen: ze streden ervoor dat meisjes dezelfde kansen als jongens kregen, in onder andere de studie- en beroepskeuzebegeleiding. Het onderwerp van deze thesis is hoe er in de jaren 1970 in Vlaanderen werd omgegaan met studiekeuze en beroepsoriëntering en welke rol gender in die beslissing speelde. Daarbij ligt de focus op twee maatschappelijke ruimtes, de PMS-centra en de openbare omroep BRT, waarbinnen studiekeuze en beroepsoriëntering door verschillende actoren werden aangekaart, vormgegeven, gereproduceerd en bijgestuurd.

In het eerste hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de adviezen en werking van psycho-medisch-sociale centra (PMS) en de toekomstbeelden van de begeleide leerlingen van scholen in regio Leuven-Vilvoorde-Brussel. De analyse richt zich op de PMS-leerlingendossiers aan de hand van een discoursanalyse. Daarnaast worden de gebruikte testen en vragenlijsten als *paper technologies* benaderd. Het onderzoek in het tweede hoofdstuk richt zich op verschillende uitzendingen van de openbare omroep waarin studiekeuze en beroepsoriëntering werden besproken. De analyse heeft betrekking op de reeks *Studiekeuze en beroepsoriëntering* uit 1970 en 1971 en twee afzonderlijke programma's *Zin en onzin van het huwelijk* uit 1973 en *Het gaat niet om die ene pop* uit 1975. Welke boodschap droegen de uitzendingen uit en wat maakte dat bij de kijkers los?

In beide maatschappelijke ruimtes waren traditionele genderrollen aanwezig. Zo kregen kinderen en ouders zowel via de PMS-werking als via de BRT-uitzendingen gegenderd advies. Het advies en discours bij de BRT was weliswaar gekenmerkt door een ambiguïteit: de hoofdboodschap was emancipatorisch, maar tegelijkertijd bestendigten de programmamakers door het gebruik van bepaalde beelden traditionele genderrollen. Het PMS-advies en de inhoud en vorm van de gebruikte documenten lagen daarentegen wel grotendeels in lijn met de traditionele genderrollen. Sommige individuele medewerkers doorbraken dat genderstereotype patroon bij individuele gevallen. Bij de kijkers, ouders en leerlingen was het beeld gemengd. Een deel was het niet eens met de traditionele rolpatronen en meende dat vrouwen geschikt waren voor elk beroep en de kans moesten krijgen om eender wat te studeren en worden. Anderen geloofden dat het traditionele rollenpatroon met reden bestond en dat vrouwen en mannen inherent verschilden. Daarnaast blijkt dat ook in de samenleving een genderspecifiek toekomstbeeld voor jongens en meisjes voortleefde. De meerderheid van de kijkers, ouders en leerlingen geloofden dat het huishouden en de opvoeding van kinderen behoorden tot het takenpakket van de vrouw en buitenshuis werken tot dat van de man. Zo gaven tienermeisjes aan dat ze verder wilden studeren en werken, maar dacht een deel al na hoe ze later de huishoudelijke en

opvoedende taken zou combineren met buitenshuis werk. Andere meisjes stelden dat beeld wel in vraag. Jongens dachten enkel aan ‘mannelijke’ beroepen en reflecteerden niet over hoe ze later hun gezin met hun job zouden combineren.